

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Aytekın YILDIZ

744609

ZEYD B. ALİ VE MÜSNED'İ

YÜKSEK LİSANS

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

744609

ERZURUM – 2004

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalında jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Danışman/ Jüri

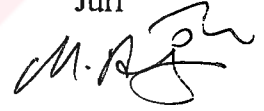
Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Jüri

Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Jüri

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir.

...../...../.....

Enstitü Müdürü 7.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
ÖZET	V
ABSTRACT.....	VI
KISALTMALAR	VII
ÖNSÖZ.....	VIII
I. BÖLÜM.....	1
1. İMAM ZEYD B. ALİ	1
1.1. Zeyd b. Ali'nin Kimliği	1
1.2. Zeyd b. Ali'nin Ailesi	1
1.3. Zeyd b. Ali'nin Yaşı	1
1.4. İmâm Zeyd'in Yetişmesi.....	2
1.5. İlmî Kişiliği	3
1.6. Hocaları.....	3
1.6.1. Ebân b. Osmân (ö: 105/723)	4
1.6.2. Urve b. ez-Zübeyr (94/713)	4
1.6.3. Muhammed el-Bâkır (ö: 114/732).....	5
1.7. Zeyd b. Ali'nin Talebeleri.....	5
1.8. Zeyd b. Ali'nin Eserleri	9
1.8.1. Kitâbu'r-Redd ale'l-Kaderiyye mine'l-Kur'ân:	9
1.8.2. Tefsîru'l-Kur'ân	10
1.8.3. Kıt'atün fi't-Tefsîr:	10
1.8.4. Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Mecîd:	10
1.8.5. Medhal ile'l-Kur'ân:.....	11
1.8.6. Risâletün fi İsbâti'l-Vasıyye:	11
1.8.7. Kitabu Medhi'l-Killeti ve Zemmi'l-Kesra:.....	11
1.8.8. en-Neyyiru'l-Celî fi Kırâati Zeyd b. Ali:	12
1.8.9. Kırâatü Emiri'l-mü'minin:	12
1.8.10. Risâletün fi'l-Cedel mea'l-Mürchie:	12
1.8.11. Tesbîtu'l-İmâme:	13
1.9. Zeyd b. Ali'nin Ebû Hanîfe'yle Münasebeti.....	13
1.10. İmâm Zeyd'in Vâsıl b. Atâ ile Münasebeti.....	14

1.11. Zeyd b. Ali'nin Zamanındaki Fırkalar	17
1.11.1. Mu'tezile	17
1.11.2. Haricîler	18
1.11.3. Mürcie	18
1.11.4. Kaderiyye	19
1.12. İmâm Zeyd'in Zamanındaki Fırkalarla İlgili Değerlendirmeleri	19
1.13. Zeyd b. Ali'nin Ayaklanma ve Öldürülüş Sebebi	20
1.13.1. Ayaklanması ve Öldürülüşü	22
1.14. Zeyd b. Ali'nin Hz. Ebubekir ve Ömer'e Bakışı	23
1.15. Zeyd b. Ali'nin Mezhebi: Zeydiyye	24
1.15.1. Zeydiyye Mezhebinin Kolları	24
1.15.1.1. Cârûdiyye	24
1.15.1.2. Süleymâniyye	25
1.15.1.3. Butriyye	26
1.15.1.4. Na'îmiyye	27
1.15.1.5. Ya'kûbiyye	27
1.15.2. Zeydiyye'nin İhtilafa düştüğü konular	27
1.15.3. Zeydiyye'nin Görüş Birliğine Vardığı Konular	30
II. BÖLÜM	31
2. ZEYD b. ALİ'NİN MÜSNED'İ	31
2.1. Zeyd b. Ali'nin Yaşadığı Dönemde Hadîs	32
2.2. Müsned'in Râvîsi Amr b. Hâlid	33
2.2.1. Zeydiyye'nin Amr b. Hâlid'i Savunması	35
2.2.2. Amr b. Hâlid'in Râvîleri	38
2.2.2.1. İbrâhîm b. ez-Zibrikân et-Temîmî	38
2.2.2.2. Nasr b. Müzâhim el-Mınkarî	38
2.2.2.3. Ali b. Muhammed Ebu'l-Kâsım en-Neha'î el-Kûfî	39
2.2.2.4. Abdulazîz b. İshak el-Bakkâl	39
2.3. Müsned'in Müellifi	39
2.4. Müsned'in Tertibi	41
2.4.1. Müsned'de Kitap ve Bâblar	42
2.4.1.1. Kitap İsimleri	42
2.4.1.2. Tercemeler (bab başlıkları)	43
2.4.1.3. Tercemelerdeki Metot	43
2.4.1.3.1. Mücmel Tercemeler	44
2.4.1.3.2. Mufassal Tercemeler	44
2.4.1.3.3. Genel Tercemeler	45

2.4.1.3.4. Özel Tercemeler.....	45
2.4.1.3.5. İmâmın Görüşünün Terceme Yapıldığı Yerler.....	46
2.4.1.3.6. İstifhamlı Tercemeler.....	47
2.4.1.3.7. Yalın Tercemeler.....	48
2.5. Müsned'deki Rivâyet Çeşitleri.....	48
2.5.1. Merfû'.....	48
2.5.1.1. Kavli Merfû':.....	48
2.5.1.2. Fiilî Merfû':.....	49
2.5.1.4. Vasfî Merfû':.....	50
2.5.2. Mevkûf Rivayet.....	50
2.5.2.1. Kavli Mevkûf:.....	50
2.5.2.2. Fiilî Mevkûf:.....	51
2.5.2.3. Takrîrî Mevkûf:.....	52
2.5.3. Hükmen Merfû'lar.....	52
2.5.3.1. Akılla Bilinemeyenler.....	52
2.5.3.2. Şer'î Ölçülerden Bahseden Mevkûf Rivâyetler.....	53
2.5.3.3. Mîkat Yerlerinden Söz Eden Mevkûf Rivâyetler.....	54
2.5.3.4. Fazîletlere Dair Mevkûf Rivâyetler.....	55
2.5.3.5. "Şu sünnettendir" İfadesi Taşıyan Mevkûf Rivâyetler.....	55
2.5.3.6. İstikbale Dair Haberler İçeren Mevkûf Rivâyetler.....	56
2.5.3.7. Ahiretle İlgili Mevkûf Rivâyetler.....	56
2.5.3.8. Sebeb-i Nuzûlle İlgili Mevkûf Rivâyetler.....	57
2.5.3.9. Âyet Tefsîriyle İlgili Mevkûf Rivâyetler.....	57
2.5.4. Maktû'.....	58
2.5.4.1. Kavli Maktû':.....	58
2.5.4.2. Fiilî Maktû'.....	59
2.5.5. Mu'dal.....	59
2.5.6. Yalnız Merfû' Rivâyetlerden Oluşan Bâblar.....	60
2.5.7. Sadece Mevkûf Rivâyetlerden Oluşan Tercemeler.....	63
2.5.8. Yalnızca Maktû'lardan Oluşan Bâblar.....	67
2.5.9. Müsned'de Sahâbi Fetvâları.....	68
2.5.10. Hz. Ali Fetvâları.....	69
2.5.10.1. Kendisine Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar.....	69
2.5.10.1.1. Doğrudan Fetvâ İsteyenlere Verdiği Cevaplar.....	69
2.5.10.1.2. "Kâle fi'r-raculi.." Şeklinde Verdiği Fetvâlar.....	69
2.5.10.1.3. Önüne Gelen Davalar.....	70
2.5.10.1.4. Kendiliğinden Verdiği Fetvâlar.....	71
2.5.10.1.5. Rastladığı Bir Olay Üzerine Fetvâ Vermesi.....	71
2.5.10.1.6. Muâviye'den (ra) Gelen Soruya Fetvâsı.....	73
2.6. Sahabe Tefsîri.....	74
2.7. Zeydî Fetvâları.....	76
2.7.1. Ebu Hâlid'in Sorduğu Fetvâlar.....	76

2.7.2. “Kâle fi’r-raculi..” Şeklinde Verdiği Fetvâlar.....	77
2.7.3. Geniş Açıklamalı Cevaplar	77
2.7.4. Başkalarının Soruları	78
2.7.5. Fetvâsını Âyetle Delillendirmesi.....	78
2.8. Zeynelâbidîn’in Maktû’ Rivâyetleri	80
2.9. Garîbu’l-Hadîs.....	81
2.10. Mûsned’de Nesh.....	83
2.11. Mûsned’de Teâruz	84
2.12. Mûsned’de Ehli Beytle ilgili rivâyetler.....	86
2.13. Mûsned’in Muvatta’ ile Benzerliği.....	92
2.14. Mûsned’de İsnâd.....	95
2.14.1. Sened.....	95
2.14.1.1. Mûsned’deki Senedler.....	95
2.14.2. Rivâyetü’l-ebnâ ani’l-âbâ.....	97
2.14.3. Mu’an’an İsnâd.....	97
SONUÇ.....	100
BİBLİYOGRAFYA.....	102
ÖZGEÇMİŞ	107

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZEYD B. ALİ VE MÜSNEDİ

Aytekin YILDIZ

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

2004 – Sayfa : 107 + VII

Jüri : Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Hz. Peygamber'in söz, fiil ve takrirlerinden oluşan sünnete başından beri büyük önem verilmiştir. Sahabe döneminde kayda geçirilen sünnet tabi'n döneminde de tedvin edilip kitaplaştırılmıştır.

İşte biz de bu dönemde yaşayan ve en erken tedvin edilen eseri vücuda getiren Zeyd b. Ali'yi ve söz konusu eserini incelemeye çalıştık.

Eser Zeydiyye mezhebinin kaynağı olduğu gibi, Ehl-i sünnet âlimlerince de tasvip edilmiştir. Bu sebeple yapılan bu çalışma sened ve metin olarak hadislerin durumlarını incelemiştir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

ZAİD B. ALI AND HIS MUSNAD

Aytekin YILDIZ

Supervisor : Vise. Assoc. Dr. Tevhit BAKAN

2004-Page : 107+VII

Jury : Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR

Assis. Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN

Vise. Assoc. Dr. Tevhit BAKAN

From the beginning the Sunna of Mohammad, which consisted of the words, actions and narrations of him, had highly been taken seriously.

Sunna which was recorded in the period of companions had been published in the period of Tâbi'een.

So, what we tried to is; studying Zaid b. Ali, who published first book and lived in this period, and his work that questioned of.

His work was not only the base of Zaidist bu also was respected by the scholars of Ahl- Sunnah.

For that reason the position of hadith, as a text or a source, has been examined in this study.

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.s.	: Aleyhisselam AÜİF
ark.	: Arkadaşları
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBE	: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
A.y.	: Aynı yer
b.	: Bin
bkz.	: Bakınız
bt.	: Binti
Çev.	:Çeviren
DEÜ.	: Dokuz Eylül Üniversitesi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
D.İ.B.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EAÜİF	:Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
h.	: Hicri
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfi
İSAV.	: İslami Araştırmalar Vakfi
İst.	: İstanbul
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi
ö.	: Ölüm
r.a.	: Radiyallahu anhu, anha, anhüma, anhüm.
sas	: Sallallahu Aleyhi ve sellem
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

İslam Dininin Kur'an'dan sonra ikinci temel kaynağı olan sünnetin yazılması ve tedvini faaliyetleri daha hicretin ikinci asrının başlarında meyvelerini vermeye başlamıştır.

Hicrî ikinci asrın başı (M. VIII. asır) Emevî döneminde yaşamış olan Zeyd b. Ali gerek ilmî gerekse siyasî yönden temayüz etmiş bir liderdir. Ayaklanması Emevî Devleti tarafından bastırılmış ve kendisi de idam edilmiştir. Fakat yolundan gidenler onun adını yaşatmış ve ilmîni nesilden nesile aktarmıştır.

Biz çalışmamızın ilk bölümünde İmam Zeyd'in hayatı, zamanındaki gelişmeler, fikrî akımlara karşı tavrı, eserleri, hocaları, talebeleri, onunla muasır olan alimlerle münasebetleri ve kendisine nisbet edilen Zeydiyye mezhebini incelemeye çalıştık.

İkinci bölümde ise İmam Zeyd'e nispet edilen eseri, muhteva ve metot bakımından ele almaya çalıştık.

Çalışmamıza konu olan 'Müsned' adlı eseri, kütüphanesinden istifademize sunan Prof. Dr. Abdullah AYDINLI'ya, bu çalışmamız esnasında maddî ve manevî yardım ve desteklerini esirgemeyen, görüş ve tavsiyeleriyle yol gösteren Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN, Prof. Dr. İbrahim BAYRAKTAR, Doç. Dr. Mustafa AĞIRMAN, Yrd. Doç. Dr. Nihat YATKIN hocalarıma ve meslektaşlarım İsa AKALIN ve Abdülvehhab ÖZSOY'a teşekkürü bir borç bilirim.

Aytekin YILDIZ

Erzurum – 2004

I. BÖLÜM

1. İMAM ZEYD B. ALİ

1.1. Zeyd b. Ali'nin Kimliği

Zeyd Hz. Hüseyin'in torunudur. Tam nesebi şöyledir: Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. Hüseyin adında bir oğlu olduğu için Ebu'l-Hüseyin, soyu Hâşimoğullarına dayandığı için el-Hâşimî; ayrıca Hz. Ali'nin (ra) torunlarından olduğu için el-Alevî ve Medîne'de ikamet ettiği için de el-Medenî künyelerini almıştır.¹

1.2. Zeyd b. Ali'nin Ailesi

Babası Zeynelâbidîn künyesiyle meşhur Ali b. el-Hüseyin'dir. Annesi Zeynelâbidîn'in Gazâle veya Ceydâ adlı cariyesidir.² Annesinin adının Havrâ olduğu yönünde rivayetler de vardır.³ Muhammed el-Bâkır, Abdullah, Ömer, Ali ve Hüseyin adlarında beş kardeşinin olduğu bildirilir. Zeyd on iki imamdan Ca'fer es-Sadık'ın amcasıdır.⁴

1.3. Zeyd b. Ali'nin Yaşı

Ricâl kitaplarında Zeyd b. Ali'nin doğum tarihinden söz edilmeksizin ölüm tarihi ve öldüğü zaman kaç yaşında olduğundan bahsedilir.

Kaynaklar Zeyd'in hicrî 120, 121, 122, 123 gibi farklı tarihlerde öldüğünü kaydetmektedirler.⁵ Pek çok kaynakta 42 yaşında öldüğü rivayet edilmektedir.⁶ Bundan hareketle İmâm'ın doğum tarihinin 78-81 yılları arasında olduğunu

¹ el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhü'l-Kebîr*, Cem'iyetü Dâirati'l-meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1941, II, 403; İbn Hacer, Ahmed b. Ali Askalâni, *Takribü't-Tezhib*, tahkik: Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Suriye, 1986, I, 224

² el-Umerî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Alevî, *el-Mecâd fi Ensabi't-Talibiyyîn*, Mektebetü Âyetullahi'l-Mer'âşî, ts. s. 156. Zeynelâbidîn'in cariyesiyken Zeyd b. Ali'yi doğurmuştur.

³ Muhammed Kerimî Zencanî, "*Zeyd b. Ali*" *Teşeyyu'*, Dairatü'l-Meârif, Tahran 1379 (h.), VIII, 580, 581.

⁴ ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, Tahkik: Şuayib el-Arnâût ve arkadaşı, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1313 h., V, 389; *Tezhibü'l-Kemâl*'de İmâm Zeyd'in Künyeleri meyanında 'el-Kuraşî', kardeşleri arasında da Muhammed b. Ali de zikredilmektedir. Bkz. el-Mizzî, Ebu'l-Ferec Yusuf b. ez-Zekî, Tahkik: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-risâle, Beyrut, 1980 (Mektebetü elfiyye cdsi), X, 95; el-Buhârî, sadece Ebu'l-Hüseyin künyesinden ve yalnızca iki kardeşi Muhammed ve Hüseyin'den bahsetmektedir. Bkz. el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târîhu'l-Kebîr*, Cem'iyetü Dâirati'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1941, II, 459.

⁵ İbn Cerîr, Ebû Ca'fer Muhammed et-Taberî, *Târîhü'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Matbaatü'l-İstikame, Kâhire, 1939, V, 497; ez-Zehabî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Târîhü'l-İslâm ve Tabakâtü'l-Meşâhîri vel-A'lâm*, Mektebetü'l-Kudsî, V, 76; İbn Asâkir, *Tezhibü Târîhi Dumeşk el-Kebîr*, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1979, VI, 16, 17; İbn Kesîr, *İmâdüt-d-dîn İsmâil Ebü'l-Fidâ, el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, ts., I, 204.

⁶ A.Y.

söylemek mümkündür. Farsça bir ansiklopedide Zeyd b. Ali'nin doğum tarihi hakkında ilginç bir tez ortaya atıldığını görüyoruz. Adı geçen eserde şöyle denilmektedir:

“Zeyd b. Ali'nin doğum tarihi kaynaklarda hicrî 75, 76, 80 gibi farklı rakamlarla ifade edilmektedir. Ama esas rivâyetlere bakılırsa bu tarihler muteber değildir. Onun doğum tarihi hakkında Ebû Hamza es-Semmâlî⁷ ve Ömer el-Ca'ferî'den bir takım rivâyetler nakledilmiştir. Ebû Hamza es-Semmâlî'nin rivayetine dayanarak Şîa âlimleri ve bu cümleden olmak üzere Allâme el-Hillî “ed-Delâilü'l-Burhâniyye” risâlesinde, Allâme el-Meclisî “Bihâru'l-Envâr”ında nakletmişlerdir. Bu haberlerle Zeyd'in doğumu ve çocukluğu konusunda aydınlanmaktayız. Söz konusu rivâyetin uzun bir metni vardır. Bu rivâyete göre Muhtâr b. Ebî Ubeydillah es-Sekafî tarafından Zeynelâbidîn'e Havrâ isimli kıymetli bir cariye hediye edilmiştir. Bu hediye edilme olayını takip eden bir yıl içerisinde Zeyd b. Ali dünyaya gelmiştir. Muhtâr es-Sekafî'nin hicrî 66 yılında ayaklanıp 67 senesinde vefât ettiğini bildiğimize göre Zeyd'in doğum tarihi en geç 66 veya 67 olmalıdır.⁸

Bu iddianın doğru olması halinde İmâm Zeyd'in vefât ettiği sırada yaşının 55 yada 56 olması gerekir. Bu takdirde babasından istifadesi de daha fazla olmuş demektir. İlimle daha çok iştiğal etmiş, pek çok talebe yetiştirmiş olması daha mümkün görünmektedir. Hepsinden önemlisi; böylelikle çalışmamızın konusu olan Müsned'in daha erken bir tarihte yazılmış olma ihtimali belirir ki; bu sünnetin çok geç tedvîn ve tasnîf edildiği iddiasını ortaya atanlara, durumun hiçte sandıkları gibi olmadığını ilan eden kıymetli vesîkalarından biri olma niteliği taşır.

1.4. İmâm Zeyd'in Yetiştirilmesi

San'ânî'nin kaydettiğine göre; Zeyd b. Ali, siyâsî hadiselerin ve inkılapların, iç ve dış harplerin olduğu, akâid, kelâm, fıkıh, içtihat alanlarında fikir hareketlerinin canlı olduğu bir dönemde dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Bereketli Ehl-i beyt ocağında saf nübüvvet kaynağından beslenerek hakikat ve ilim önderlerinden ilim öğrenerek yiğitlik ve doğruluk ehli insanların ahlakıyla ahlaklanarak büyümüştür.⁹

⁷ Bkz. 27 no'lu dipnot.

⁸ Muhammed Kerfî Zencânî, *a.g.e.*, V, 581.

⁹ es-San'ânî, Abdullah el-Cerâfî, “Zeyd b. Ali”, *Risâlatü'l-İslâm*, Kahire 1949, I, 198. (sayı 2)

On dört yaşına kadar babası Zeynelâbidîn'den (ö:94/712), onun ölümünden¹⁰ sonra ise kardeşi Muhammed el-Bâkır'dan (ö:114/732) ilim öğrenmiştir.¹¹

1.5. İlmî Kişiliği

İbn Hibbân'ın kaydettiğine göre; Zeyd b. Ali Ehli beytin en fazîletli olan ve en çok ibadet edenlerinden birisidir.¹²

Bu hususta Amr b. el-Kâsım da şöyle der: "Ben Ca'fer b. Muhammed'in (ö: 148/765) yanına girdiğimde Râfizîlerden bir grubun orada olduğunu gördüm. Ca'fer'e dedim ki:

'Onlar senin amcan Zeyd'le ilişkilerini kestiklerini, ondan berî olduklarını söylüyorlar'. Ca'fer şöyle cevap verdi:

'Ondan berî olan Allah'dan uzak olsun. Allah'a yemin ederim ki O,Allah'ın Kitâbı'nı en iyi okuyanımız, Allah'ın dînini en iyi anlayanımız ve akrabayı en çok ziyaret edenimizdi. İçimizde kendi gibi birini bırakmadan âhîret alemine göçüp gitti.

¹³

Bu rivâyetler Zeyd b. Ali'nin fazîletli bir insan olduğunu göstermekle beraber aynı zamanda Râfizîlerin ona karşı takındıkları tavrın da yanlış olduğunu açıkça ifade etmektedir.

1.6. Hocaları

İmâm Zeyd'in ilmî kişiliğinin oluşmasında elbette hocalarının büyük payı vardır. Bu bakımdan üstadlarının zikrini de uygun gördük. Hocalarının başında babası İmâm Zeynelâbidîn Ali b. el-Hüseyn gelmektedir. Ayrıca Ebân b. Osmân b. Affân , Ubeydullâh b. Ebî Rafî', Urvetü'bnü'z-Zübeyr ve kardeşi Ebu Ca'fer Muhammed b. Ali el-Bâkır'dan da ilim tahsîl ettiği nakledilmektedir.¹⁴

Burada Ebân b. Osman,Urve b. ez-Zübeyr ve aynı zamanda abisi de olan Muhammed el-Bâkır'ın üzerinde durmak yerinde olacaktır.¹⁵

¹⁰ Ya'kûbî Zeynelâbidîn'in h.100'de vefat ettiğini nakletmektedir. Bkz. Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Kâtib el-Abbâsî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1960, II, 303.

¹¹ İsa Doğan, "*Zeydiyye Meşehbi*" *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu* (13-15 Şubat 1993) İSAV. yay., İst., 1993, s. 557.

¹² İbn Hibbân,Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, *Meşâhîru Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*, Tahkîk : Merzûk Ali İbrâhîm, Dârul-Vefâ,1991, s. 104.

¹³ ez-Zehbî, *Târîhü'l-İslâm ve Tabakâtü'l-Meşâhîri vel-A'lâm*, Mektebetü'l-Kudsî, V, 75.

¹⁴ el-Mizzî, a.g.e., s. 201; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*'da Sadece üçü zikredilmiştir: Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Urvetübnü'z-Zübeyr, V, 289.

¹⁵ Polat,Selahattin, "*Ebân b. Osmân b. Affân*" mad.,DİA,İstanbul,1994,X,66.

1.6.1. Ebân b. Osmân (ö: 105/723)

Zeyd b. Ali'nin ileri gelen hocalarından biri Ebân b. Osmân'dır. Tam adı; Ebû Sa'îd Ebân b. Osmân b. Affân el-Emevî'dir. Babası Hz. Osmân, annesi Ümmü Amr bt. Cündeb ed-Devsîyye'dir. Künyesinin Ebû Abdillâh olduğu da söylenmektedir.

On altı yaşlarında iken katıldığı Cemel vak'ası'nda (36/656) Hz. Âişe tarafında yer aldı. Orduda bozgun başladığını görünce de bazı kimselerle birlikte savaş yerini terk etti. 76 (695) yılında halife Abdulmelik b. Mervân kendisini Medîne'ye vali tayin etti. Bu görevde kaldığı yedi yıl süresince beş defa hac emirliği yaptı. Valiliği sırasında Medîne'ye Nevfel b. Müsâhik'i kadı tayin etmekle birlikte zaman zaman kendisinin de bu görevi yürüttüğü rivayet edilir. 83'te (702) valilikten azledilen Ebân b. Osmân'ın Mekke valiliği yaptığı da söylenmektedir. Eğer bu rivayet doğru ise Halife Abdulmelik tarafından bu iki göreve aynı zamanda tayin edilmiş olmalıdır¹⁶.

Ebân babasından, Zeyd b. Sâbit ve Üsâme b. Zeyd'den hadîs rivayet etmiş, kendisinden de oğlu Abdurahmân, Ömer b. Abdulazîz, Zührî, Amr b. Dinâr, Ebu'z-Zinâd ve daha başkaları rivayette bulunmuştur. Zeyd b. Ali'nin de kendisinden rivayette bulunduğu zikredilmektedir. Zehebî kendisinden rivayet edilen hadîslerin fazla bir yekün tutmadığını söylemektedir. Yahyâ el-Kattân, Ebân'ı Medîne'nin on fakîhi arasında saymakta, Amr b. Şuayb da hadîsi ve fikhî ondan daha iyi bilen birini görmediğini söylemektedir. Fıkıh bilgisinin gelişmesinde babasından öğrendiği kazâî hükümlerin önemli katkısı olmuştur. İbn Sa'd, el-Iclî ve İbn Hibbân gibi hadis otoriteleri Ebân b. Osmân'ın güvenilir (sika) bir muhaddis olduğunu kaydetmektedirler. 105 (723) yılında Medîne'de vefât etti. 96'da (714) ve daha sonraki yıllarda vefât ettiğini söyleyenler de vardır¹⁷.

1.6.2. Urve b. ez-Zübeyr (94/713)

Zeyd b. Ali'nin bir başka önemli hocası da Urve b. ez-Zübeyr'dir. Tam adı; Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Kuraşî el-Esedî el-Medenîdir. Künyesi: Ebû Abdillâh'tır. Medîne'lidir, Fukahâ-i seb'a'dandır. Hâfiz muhaddislerdendir. Siyercidir. İlk meğâzî musannıfıdır. Teyzesi Hz. Âişe'nin hadîslerini en iyi bilenlerindendi. Onun hadîslerini yazardı. Fikhî da ondan öğrenmişti. ez-Zührî onun

¹⁶ Polat, a.g.m., X, 66.

¹⁷ Polat, Selahattin, "Ebân b. Osmân b. Affân" mad., DİA, İstanbul, 1994, X, 66.

için; “tükenmeyen bir denizdi” demektedir. Basra ve Mısır’da kaldıktan sonra Medîne’ye döndü ve orada vefât etti.¹⁸

Kitâbü’l Cerh’te de şu malumatlara yer verilmektedir:

Urve, Ebû Humejd es-Sa’idî, Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre, el-Muğîra b. Şu’be, Âişe’den ilim öğrenmiştir. Kendisinden ilim alanlar arasında; Zührî, Yezid b. Rûmân, kendi oğulları Hişâm, Osmân, Yahyâ, Muhammed, Abdullâh ve torunu İbn Abdillâh gibi isimleri sayabiliriz. Süfyân b. Uyeyne’nin belirttiğine göre; Urve b. ez-Zübeyr, el-Kâsım b. Muhammed ve Amra bt. Abdirrahmân’la birlikte Hz. Âişe’nin hadîslerini en iyi bilen üç kişiden birisidir. Ebu’z-Zinâd: ‘Medîne ehlinin fakîhlerinin dört kişi olduğunu, bunlarında; Sa’îd b. el-Müseyyeb, Urvetübnü’z-Zübeyr, Kubeysa b. Züeyb, Abdülmelik b. Mervân’dan ibaret olduğunu ifade etmiştir.¹⁹

1.6.3. Muhammed el-Bâkır (ö: 114/732)

Tam ismi: Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib Ebû Ca’fer’dir. Hocaları: Câbir b. Abdillâh ve babası Ali b. el-Hüseyin’dir. Talebeleri arasında oğlu Ca’fer, Zührî, Amr b. Dînâr, Ebû İshâk el-Hemedânî yer alır.²⁰

Zeyd babası öldüğünde on dört yaşındaydı. Yetişmesi ve bakımıyla kardeşi Muhammed el-Bâkır ilgilendi. Hayatının ilk yıllarında babasından, babası ölünce de kardeşi Muhammed’den ilim öğrendi.²¹

Ahlakta ve haramlardan sakınma hususunda Muhammed el-Bâkır, babası Zeynelâbidîn gibiydi. İlimde, fıkhıta ve hadîste onun ardından önder olmuştu.²²

Yukarda da görüldüğü gibi, Zeyd b. Ali zamanının önde gelen ilim adamlarından ders alarak yetişmiştir.

1.7. Zeyd b. Ali’nin Talebeleri

Birçok talebe yetiştirmiş olan Zeyd b. Ali’nin kaynaklarda ismi verilen belli başlı talebeleri şunlardır:

- el-Ecleh b. Abdullâh el-Kindî²³

¹⁸ Sandıkçı, Kemal, *İlk Üç asırda İslam Coğrafyasında Hadîs*, D.İ.B.Yay., Ank., 1991, s. 39.

¹⁹ Bkz. İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân er-Râzî, *Kitâbu’l-Cerh ve’t-Ta’dîl*, Dâru’l-Ümem lî’t-Tibâati ve’n-Neşri, Beyrut, VI, 395, 396.

²⁰ Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VIII, 26.

²¹ İsa Doğan, *a.g.e.*, s. 557.

²² Muhammed Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd Hayâtuhû ve Asruhû, Ârâuhû ve Fıkhuhû*, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, ts. s. 35.

²³ Ecleh b. Abdullah b. Huceyye b. Adiy Ebu Huceyye el-Kindî.

Ahmed b. Hanbel: ‘Ecleh ve Mücâlid hadîste birbirine yakındır.’

Yahya b. Ma’in: ‘Ecleh sâlihtir.’

- Âdem b. Abdullâh el-Has'amî
- İshâk b. Sâlim²⁴
- İsmâîl b. Abdurrahmân es-Süddî²⁵
- Besâm es-Sayrafi²⁶
- Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safiyye es-Semmâlî²⁷
- Ca'fer b. Muhammed b. Ali es-Sâdık (yeğeni)²⁸
- Hüseyin b. Zeyd b. Ali (oğlu)²⁹
- Hâlid b. Safvân³⁰
- Ebû Seleme Râşid b. Sa'd es-Sâiğ el-Kûfi³¹
- Zebîd el-Yâmî
- Zekerıyyâ b. Ebî Zâide³²

Ebû Hâtım: 'Ecleh Leyyî'ndir. Kuvvetli değildir. Hadîsi yazılır. İhticâc edilmez. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 346.

²⁴ İshâk b. Sâlim: Nevfel b. Adiy oğulların mevlası. Muğîra b. Nefvel'in Übey b. Ka'b'dan rivâyetlerini nakletti. Kendisinden de Üneys b. Ebî Yahyâ rivâyet etti. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 222.

²⁵ İsmâ'îl b. Abdurrahmân es-Süddî el -A'ver. Zeyneb bt. Kays b. Mahreme'nin mevlâsı. Aslen Hicâz'lı. Kûfîlerden sayılır.

Yahyâ b. Sa'id el-Kattân'a Süddî sorulunca; 'Beis yok. Onun hakkında sadece iyilik-hayr işittim. Kimse onun rivâyetini terk etmedi' demiştir..

Yahyâ b. Ma'in, Abdurrahman b. Mehdî'nin yanında bir gün 'Süddî zayıftır' dedi. Abdurrahmân bu söze kızdı ve çirkin buldu.

Ahmed b. Hanbel: 'Süddî sıgadır' dedi. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 184.

²⁶ Besâm b. Abdullah, es-Sayrafi, Kûfe'li.

Yahyâ b. Ma'in: 'Besâm es-Sayrafi sâlihtir, sıgadır'

Ebû Hâtım: 'Bir beis yok, Sâlihü'l-hadîs.' Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 433.

²⁷ Sâbit b. Ebî Safiyye, Ebû Hamza es-Semmâlî (Kûfi)

Mehleb'in mevlâsı. Ebû Safiyye'nin ismi Dînâr,

Ahmed b. Hanbel: Ebû Hamza es-semmâlî'nin hadîsi zayıftır. Bir şey değildir.

Yahyâ b. Ma'in: Ebû Hamza bir şey değildir.

Ebû Hâtım: 'Leyyinu'l-hadîs. Hadîsi yazılır fakat ihticâc olunmaz.

Ebû Zûr'a: 'Ebû Hamza Kûfe'lidir. Leyyin'. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 450.

²⁸ Ca'fer b. Muhammed b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib

Ebû Abdillah.

Şafii'ye Ca'fer sorulduğunda; 'sığa'dır' dedi.

Yahyâ b. Ma'in: 'Ca'fer b. Muhammed sığa'dır'

Ebû Hâtım: 'Cafer b. Muhammed sıgadır, sorulmaz bile. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, II, 487.

²⁹ el-Hüseyin b. Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. Ebû Abdillah

Ebû Hâtım: 'Rivâyeti kabul edilebilir.' Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, III, 53.

³⁰ Hâlid b. Safvân, Kûfeli.

Hocası : Zeyd b. Ali.

Talebesi: Hüseyim. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, III, 336.

³¹ Râşid Ebû Seleme es-Sâiğ el-Fezârî.

Hocaları: Şa'bi ve Zeyd el-Ahmesî

Talebeleri : Sevrî, İbnü'l-Mübârek, Vekî, Ebû Nuaym. Bkz. İbn Ebî Hâtım, *a.g.e.*, III, 485..

- Ziyâd b. İlâka³³
- Ebu'l-Cârûd Ziyâd b. el-Münzir el-Hemedânî
- Sa'îd b. Hasyem el-Hilâlî³⁴
- Sa'îd b. el-Mansûr el-Meşrafi el-Kûfi
- Süleymân el-A'meş³⁵
- Şu'be b. el-Haccâc³⁶
- Abbâd b. Kesîr
- Abdullâh b. Ömer b. Muâviye
- Abdullâh b. İsâ b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ³⁷

³² Zekeriyâ b. Ebî Zaide. Ebû Zaide'nin ismi Hâlid b. Meymûn el-Hemedânî.

Yahyâ b. Sa'îd: 'Bir beis yok.'

Ahmed b. Hanbel: 'Ebû İshâk'tan rivâyette Zekeriyâ ve İsrâil birbiriyle çelişen rivâyette bulunsanlar Zekeriyâ'yı seçerim.

Ahmed b. Hanbel: 'Sığadır, hadîsi tatlıdır. İsmâ'il b. Ebî Hâlid'e çok yakındır.'

Yahyâ b. Ma'in: Zekeriyâ b. Ebî Zâide Sâlihçiktir. Bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 593.

³³ Ziyad b. Alaka. Ebu Malik el-Gatfani es-Sa'lebi. Kûfe'li.

Yahyâ b. Main: 'Sığadır.'

Ebu Hatim: 'Ziyad b. Alaka hadiste çok doğru sözlüdür.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, III, 540.

³⁴ Said b. Hasyem Ebû Ma'mer el Kûfi el-Hilali.

Ebu Muhammed: Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin ve Hanzale'den de rivayet etti.

Yahyâ b. Main: 'Ninesinden rivayet eden Said b. Hasyem sığadır.'

Ebu Zür'a: 'Bir beis yok.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IV, 17.

³⁵ Süleyman el- A'meş, İbnu Mihran. Ebu Muhammed el-Kâhili. Aslen Dibavend'li. Enes b. Malik'i namaz kılariken görmüş, ondan hadis dinlememiştir. İbnu Ebi Evfa'dan da hadis dinlememiştir. Ondandır rivayeti Mürsel'dir. İkrime'den de dinlememiştir. İbnu Seleme'nin ikizi Ebi Vail'den ve Zeyd b. Vehb'den rivayet etti.

Talebeleri: Sevri, Şu'be.

Yahyâ b. Main: 'Süleyman b. Mihran el-A'meş sigadır.'

Ebu Hatim: 'A'meş sigadır. İhticac olunur.'

Ebu Zür'a: 'Süleyman el-Ameş İmamdır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IV, 146.

³⁶ Şu'betübnü'l-Haccac.

VeHaccac b. el-verd'in oğludur. Mevla'l-Atik Basra'lıdır. Aslen Vasıtlıdır.

Abdurrahman b. Mehdi: 'Şu'be, hadiste İmam'dır.'

Süfyan b. Uyeyne: 'Şu'be hadiste Emiru'l-Mü'minin'dir. Yani zamanındaki alimlerin üzerindedir. Bkz. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 126.

Ali b. el-Medini hocası Yahyâ b. Said'in şöyle dediğini rivayet ediyor: 'Şu'be rical konusunda insanların en alimiydi. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 127.

Ahmed b. Hanbel: 'Şu'be'nin döneminde hadiste misli yoktu. Ondandır daha güzel hadis rivayet eden de yoktu. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 128.

Ali b. el-Medini şöyle diyor: 'İsnad'ın altı kişi üzerinde döndüğünü görüyorum. 1. Zühri, 2. Amr b. Dinar, 3. Katade, 4. Yahyâ b. Ebi Kesir, 5. Ebû İshak, 6. A'meş. Sonra bu altının ilmi diğerlerine dağılmıştır. Basra'da Şu'betübnü'l-Haccac, İbnu Ebi Arube, Hammad b. Seleme, Ma'mer ve Ebu Avane... Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, I, 129.

³⁷ Abdullah b. İsâ b. Abdurrahman b. Ebi Leyla el-Eusari el-Kûfi.

Muhammed b. Abdurrahman b. Ebi Leyla'nın kardeşinin oğlu.

Şüreyk: Abdullah b. İsâ'yı överdi.

Yahyâ b. Main: Abdullah b. İsâ Sığadır.

Ebu Hatim: 'Salih'tir. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, V, 126.

- Abdurrahîm b. el-Hâris b. Ayyâş b. Ebî Rabia el-Mahzûmî³⁸
- Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd
- Ubeydullâh b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebi Tâlib³⁹
- Ubeydullâh b. Istafâ
- Ebû Hüreyre Ârif b. Dirhem⁴⁰
- Ömer b. Mûsâ
- Ebu Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsîti
- İsâ b. Zeyd b. Ali (oğlu)⁴¹
- Fudayl b. Merzûk⁴²
- Kesîru'n-Nevvâ⁴³
- Keysân Ebû Ömer el-Kassâr el-Kûfi⁴⁴
- Muhammed b. Sâlim⁴⁵
- Muhammed Müslim b. Şihâb ez-Zühri⁴⁶

³⁸ Abdurrahman b. el-Haris b. Abdillan b. Ayyaş b. Ebi Rebîa. Ebu Rebîa'nın ismi Amr b. el-Muğira b. Abdullan b. Ömer b. Mahzum. Medene'li.

Yahyâ b. Main: 'Salihtir.'

Ebu Hatim: 'Şeyhtir.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, V, 224.

³⁹ Ubeydullan b. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebi Talib. Abdullan'ın kardeşi.

Hocaları: Babasının dedesi vasıtasıyla Hz. Ali'den rivayetlerini naklederdi, Zeyd b. Ali.

Talebeleri: Halid el-Vasiti, Fudayl b. Süleyman en-Nemiri. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, V, 334.

⁴⁰ Arif b. Dirhem el-Cemal el-Kûfi Ebu Hureyre.

Yahyâ b. Said'e Arif'in hadisi sorulunca kaçındı ve bize münker bir hadis rivayet etti dedi.

Ebu Hatim: 'Hadisi salihtir. Bir beis yoktur. Ebu Nuaym bize ondan rivayette bulundu. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII, 44.

⁴¹ İsâ b. Zeyd el-Alevi Ebu Yunus.

Hocaları: Babası ve amcası.

Talebeleri: Mufaddal b. Yunus ve oğlu Zeyd b. İsâ. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VI, 276.

⁴² Fudayl b. Merzuk el-Egarr er-Ruâsi Kûfeli.

Süfyan es-Sevrî: 'sıgadır.'

Ahmed b. Hanbel: 'Onun hakkında iyilikten başka bir şey bilmiyorum.'

Yahyâ b. Main: 'Sıgadır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII, 75.

⁴³ Kesir Ebu İsmail en-Nevvâ. Teymillah oğullarında, Kûfe'li.

Ebu Hatim: 'Hadisi zayıftır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII, 159.

⁴⁴ Keysan Ebu Ömer

Yahyâ b. Main: 'Hadisi zayıftır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII, 166.

⁴⁵ Muhammed b. Salim. Ebu Sehl. El Kûfi.

Abdullan b. Mübarek: Muhammed b. Salim'in hadisini at!

Yahyâ b. Said ve Abdurrahman b. Mehdi ondan rivayette bulunmazdı.

Hafs b. Gıyas: 'Muhammed b. Salim'in hadisini nakletmeye değmez.

Yahyâ b. Main: 'Muhammed b. Salim zayıftır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VII, 272.

⁴⁶ Zühri: (h: 50-124 /m: 670 – 742). Muhammed b. Müslim b. Ubeydullan b. Abdullan b. Şihab el_kuraşi, ez-Zühri, el-Medeni Ebûbekr.

Ömer b. Abdülâziz yanındakilere sordu: 'İbni Şihab'a gidiyor musunuz?'

'Elbette gidiyoruz' dediler. Dedi ki: 'Gidin zira sünneti onun kadar iyi bilen yoktur.'

- el-Muttalib b. Ziyâd⁴⁷
- Ebu'z-Zinâd Mûh b. Ali el-Kûfi
- Hârûn b. Sa'd el-Iclî⁴⁸
- Hâşim b. el-Berîd^{49,50}

Bunların içinden İmâm Zeyd'in çalışmamıza konu olan 'Müsned' adlı eserini rivâyet eden tek talebesi Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vasîfî'dir. Bu bakımdan kendisini ilerde ayrıntılı incelemeye çalışacağız.

1.8. Zeyd b. Ali'nin Eserleri

İmâm Zeyd'in ilminin genişliği ve güvenilir bir râvî olduğu bilinmektedir.⁵¹ Meşgul olduğu çeşitli ilmî konularda kendisine bir takım eserler nisbet edilmiştir. Bu eserleri ele alacak ve ona ait olup olmadığını, konuyla uğraşmış ilim adamlarının görüşlerini zikrederek, tespit etmeye çalışacağız.

1.8.1. Kitâbu'r-Redd ale'l-Kaderiyye mine'l-Kur'ân:

el-Bağdâdî el-Fark Beynel-Firak ve Usûlü'd-Dîn isimli eserlerinde bu kitaptan bahsetmiştir. Bağdâdî, bu iki eserinde İmâm Zeyd'i, yazdığı kitap ve risâlelerle ehli sünnet akîdesini savunan Sünnî âlimlerden saymıştır.⁵²

İbn-i Şihab şöyle demiştir: Ezberlediğim hiçbir şeyi unutmadım.

Malik: İbn-i Şihab'ın yaşadığı dönemde misli yoktu.

Süfyan b. Uyeyne: Zühri, Hammad ve Katade'den daha fakihini görmedim. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VIII, 71, 72- 74.

⁴⁷ Muttalib b. Ziyad el-Kûfi es-Sekafi Onların mevlası.

Cabir b. Semûra'nın mevlası da denir. Cabir Zühre oğullarının halifi idi. Bu sebeple Muttalib b. Ziyad el-Kuraşi'de denir.

Ahmed b. Hanbel: 'Muttalib b. Ziyad sığadır.'

Yahyâ b. Main: 'Muttalib sığadır.'

Ebu Hatim: 'Hadisi yazılır fakat delil olmaz.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, VIII, 360.

⁴⁸ Harun b. Sa'd el-Iclî, el-Kûfi.

Ahmed b. Hanbel: 'Hadisçiler ondan rivayette bulunmuşlardır, salihidir.'

Yahyâ b. Main: 'Bir beis yok'

Ebu Hatim: 'Bir beis yok. Sevri ondan hadis aldı. Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IX, 90 .

⁴⁹ Haşim b. el-Berid Ebu Ali

Ahmed b. Hanbel: 'Bir beis yok'

Yahyâ b. Main : 'Sığadır.' Bkz. İbn Ebi Hatim, *a.g.e.*, IX, 104 .

⁵⁰ el-Mizzî, *a.g.e.*, X, 96; Zehebî sadece şu altısını serdetmiştir: Yeğeni Cafer b. Muhammed, Şu'be, Fudayl b. Merzûk, el-Muttalib b. Ziyâd, Sa'id b. hasyem, İbn Ebi'z-Zinâd. Bkz. ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, V, 389. İbn Hacer eserinde yalnızca ileri gelenlerini zikretmekle Hasyem, İsmâ'il es-Süddî, Zebîdû'l-Yâmî, Zekerriyya b. Ebî Zâide, Abdurrahmân b. el-Hâris b. Ayyâş b. Ebî Rabia, Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vasîfî, İbn Ebi'z-Zinâd... İbarenin sonunda 've başkaları' diyerek diğerlerinin zikrine lüzum görmemiştir. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1984 , III, 419.

⁵¹ Bkz. Eserimizde yer alan "İmâm Zeyd'in İlmî Kişiliği" başlıklı konu.

⁵² Sâlih Ahmed el-Hafîb, *el-İmâm Zeyd b. Ali el-Müfterâ Aleyh*, Menşûrâtü'l-Faysaliyye, 1404/1984, s.83; el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî, el-Bağdâdî, *Kitâbu Usûlü'd-Dîn*, Tahkîk: Lecnetü

Bağdâdî'nin dışındaki tarihçiler bu kitabın Zeyd'e ait olduğundan bahsetmemişlerdir.⁵³

1.8.2. Tefsîru'l-Kur'ân: Tabakâtu'z-Zeydiyye sahibinin dediğine göre bu kitabı İmâm'dan Atâ b. es-Sâib rivayet etmiştir.⁵⁴

1.8.3. Kıt'atün fi't-Tefsîr: Tabakâtu'z-Zeydiyye sahibinin ifadesine göre bu kitabın râvîsi Abdullâh b. el-Ali'dir. Brockelman Zeyd b. Ali'nin tefsîrdeki te'lifâtını, Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Mecîd başlığı altında zikretmiştir. Eser el yazması olarak Berlin Kütüphanesi'nde 10237 numarada kayıtlıdır.⁵⁵

1.8.4. Tefsîru Garîbi'l-Kur'âni'l-Mecîd: Bu eserin yüz dört sayfa olduğu rivâyet edilmektedir. Fâtihâ Sûresi'nden başlayıp Nâs Sûresi ile biter. Kitabın sonunda müstensihî; "O'nun tefsîr kitabı tamam oldu" der. Sâlih Ahmed'in kaydettiğine göre; kitap, bütün müfredâtı değil, sûre ve âyetlerin tertibine göre Kur'ân'ın bazı kelimelerini tefsîr eder. Fâtihâ Sûresi tefsîri ile başlar. Sonra Bakara Sûresi'nin tefsîrine geçer ve Allah Teâlâ'nın "Elif Lâm Mîm" kavlinin tefsîrine başlar ve der ki; "Elif, Lâm, Mîm" (Allah daha iyi bilir)in Kur'ân'ın isimlerinden biri olduğu söylenir. "Zâlike'l-Kitâbu" kavlinin manası; "bu kitap"tır... Böylece devam eder.⁵⁶

Bu kitap şu senetle gelmiştir: Haddesenâ Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Mansûr, Haddesenâ Ali b. Ahmed, haddesenâ Atâ b. es-Sâib, haddesenâ Amr b. Hâlid, haddesenâ Zeyd b. Ali. Bu senet her sûre başında tekrarlanır. Ebû Hâlid el-Vâsîfî'den rivayette bulunan Atâ b. es-Sâib için her ne kadar Ahmed b. Hanbel, Ebû Hâtîm, İbn Hacer vs. "sıkadır, ihtilâtından önceki hadîsleri sahîh kabul edilir" demişlerse de Ebû Hâlid'in şiddetle cerh edilmiş olması bu eserin İmâm'a ait oluşuna gölge düşürmektedir.⁵⁷

İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401/1981, s.307; Muhammed Kerîmî Zencânî, *a.g.e.*, VIII, 582.

⁵³ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s.83. Müellif bu eserinde şunları da eklemektedir: 'Bu eserin ne el yazmasına ne de basılmış şekline rastlayabildim. Herhalde İslam kütüphanelerinin içinde kayboldu. Belki bir gün bulunur.

⁵⁴ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s.83.

⁵⁵ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s.84; Sezgin, Fuad, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Arapçaya çeviren: M. Fehmî Hicâzî, Medîne, 1411/1991, I, 323.

⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 84.

⁵⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 84, 85; Sezgin, bu kitabın Berlin Ktp. 10237 no'da kayıtlı olduğunu dile getirmektedir. Bkz. Sezgin, Fuad, *a.g.e.*, I, 322.

1.8.5. Medhal ile'l-Kur'ân: Tefsîrdeki ikinci eser olan Medhal İle'l-Kur'ân...dan mevcut olan on beş sayfadır. Baştaki sayfalardan belirsiz bir miktar düşmüştür. Bu risâle Kur'ân'daki ahkâm kısımlarının (emir-nehy, helâl-harâm, va'd-va'id, sevâb-ikâb) zikriyle başlar.⁵⁸

Bu kitabın râvîleri arasında Ammâre b. Zeyd gelmektedir. Ezdî'nin dediğine göre bu râvî "hadîs uydururdu." Şu halde bu eserin de Zeyd'e ait oluşu su götürür.⁵⁹

1.8.6. Risâletün fi İsbâti'l-Vasıyye: Sâlih Ahmed el-Hatîb bu eserle ilgili olarak şu bilgilere yer vermiştir: "Bu kitabı İmâm'dan Hâlid b. Muhammed rivâyet etmiştir. Brockelman bu eseri "Risâletün fi İsbâti Vasıyyeti Emîri'l-mü'minîn ve İsbâti İmâmetihî ve İmâmeti'l-Hasan ve'l-Hüseyin" adıyla Berlin Kütüphanesi'nde 9871 no'da olduğunu zikretmiştir."⁶⁰

Bu risâle 6 sayfadır. Ferağ kaydında müstensih "risâlenin sonu. Velhamdü lillâh ve sallallâhu alâ Muhammed" diyerek bitirmiştir. Bu risâlenin râvîsi Zeydiyye tabakâtı yazarının dediği gibi Hâlid b. Muhammed değil, Hâlid b. Micyâd el-Yemânî'dir. Risâlenin İmâm'a varan senesinde bulunan râvîlerden üç tanesi zayıftır.⁶¹

Bu eser râvîlerinin zayıflığının yanı sıra Hz. Ali'ye hilâfetin vasıyyet edildiği bilgisini içermektedir. Bu durum İmâm Zeyd'in kanaatine muhaliftir. Çünkü O Hz. Ali'ye imâmetin bırakıldığına dair bir vasıyyet olduğunu kabul etmemektedir. Risâle Hz. Ali'nin ümmetin geri kalanından üstün olduğunu ifade eder. Bu risâle sonraki döneme ait bir Zeydiyye risâlesi olabilir. Çünkü, Zeyd b. Ali'nin hilâfete kimin layık olduğu hususundaki görüşüyle uyuşmamaktadır.⁶²

1.8.7. Kitabu Medhi'l-Killeti ve Zemmi'l-Kesra: Bu eseri İmâm'dan rivâyet eden zat Hâlid b. Safvân'dır. Tam kimliği şöyledir: Hâlid b. Safvân b. Abdillâh b. Ömer el-Ehtem el-Kûfî Ebû Safvân e't-Temîmî el-Mınkarî el-Ehtemî el-Basrî. Zeyd b. Ali'den ve İbn Abbâs'tan rivayette bulunmuştur. el-Murtazâ onu 4.

⁵⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 85; Sezgin, bu eserin Berlin Ktp. 10224 no'da kayıtlı olduğunu zikretmektedir. Bkz. Sezgin, *a.g.e.*, I, 323.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 86.

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 86.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 86, 87.

⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 87; Sezgin, *a.g.e.*, s. 324.

tabakadan ve Amr b. Ubeyd'in talebelerinden saymış ve mu'tezilî olduğunu belirtmiştir.⁶³

1.8.8. en-Neyyiru'l-Celî fî Kırâati Zeyd b. Ali: Bu eseri Ahmed es-Seyyâğî zikretmiş, cem'edenin ise Ebû Hayyân et-Tevhîdî olduğunu ifade etmiştir. Hamîrî, Zeyd b. Ali'nin müstakil kendisinden rivâyet edilen bir kırâati olduğunu zikreder. Brockelman da Zeyd'in "Kırâati Zeyd b. Ali" adında bir kitabından bahsetmiştir. Bu herhalde Ebû Hayyân'ın cem ettiği ve Hamîrî'nin bahsettiği olsa gerektir.⁶⁴

İbn Kesîr, Zeyd b. Ali'nin 'elhamdü'nün dâl'ını esre olarak okuduğunu rivâyet etmektedir.⁶⁵

Bu el yazması İtalya'da Embrozyana Kütüphanesi'nde 289 no'da kayıtlıdır.⁶⁶

1.8.9. Kırâatü Emiri'l-mü'minin: Hz. Ali'nin kırâatinden bahsediyor olsa gerektir.⁶⁷

1.8.10. Risâletün fi'l-Cedel mea'l-Mürchie: Fuad Sezgin bu risâlenin el yazması olarak Berlin Kütüphanesi'nde 10265 no'da kayıtlı olduğunu zikretmektedir.⁶⁸ Eser dokuz sayfadır. Her sayfada 25 satır, her satırda yaklaşık 15 kelime vardır. El yazması olan bu eserin hattı oldukça kötüdür. Risâlede İmâm'dan rivayet eden râvîsi ve kâtibine ulaştıran senedi zikredilmemektedir.⁶⁹

Sâlih Ahmed'e göre;bu eserin İmâm'a ait olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz. Zira bu risâle Zeyd'in "mürtekibu'l-kebîra" ve "îmân" hususundaki görüşlerine açıkça muhalefet etmektedir. Söz konusu eserde İmâm'ın görüşü "mürtekibu'l-kebîra kafirdir ve cehennemliktir. Muhammed'in (sas) şefâati onun için geçerli değildir" şeklinde verilmektedir. Aslında öyle olmadığı halde zahiri itibariyle delillerinin doğru olduğu zannını uyandıran ayetlerle delillendirme yoluna gider ve konuyla ilgili misâller verir.⁷⁰

⁶³ Ahmed b. Yahyâ b. el-Murtazâ, *Fırak ve Tabakâtü'l-Mu'tezile*, Tahkîk ve ta'lîk: Ali Sâmî en-Neşşâr, İsmüddin Muhammed Ali, Dârü'l-Matbûati'l Câmî'iyye, 1972, s. 53; Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 88; Muhammed Kerîmî Zencânî, *a.g.e.*, VIII, 582.

⁶⁴ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 88.

⁶⁵ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, çevirenler: Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yay., İst., 1988, II, 75.

⁶⁶ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 88; Aynı eserden Muhammed Kerîmî Zencânî, 'Kırâatü'l-Hâssa' diye bahsediyor. Bkz: "*Zeyd b. Ali*" Maddesi, *Teşeyyu'*, VIII, 582.

⁶⁷ Muhammed Kerîmî Zencânî, *a.g.e.*, VIII, 582.

⁶⁸ Fuad Sezgin, *a.g.e.*, I, 323.

⁶⁹ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 88, 89.

⁷⁰ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 88, 89.

1.8.11. Tesbîtu'l-Îmâme: Bu eser el yazması olarak Berlin Kütüphanesi 10236 no'da, Embrozyana Kütüphanesi'nde 74 A'da kayıtlıdır.⁷¹ Bu eserin İsbâtu'l-Vasiyye ile aynı eser olabileceği⁷² söylenmişse de gerçekte Zeyd b. Ali'ye ait değildir.⁷³ Zeyd b. Ali'ye ait olduğu ileri sürülen bu eserlerin İmâm'a aidiyeti su götürür.

1.9. Zeyd b. Ali'nin Ebû Hanîfe'yle Münasebeti

Zeyd b. Ali'nin Ebû Hanîfe (ö: 150/767) ile görüşmeleri ve karşılıklı muhabbetleri olduğu aşağıda zikredeceğimiz bilgilerden anlaşılmaktadır. İmâm Zeyd'in hicrî 80'de doğduğuna dair rivâyetin sahîh olduğu kabul edilecek olursa Ebû Hanîfe ile aynı yaşta oldukları kesindir. Zira İmâm-ı A'zam'ın da doğum tarihi hicrî 80 olarak kaynaklarda geçmektedir⁷⁴.

Her ikisinin de Irak civarında buldukları düşünülürse arkadaşlıkları, en azından çeşitli vesilelerle birbirleriyle karşılaştıkları akla uzak değildir. Zaten aşağıdaki rivâyetler de bunu desteklemektedir.

Ebû Hanîfe'nin Zeyd b. Ali'ye mâlî yardımda bulunduğu,⁷⁵ kendisini desteklemenin vâcip olduğu, onunla birlikte savaşmak gerektiği konusunda halka fetvâlar verdiği rivâyet edilmiştir.⁷⁶

Müsned'de bu iki âlimin buluşmasına dair bir rivâyete rastlamış olmamız bizim için ayrı bir önem taşımaktadır. Söz konusu karşılaşma şöyle olmuştur:

Ebû Hâlid diyor ki:

“Zeyd b. Ali Kûfe'ye geldiğinde Abdullah b. Zübeyr el-Esedî'nin evinde gizlendi. Bu haber Ebû Hanîfe'ye ulaştınca, Muâviye b. İshâk es-Selmî, Nasr b. Huzeyme el-Absî ve Sa'îd b. Hasyem ile konuştu. Bunlar birlikte Zeyd b. Ali'nin yanına gittiler. (Ebû Hanîfe'yi göstererek) dediler ki: “ Bu adam Kûfe fakîhlerindedir.” Zeyd b. Ali şöyle sordu:

‘Namazın miftâhı, iftitâhı, istiftâhı, tahrîmi ve tahlîli nedir?’ Râvî naklederek diyor ki; Ebû Hanîfe şöyle cevap verdi;

⁷¹ Fuad Sezgin, *a.g.e.*, I, 325 .

⁷² Muhammed Kerîmî Zencânî, *a.g.e.*, VIII, 582.

⁷³ Sâlih Ahmed el-Hatîb, *a.g.e.*, s. 89. Müellif: ‘Berlin'deki nüshayı incelediğimizde eserin el-İmâm el-Hâdî ile'l-Hakk Yahyâ b. el-Hüseyn'e ait olduğunu gördük’ demektedir.

⁷⁴ ez-Zehabî, *Siyer*, VI, 391.

⁷⁵ Bu yardımın 30 bin dirhem olduğundan bahsedilmektedir. Bkz. İbnü'l-Îmâd, Abdulhay b. Ahmed *Şezerâtü'z-Zehab fî ahbâri men zehab*, Tahkîk, ta'lîk ve tahrîc: Abdülkâdir el-Arnâût, Mahmûd el-Arnâût, Dâru İbn Kesîr, 1408/1988, II, 92.

⁷⁶ İbn Kesîr, *Hadîslerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri.*, II, 537. Bakara Sûresi 124. ayetin tefsiri.

‘Namazın miftâhı (anahtarı) temizliktir. Tahrîmi (namaz yapılmaması gerekenleri yasaklayan) tekbîrdir. Tahlîli (namaz da yapılmaması gerekenleri helal kılan) selâmdir. Namazın iftitâhı (açılışı) yine tekbirdir. Çünkü Peygamber (sas) namaza başladığında tekbir alır ve ellerini kaldırır. Namazın istiftâhı (başlangıcı) ise – Sübhânekellahümme ve bihamdik ve tebârikesmük ve teâlâ ceddük ve lâ ilâhe ğayrük –tür. Zira Peygamber’in (sas) namaza başladığında bunu okuduğu rivâyet edilmiştir. İmâm-ı A’zam’ın bu cevabı Zeyd’in hoşuna gitti.⁷⁷

1.10. İmâm Zeyd’in Vâsıl b. Atâ ile Münasebeti

Zeyd b. Ali’nin Mu’tezile mezhebinden olduğu yönündeki tezler İmâm’ın Mu’tezile’nin kurucusu Vâsıl b. Atâ’ya (ö.131/748) talebe olduğu şeklindeki iddialardan⁷⁸ kaynaklanmaktadır.

Bu konuyla ilgili olarak Tabakâtü’l-Mu’tezile adlı eserde şu rivâyete yer verilir:

“Vâsıl Medîne’ye geldi ve İbrâhîm b. Yahyâ’ya konuk oldu. Zeyd b. Ali, oğlu Yahyâ b. Zeyd, Abdullâh b. el-Hasan ve kardeşleri, Muhammed b. Aclân ile Ebû Abbâd el-Leysî Vâsıl’ın yanına koştular. Bunu duyan Ca’fer b. Muhammed es-Sâdik (ö. 148/765) arkadaşlarına; “Kalkın ona gidelim!” dedi ve Zeyd b. Ali ve arkadaşları oradayken Vâsıl’ın yanına geldiler. Ca’fer; “Şüphesiz ki Yüce Allah Muhammed’i (sas) Hak ile apaçık deliller uyarılar, âyetlerle gönderdi ve “Ve ulü’l-Erhâmi ba’zuhum evlâ bi ba’z” (Enfal: 75, Ahzab:6) ayetini Kur’ân’da inzâl buyurdu. İşte biz Rasûlullâh’ın nesli ve insanların ona en yakınıyız. Ey Vâsıl, böyleyken sen, aramıza tefrika sokan ve imâmları yeren bir fikirle çıktın geldin. Seni tevbeye davet ediyorum.” dedi.

Vâsıl da cevaben: “Hükümünde âdil, ihsanında cömert olan, her türlü ayıptan yüce, gizli saklı her şeyi bilen, kötü-çirkin olanı yasaklayan, iyiye-güzele teşvik edip yarattıklarının iyiye gitmesine engel olmayan Allah’a hamdolsun. Ey Ca’fer, sen imâmların oğlu olduğun halde dünya seni alıkoydu ve onunla uğraşır oldun. Ben sana ancak Muhammed’in (sas) ve onun iki arkadaşı hem de dayanağı olan, Ebû Kuhâfe oğlu (Hz. Ebûbekir) ile Hattâb oğlunun (Hz. Ömer), Osmân b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib ve tüm hidayet imâmının dînini getirdim. Eğer Hakkı kabul edersen mutlu olursun. Eğer yüz çevirirsen günahınla baş başa kalırsın” dedi. Zeyd de Ca’fere ağır

⁷⁷ Zeyd b. Ali, *Müsned*, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts., s. 92.

⁷⁸ Ahmet Emîn, *Zuhru’l-İslâm*, Matbaatü Lecneti’t-Te’lif ve’t-Terceme ve’n-Neşr, 1964, IV, 136.

sözler söyledi ve fikirlerine karşı çıkararak; “Ona tabi olmana engel olan, bize karşı duyduğun kıskançlıktır” dedi ve ayrıldılar.⁷⁹

İbn Yezdâd ise; “Zeyd b. Ali Mu'tezile'ye sadece “el-menzile beynel-menzileteyn”⁸⁰ meselesinde karşıdır” demiştir.⁸¹

eş-Şehristânî ise (Zeydiyyeye göre devlet başkanında bulunması gereken şartlara dair görüşlerini serdettikten sonra) şunları söylemektedir: “Zeyd b. Ali bu mezhebi benimseyince ilimle bezenmek için usûl ve fûrû'a dair ilimleri tahsîl etmek istedi. Usûlda Mu'tezile'nin reisi Vâsıl b. Atâ el-Gazzâl'a talebe oldu. Halbuki; Vâsıl, Zeyd'in dedesi Hz. Ali'nin Cemel ve Siffîn vakalarında karşıtlarıyla aralarında cereyan eden hadiselerde hak üzere olmadığına inanıyordu. Ayrım yapmaksızın iki taraftan birinin hatalı olduğu görüşündeydi. Ondan i'tizal mezhebini aldı. Sonraları Zeyd'in talebeleri de mu'tezilî oldu.⁸²

İran Daire-i Meârifî tarafından basılan Teşeyyu' isimli eserin Zeyd b. Ali maddesinde buna karşı çıkılarak şunlar serdedilir: “Zeyd b. Ali hakkında üzerinde durulması ve araştırılması gereken diğer bir nükte de, nadir bir iddia olan onun Vâsıl b. Atâ'ya talebe oluşudur. Bu iddiayı ilk kez Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî'nin (ö. 548/1153) el-Milel ve'n-Nihal adlı eserinde Zeydiyye'nin inanç esaslarının açıklanması sırasında rastlamaktayız. Şehristânî şunları yazmaktadır: Bu bölümde yukarıda Şehristânî'den naklettiğimiz kısmı zikrediyor ve ekliyor: “Dr. Hüseyin Kerîmân, Zeyd b. Ali'nin Vasil b. Atâ'ya talebe oluşunu, o büyük insana garazı olan ve kötülüğünü isteyenler tarafından uydurulmuş ve bu şekliyle şöhret bulmuş bir haber olduğunu bildirmiştir. Bu iddiasının isbatı noktasında merhum Kerîmân'ın delilleri şunlardır:

1) Biz böyle bir söze masum imâmların ve görüşünde olanların rivâyetlerinde rastlamıyoruz.

2) Pratikte, üstadın talebesinden birkaç yaş büyük olması gerekir. Ta ki; görüşlerinin olgunlaşması, şahsî olgunluk, sahîh rivayetleri toplama ve daha pek çok

⁷⁹ İbnü'l-Murtezâ, Ahmed b. Yahyâ , *Kütâbu Tabakâti'l-Mu'tezile*, Tahkîk: Susana Diwald-Wilzer, Cemiyetü'l-Müştârikîn el-İlmânîyye, Beyrut, 1961, s. 33, 34

⁸⁰ el-Menzile Beynel-Menzileteyn: Vâsıl'a göre büyük günah işleyen îmânla küfür arasında bir yeredir. Onun bu görüşü bu adla anılır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Abdülcebbar b. Ahmed, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Ta'lik: Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim, Mektebetü Vehbe, 1416/1996, s. 697.

⁸¹ İbnü'l-Murtezâ, *a.g.e.*, s. 33, 34.

⁸² eş-Şehristânî, Muhammed b. Abdülkerîm, *el-Milel ve'n-Nihal*, Tashîh ve Ta'lik: Ahmed Fehmî Muhammed, Matbaatü Hicâz, Kâhire. 1948, I, 250.

bakımdan talebeden üstün olabilsin. Halbuki; nakledilen Zeyd'in Vâsıl'a talebe oluşu meselesinde durum tam tersinedir. Zira O büyük insan, 66 veya 67 h.. olan doğum tarihine bakılacak olursa 40 yaşlarında olmalıdır. Buna göre üstadından büyük oluyor ki; bu durum uygulamada olana terstir.

3) Zeyd b. Ali öyle bir hanedanda terbiye gördü ki, o hanedan vahy evi ve şerîat menba'ı idi. Buna göre Mu'tezile mezhebinin doğru olan öğretileri bu baş kaynaktan gelmiştir. Çünkü Mu'tezile'nin kendisi de Vâsıl'ın Ebû Hâşim b. Muhammed Hanefiyye'nin (ö. 81/700) öğrencisi olarak bilinir. Buna dayanarak şu pekala sorulabilir: "Vâsıl, Ebû Hâşim'in öğrencisi olduğuna ve Zeyd'den küçük olduğuna göre, Zeynelâbidîn, Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık Zeyd'i yetiştirmekten aciz mi idiler ki, Vâsıl ona hoca olsun?"

4) Şehristânî'nin rivâyetine dayanarak; Vâsıl b. Atâ, Hz. Ali'nin (Cemel ve Sıffin vakalarında) hatalı olabileceğini kabul etmiş, kazâ ve kader hususunda ehli beytin görüşlerine muhalif söz söylemiştir. İmâm Rızâ'nın, Zeyd'i Muhammed evladının âlimlerinden saydığını bildiğimiz halde, Zeyd'in, Hz. Ali'nin masumluğuna ve ehli beytin ilmine muhalif birine talebe olduğunu kabul etmek mantıklı mıdır?

5) Mu'tezile âlimlerinden Ebû Sa'îd Nişvân Hamîrî, el-Hûru'l-lyn adlı eserinde Hz. Zeyd'i tanıtırken, "Aralarında Muhammed b. Abdillâh İskâfî ve başkalarının da bulunduğu Bağdat'lı mu'tezililerin çoğu eserlerinde o büyük insanı anmış ve "biz Zeydîyiz" demişlerdir. Zeyd'in yüce makamının isbatından sonra Mu'tezile'nin ona nisbet edilmesi yeterlidir" demiştir.

Gerçek Mu'tezilî olan Hamîrî'nin Şehristânî'ye muhalif olan bu sözü Mu'tezile'nin Zeyd'e intisâbına delalet eder, aksine değil.

6) Eski kaynaklardan Zeyd'in Vâsıl'a talebe oluşuyla ilgili bir haber gelmemiştir. Şehristânî de kendi sözüne bir sened getirmemiştir.⁸³

Şîa'nın Zeyd'in Vâsıl'a talebe olmadığına dair delillerini serd ettik. Muhammed Ebû Zehra da İmâm Zeyd'in Vâsıl'la olan ilişkisini irdeler ve görüşmelerinin bir hoca talebe ilişkisi şeklinde olmadığını bilakis ilmi müzakere için bir araya geldiklerini kabul eder.⁸⁴

⁸³ Muhammed Kerfî Zencânî, *a.g.e.*, VIII, 582, 583.

⁸⁴ Muhammed Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 39.

Zeyd b. Ali'nin mu'tezilî olduğu şeklindeki iddianın, Hişâm b. Abdülmelik'in Kûfe'ye hücumu sırasında bazı kötü niyetliler tarafından uydurulmuş bir iftira olduğu da kabul edilmektedir.⁸⁵

Sünnî ve mu'tezilî kaynaklarda İmâm Zeyd'in Vâsıl'a talebe olduğu zikredilirken Şîi kaynaklarda buna karşı çıkılmaktadır. Biz de Muhammed Ebû Zehra'nın dediği gibi; Zeyd ile Vâsıl'ın ilişkisinin ilmi müzakere için olduğu görüşündeyiz.

1.11. Zeyd b. Ali'nin Zamanındaki Fırkalar

Zeyd b. Ali'nin zamanında ki fırkalarla ilgili düşüncelerine geçmeden önce bu fırkalar hakkında kısaca malumat vermeyi uygun görüyoruz. Mu'tezile'nin reisi Vâsıl b. Atâ ile münasebetinden dolayı ilk olarak bu fırkayı ele alıyoruz.

1.11.1. Mu'tezile

Ayrılan, uzaklaşan, bir tarafa çekilen anlamına gelen mu'tezile'nin önderi Vâsıl b. Atâ'dır (ö. 131/748). Hasan el-Basrî'nin (ö. 110/728) ders halkasındayken 'mürtekbü'l-Kebîra' büyük günah işleyen kişinin îmân ile küfür arasında bir mertebede olduğunu (el-menzile beyne'l-menziyleyn) söyleyerek Hasan el-Basrî'nin dersini terketmiştir. Bunun üzerine Hasan el-Basrî 'Kad i'tezele annâ Vâsıl' Vâsıl bizden ayrıldı demiş ve bu firkanın adı da bu hadiseden dolayı mu'tezile kalmıştır. Mu'tezile akılcı bir ekoldür. Abbâsîler döneminde en parlak devrini yaşamıştır.⁸⁶ Zeydiyye fırkaları da büyük ölçüde Mu'tezile'nin tesirinde kalmıştır. İmâm Zeyd'in Vâsıl'a talebe olduğu iddiasına yukarıda işaret etmiştik.

Mu'tezile'nin görüşleri beş esasta (el-usûlü'l-hamse) sistemleştirilmiştir.

1. Tevhîd,
2. Adâlet,
3. Va'd ve Va'id,
4. el-Menzile beyne'l-menziyleyn,
5. el-Emru bi'l-ma'ruf ve'n-nehî ani'l-münker.⁸⁷

⁸⁵ Ahmed Hilmi, *Hız Peygamber'den Zamanımıza Kadar İslam Tarihi ve İlk Mezhepler*, Ötüken Yay., İstanbul, 1974, s. 274.

⁸⁶ A. Saim Kılavuz ve ark., *Din Küll. Ve Ahlak Bilgisi Kaynak Kitap*, Marifet Yay., İstanbul, ts., s. 84. Mu'tezilenin hadis anlayışı için bkz. Bakan, Tevhit, *Mu'tezilenin Hadis Görüşleri*, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum, 1987.

⁸⁷ Çağatay, Neşet - Çubukçu, İbrâhîm Âgah, *İslam Mezhepleri Tar.*, AÜİF. Yay., 1976, s. 109-112.

1.11.2. Haricîler

Haricîler Sıffin savaşında cereyan eden hakem olayına itiraz ederek Hz. Ali'den (ra) ayrılan ve sonra Kûfe köylerinden Harûrâ'da toplandıkları için Harûrîler de denilen siyâsî bir topluluktur. Kendilerine imâm olarak Abdullah b. Kevvâ'ı seçmiş bilahare Hz. Ali'ye karşı Abdullah b. Vehb er-Râsıbî'yi halife yapmışlardır. Hicrî 37/658 yılında Nehrevân'a yerleştikleri bildirilmiştir⁸⁸.

Haricîler zamanla şu kollara ayrılmıştır.

1. Muhakkime-i ûlâ,
2. Ezârîka,
3. Necedât,
4. Sufriyye veya Ziyâdiyye,
5. Acârîde,
6. İbâziyye,
7. Saalibe.⁸⁹

Haricîler üç hususta ittifak halindedirler.

a. Mü'min muttakî olandır. Yani nefsinin haram ve şüpheli şeylerden koruyandır.

b. Osman, Ali ve bu ikisini tevellî edenler mü'min değildirler. Bundan dolayı Hakemeyn, ashâb-ı Cemel, Hakemeyn'in tahkîmine razı olan, Hakemeyni veya Hakemeyn'den birini tasvîb eden kafirdir.

c. Zâlim idareciye karşı ayaklanma vâciptir.⁹⁰

1.11.3. Mürcie

Tercih edilen görüşe göre Mürcie 'ircâ'dan gelmektedir. İrcâ ümit (recâ) vermek demektir. Nitekim Mürcie 'iman sahibine günah zarar vermez, küfür sahibine ise tâat fayda vermez' sözüyle günah işleyenlere ümit verdiği için bu adı almıştır.⁹¹

Başka bir görüşe göre ise, îmâna çok önem verip ameli îmandan ayırıp te'hîr ettikleri için Mürcie (geciktiren, mühlet veren anlamına) adını almışlardır.⁹²

Bu fırkanın Mürcie ismini almasıyla ilgili başka yorumlar da vardır.⁹³

⁸⁸ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 18.

⁸⁹ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 46-51.

⁹⁰ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 38.

⁹¹ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 141.

⁹² Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 142.

W. Montgomery Watt'a göre Mürcie yanlış anlaşılmalıdır. Onlar ne amelsiz yalnız inançla kurtuluşu temsil ederler ve ne de Haricîlerin ham sofuluğuna karşı çıkan dünya perest (laxist) olurlar.⁹⁴

Mürcie'nin kolları şunlardır:

1. Yûsüsiyye,
2. Gassâniyye,
3. Tum'aniyye,
4. Sevbâniyye,
5. Merisiyye,
6. Ubeydiyye.⁹⁵

1.11.4. Kaderiyye

Watt'a göre;Kaderî, kaderin kendi elinde olduğunu, Rabbına ait olmadığını isbât eden kimsedir. Kaderî kendi fiillerini bizzat kendisinin takdir ettiğini kendi yaratıcısının (Hâlikının) takdir etmediğini kabul eden kimsedir.⁹⁶

Hâlik, fiillerin, kendisinden önceden takdir edilmiş olarak sadır olduğu kimsedir. Fiili mukadderan (in predetermined fashion) meydana gelen herkes, ister kadîm ister mahlûk olsun, bu fiilin hâlikidir.⁹⁷

Kaderiyye kendini mezheplerden bir grubun adı olarak asla kabul ettirememiştir. Kimlerin kaderî ve kaderiyyenin ne olduğu hakkında önemli derecede müphemiyet (kapalılık) vardır.⁹⁸

1.12. İmâm Zeyd'in Zamanındaki Fırkalarla İlgili Değerlendirmeleri

İmâm Zeyd zamanındaki fırkalar için de görüş beyanında bulunmuştur. Müsned'de üç yerde bazı fırkaların İslâm şerâtına ters olduklarına hükmettiği izlenimine kapılmaktayız. Söz konusu yerlerden biri kitâbu's-salât'ta 'imâmete kimin layık olduğu...' bâbında söylediği şu görüşüdür:

"Zeyd b. Ali dedi ki:

'Harûriyye'nin (Haricîler), Mürcie'nin, Kaderiyye'nin ve Muhammed ailesine savaş açanların arkasında namaz kılınmaz."⁹⁹

⁹³ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 141.

⁹⁴ W. Montgomery Watt, *İslam'ın ilk dönemlerinde hür irade ve kader*, Terceme: Arif Aytekin, İstanbul, 1996, s. 57, 58.

⁹⁵ Çağatay, - Çubukçu, *a.g.e.*, s. 142-144.

⁹⁶ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 65.

⁹⁷ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 66.

⁹⁸ W. Montgomery Watt, *a.g.e.*, s. 67.

Diğer rivâyet ise kitâbu'l-cenâiz'de geçmektedir.

“Zeyd b. Ali dedi ki:

‘Mürctie’nin, Kaderiyye’nin ve Muhammed (sas) ailesine savaş açanların cenaze namazını, mecbur kalmadıkça, kılma!”¹⁰⁰

Üçüncü ve son rivayet ise kitâbu’z-zekât’ta geçmektedir.

Zeyd b. Ali dedi ki:

“Malının zekâtından Kaderiyye’ye, Mürctie’ye, Harûriyye’ye ve Muhammed (sas) ailesine savaş açanlara verme.”¹⁰¹

Ayrıca Müsned’de Hz. Ali’nin (ra) kaderiyye mezhebiyle ilgili bir yorumuna yer verilmiştir. Söz konusu rivayet şudur.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden o da Hz. Ali’den şunu rivayet etti:

“Allah’a yemin ederim ki; yalan söylemedim, yalanlayıcı olmadım ve bid’at îcâd etmedim. Şu ayet sadece Kaderiyye hakkında nâzil olmuştur:

*“Muhakkak ki mücrimler şaşkınlık ve çılgınlık içindedirler.o gün ki yüzleri üstü ateşe sürüklenecekler. ‘Tadın neymiş’ diye; ‘mess-i sekar’ [cehennem okşayışı]? haberiniz olsun ki biz herşeyi bir kaderle yaratmışızdır.”*¹⁰²

Haberiniz olsun ki; onlar bu ümmetin mecûsileridir. Hastalanırlarsa ziyaretlerine gitmeyin! Ölürlerse cenazelerinde hazır bulunmayın! Cenabı Allah (cc) onların dediklerinden pek yüce pek büyüktür.¹⁰³

Hz. Ali’nin bu düşüncelerini torunu İmâm Zeyd’in de paylaştığı açıktır.

1.13. Zeyd b. Ali’nin Ayaklanma ve Öldürülüş Sebebi

Hişâm b. Muhammed el-Kelbî’nin zikrettiğine göre, Ebû Mihnef, Zeyd b. Ali’nin ayaklanma sebebini şu şekilde rivayet etmiştir: Yezîd b. Hâlid el-Kısrî adlı biri Zeyd b. Ali, Muhammed b. Ömer, Dâvûd b. Ali , İbrâhîm b. Sa’d ve Eyyüb b. Seleme el-Mahzûmî’de bir alacağı olduğunu iddia etti. Yusuf b. Ömer¹⁰⁴ (ö: h.127) de buna dayanarak Hişâm b. Abdilmelik’e¹⁰⁵ (ö:125/743) bir mektupla durumu ilettili.

⁹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 103.

¹⁰⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 152.

¹⁰¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁰² Kamer 54/ 47-49

¹⁰³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 365.

¹⁰⁴ Ebû Ya’kub Yûsuf b. Ömer b. Muhammed b. el-Hakem b. Ebî Ukayl b. Mes’ud es-Sekaffî. Irak emiriydi. Dîmeşk’ de hapishanede 127 yılında öldürüldü. Bkz. ez-Zehabî, *el-İber fi haberi men*

O sırada Zeyd b. Ali Rusâfe denilen yerde el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib'in oğullarıyla (Hz. Hasan'ın torunlarıyla) Peygamberimizin sadakası hakkında tartışıyorlardı. Muhammed b. Ömer b. Ali'de o gün Zeyd ile birlikteydi. Yusuf b. Ömer'in mektubu Hişâm'a ulaşınca onlara adam yollayarak, yanına getirtti.¹⁰⁶

Zeyd, Hişâm'ın huzuruna girdiğinde kimse ona saygı gösterip yer vermedi. Halîfenin uzağında boş bulduğu bir yere oturdu. Zeyd karşılaştığı bu muâmele yüzünden Hişâm'a sitem etti. Hişâm da onu azarladı ve:

“Sen bir cariyenin oğlu olduğun halde kendini halîfeliğe layık görüyorsun, öyle mi?” dedi. Zeyd buna şöyle karşılık verdi:

“Ey mü'minlerin Emîri! Hz. İsmâîl (as) de bir cariyenin oğlu idi. Halbuki kendisine peygamberlik verilmiştir. Üstelik verdiği söze sadıktı ve Rabbi katında da rızaya ermiş bir kuldu. Sen de biliyorsun ki peygamberlik devlet başkanlığından üstündür.”

Hişâm bu sefer de konuyu değiştirerek şöyle söyledi: “Yüce Allah (cc) bir kişiye peygamberliği ve hükümdarlığı aynı anda vermez.” Zeyd buna da şu karşılığı verdi:

“Ey mü'minlerin emiri! Peki şu âyete ne diyeceksin? *‘Yoksa onlar Allah Teâlâ'nın fazlından olarak insanlara verdiği şey üzerine haset mi ediyorlar? Biz muhakkak âl-i İbrâhîm'e kitap ve hikmet verdik ve onlara azim bir mülk verdik.’* (Nisâ, 54))”¹⁰⁷

Bu konuşmalardan sonra Hişâm yukarıda zikrettiğimiz alacak meselesini de bahane ederek meseleyi çözmesi için Zeyd'i Irak'a, Yûsuf b. Ömer'e yolladı. Yûsuf tarafları yüzleştirdi. İddianın asılsız olduğu meydana çıkınca onları serbest bıraktı.¹⁰⁸

Yukardaki rivâyetlerden anladığımız kadarıyla Zeyd b. Ali'yle halîfe arasında bir soğukluk olduğu açıktır. Zeyd'in açıkça halîfelik iddiasında bulunduğunu görmüyorsak da, Hişâm'a verdiği cevaplar kendisini bu makama layık gördüğü izlenimini uyandırmaktadır. Ayrıca halîfenin de meseleyi kendisi çözebilecek iken

Ğaber, Tahkîk: Ebû Hâcîr Muhammed es-Sa'îd b. Bisîyûni Zağlûl, Dâru'l-Kütûbi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, I, 126; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, II, 117.

¹⁰⁵ Ebu'l-Velîd Hişâm b. Abdilmelik el-Ümevî. 125 senesinin Rebîülahir ayında 54 yaşındayken vefat etti. Halîfeliği 20 sene sürdü. Bkz. ez-Zehabî, *el-İber*, I, 122; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, II, 102.

¹⁰⁶ İbn Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, V, 482, 483; ayrıca bkz. Mîr Muhammed Seyyid Burhâneddin Hâhend Şâh, *a.g.e.*, III, 338, 339.

¹⁰⁷ İbn Asâkir, Ali b. Hasan, *Tehzîbu Târîhi Dimesşk el-Kebîr*, Dâru'l-Mesîra, Beyrut, 1979, VI, 23.

¹⁰⁸ Hasan İbrâhîm Hasan, *Târîh-ü'l-İslam es-Siyâsiyyü ve'd-diniyyü ve's-Sigâfiyyü ve'l-İctimâî*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, I, 331.

Irak valisi Yûsuf b. Ömer'e yollaması şüphe uyandıran başka bir konudur. Tüm bunların ardından Medîne'ye giden Zeyd'in ayaklanmaya hazır bir ruh hali içerisinde olması normaldir.

1.13.1. Ayaklanması ve Öldürülüşü

Zeyd Medîne'ye döndüğünde Kûfe ehlinde on beş bin kişi –kırk bin olduğu da söylenir- kendisine tâbi oldu ve onu ayaklanmaya kışkırttılar. O da Halîfe Hişâm'ın tahta geçişinin on yedinci yılında ayaklandı.¹⁰⁹ Ayaklanması on ay kadar sürdü.¹¹⁰ Yûsuf b. Ömer onunla harb etmek için geldiğinde Zeyd'in yandaşları ihanet edip yanından ayrıldılar ve onu yalnız bıraktılar. Az sayıda bir grupla¹¹¹ Yûsuf b. Ömer'e karşı çarpıştı. Alnına bir ok isâbet etti ve öldü. Yandaşları onu cesedinin bulunmaması için bir su mecrâsına gömdüler ve kabrinin üzerinden suyun akmasını sağladılar. Bazı hainler yerini ihbar ettiler. Kabri kazıldı, cesedi çıkarıldı ve asıldı. Sonra yakıldı ve külleri Fırat nehrine savruldu.¹¹²

Yusuf b. Ömer'in onu yakalayıp boynunu vurduğu, başını Şam'a yolladığı, cesedini ise Künâse denilen yerde astığı da nakl edilir.¹¹³

Cesedinin dört sene asılı kaldığı da rivayet edilir.¹¹⁴ Ölüm tarihi olarak hicrî 120 ve 122 senesi zikredilmektedir.¹¹⁵

İbnü'l Verdî ise; öldürüldükten sonra başının halîfe Hişâm'a yollandığını, cesedinin Hişâm'ın ölümüne kadar asılı kaldığını, Velid tahta geçince ise yakıldığını zikretmektedir.¹¹⁶

Bu büyük insanın ölümünden sonra arkasından güzel sözler söylenmiştir. Bir şair onun bu kahramanca tavrını iki beyitte dile getirmiştir. Aslı arapça olan beyti şöyle terceme ettik:

'Hayatın zilleti mi yoksa ölümün izzeti mi?

Kanımca her biri zehirli aştır.

¹⁰⁹ el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Kitâbu't-Tenbîh ve'l-Esrâf*, Mektebetü'l-Hayyât, Beyrut, 1965, s. 323.

¹¹⁰ Ali Ekber Feyyâz, *Târih-i İslâm*, İntişârât-ı Danişgâh-ı Tahran, 1335, s. 191.

¹¹¹ 218 kişi olduğu rivayet edilir. Bkz. İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâî el-Hâfız, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'n-Nasr, Riyad, 1966, IX, 330.

¹¹² Hasan İbrâhîm Hasan, *a.g.e.*, I, 331.

¹¹³ ed-Dineverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbâru't-Tivâl*, Tahkîk: Abdu'l-Mün'im Âmir, İntişârâtü Âfitâb, Kahire, 1960, s. 344.

¹¹⁴ el-Mizzî, *a.g.e.*, X, 97.

¹¹⁵ İbn-i Sa'd, Ebû Abdillâh el-Basrî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., V, 326.

¹¹⁶ İbnü'l-Verdî, Ebû Hafs Zeynuddin, *Târihu İbn-i'l-Verdî*, Mısır, ts., I, 184; İbn Kesîr, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, ts., I, 204.

Eğer biri kaçınılmaz ise seyr-i cemîl ile ölüme yürüyünüz.¹¹⁷

1.14. Zeyd b. Ali'nin Hz. Ebubekir ve Ömer'e Bakışı

Şiîlerin aksine Zeyd b. Ali, Hz. Ebubekir ve Ömer'i sever ve hayırla yadeder. Ayaklandığı sırada Şiîlerle İmâm Zeyd'in arasında şöyle bir konuşma cereyan etmiştir. Ebûbekir ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun diye sormuşlar. İmâm Zeyd şöyle söylüyor:

"Allah onlara rahmet ve mağrifet eylesin. Ehli beytimden kimsenin, onlardan teberrî ettiğini (uzak olduğunu söylemesi) duymadım. Onlar hakkında ancak hayır duydum."

Onlar bunun üzerine şöyle sormuşlardır:

"Sizin saltanatınıza hücum edip elinizden almadılarsa niçin ehli beytin kan bedelini talep ediyorsun?" Zeyd onlara şöyle cevap verdi:

"Benim o ikisi hakkında söylediğim şeylerin en ağırı; bizim Rasûlullâh'ın emanetine daha layık olduğumuz sözüdür. Halbu ki, bazıları bencillik ettiler bizi ondan uzaklaştırdılar. Fakat bu bizim onları küfürle itham etmemize sebep değildir. Hilâfete geçtiler, insanlar arasında adaletli davrandılar, Kitap ve sünnetle amel ettiler."¹¹⁸

Onlar bu sefer şöyle sordular:

"Onlar size zulmetmedilerse zalim olmayan bir topluluğa karşı niçin savaşa çağırıyorsun?" İmâm Zeyd bunu da şöyle cevapladı:

"Bu günkü idareciler onlar gibi değildir. Şüphesiz ki bugünkü idareciler hem kendilerine, hem bana ve hem de size zulmediyorlar. Ben ise sizi Allah'ın kitabına ve peygamberinin sünnetine, sünnetlerin ihyâsına, bid'atların kaldırılmasına çağırıyorum. Şayet benim bu çağırma uyarsanız mutlu olursunuz. Eğer yüz çevirirseniz ben sizin üzerinize bir vekil değilim."¹¹⁹

Şiîler Zeyd b. Ali'ye Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den teberrî etmesi halinde kendisine bîat edeceklerini söylüyorlar. Zeyd bu teklifi kabul etmediği için onu

¹¹⁷ ed-Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, Dâru'l-Küttübi'l-Mısriyye, 1925, I, 191.

¹¹⁸ İbn Haldun, Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldun*, Müessesetü'l-a'lem, Beyrut, 1971, III, 99; Ahmet Cevdet Paşa, *Peygamberler ve Halîfeler Tarihi*, Sadeleştiren Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul, 1997, III, 834; et-Taberî, *a.g.e.*, V, 498; *Terceme-i Taberî-i Kebir*, Uhuvvet Matbaası, İst., ts., 1328, III, 452.

¹¹⁹ Mîr Muhammed, *a.g.e.*, III, 341; et-Taberî, *a.g.e.*, V, 498.

terk ediyorlar ve Rafizî adını alıyorlar. Zeyd'in görüşünü paylaşılanlara ise Zeydîler deniyor.¹²⁰

1.15. Zeyd b. Ali'nin Mezhebi: Zeydiyye

Zeyd b. Ali'nin siyâsî ve dînî görüşlerini benimseyenlere Zeydiyye denilmiştir. Bu fırka yukarıda da zikrettiğimiz gibi şöyle ortaya çıkmıştır: Zeyd b. Ali ayaklandığı sırada şîilerden bir grup kendisine gelerek Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer hakkında düşüncelerini sordular. Zeyd b. Ali'nin onlar hakkında iyi düşüncelere sahip olduğunu duyunca ondan ayrıldılar ve Râfizî adını aldılar. Onun düşüncesini paylaşanlar ise Zeydî'ler adını aldılar.¹²¹

İmâm Zeyd'in mezhebi mu'tedil ve ehli sünnete yakın bir mezheptir.¹²²

1.15.1. Zeydiyye Mezhebinin Kolları

Zeydiyye üçü büyük ve meşhur olmak üzere altı firkadan oluşmaktadır. Bunlardan ilki Cârûdiyye'dir.

1.15.1.1. Cârûdiyye

Bu fırka ismini Ebu'l-Cârûd¹²³, dan almıştır. Zira Ebu'l-Cârûd'un fikirlerini benimsemişlerdir.¹²⁴ Bu görüşleri şöyle özetleyebiliriz:

Peygamberimiz (s.a.s) Hz. Ali'nin halife olacağını ismen değil, sıfatlarıyla tayin etmiş, belirlemiştir. Böylece Peygamberimizin ardından önder o olmaktadır. Peygamberden sonra Hz. Ali'yi halife seçmemeleri sebebiyle sahabenin sapıklık ve küfre düşmüş olduklarına inanırlar.¹²⁵

Hz. Ali'den sonra İmâm Hz. Hasan (ö. 49/669), ondan sonra da Hz. Hüseyin'dir (ö. 61/681).¹²⁶ Bazılarına göre; Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin neslinin ilmi Hz. Peygamber'in (sas) ilmi gibidir. Bu bilgi eğitim, öğretim olmaksızın onlarda fitrî ve zarûfî olarak bulunmaktadır.¹²⁷

¹²⁰ ez-Zehabî, *a.g.e.*, I, 118.

¹²¹ İbn Asâkir, *a.g.e.*, VI, 22; el-Mizzî, *a.g.e.*, X, 97; Şehristânî, *a.g.e.*, I, 252.

¹²² Abduh eş-Şimâli, *Dirâsâtün fi Târîhi'l-Felsefetü'l-Arabîyyeti'l-İslâmiyye ve Âsâri Ricâlihâ*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1965, s. 130.

¹²³ Muhammed Hüseyin ez-Zeyn, *eş-Şiatü fi't-Târîh*, Dâru'l-Âsâr, Beyrut, 1979, s. 72.

¹²⁴ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, I, 255.

¹²⁵ "Sahabe, Peygamberimizin (s.a.s) halife olacak zâta ait saydığı nitelikleri anlayamadılar ve bu nitelikleri taşıyan Hz. Ali'nin halife olmasını talep etmediler. Ebu Bekr'i (r.a) kendi tercihleriyle halife tayin ettiler. Bu sebeple kafir oldular." Ebu'l-Cârûd, zikrettiğimiz bu görüşleriyle kendi İmâmı Zeyd b. Ali'ye bile unuhalefet etmektedir. Çünkü o bu kanaatte değildi. Bkz. eş-Şehristânî, *a.g.e.*, I, 255.

¹²⁶ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfi'l-Musallîn*, Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1950, I, 133.

¹²⁷ eş-Şehristânî, *a.g.e.*, I, 258.

Cârûdiyye de kendi içinde iki gruba ayrılmıştır:

1. Bir grup Hz. Ali'nin Hz. Hasan'ı bizzat İmâm tayin ettiğini, Hz. Hasan'ın da aynı şekilde Hz. Hüseyin'i İmâm olarak atadığını kabul eder. Bu gruba göre bundan sonra imâmet işi Hasaneyn hazerâtının çocukları arasında meşveretlidir. Artık aralarından kim Rabbinin yoluna çağırarak meydan çıkarsa, ilim ve fazîlet özelliklerine de sahipse o halîfedir.¹²⁸

2. Diğer bir grup Peygamberimizin kendisinin Hz. Ali'den sonra Hz. Hasan'ı (ö. 49/669), ondan sonra da Hz. Hüseyin'i¹²⁹ (ö. 61/681) bu vazîfeyi birbiri ardınca ifâ etmeleri için atadığını benimser.¹³⁰

Bir başka açıdan da Cârûdiyye üçe ayrılır.

1) Muhammed b. Abdullah¹³¹ b. el-Hasan'ın gaybûbetine ve bir gün ortaya çıkıp ve muzaffer olacağına inananlar.

2) Tâlekânlı Muhammed b. el-Kâsım'ın¹³² gaybûbetine ve birgün ortaya çıkıp galip geleceğine inananlar.

3) Kûfe'li Yahyâ b. Ömer (ö 250/864) için aynı iddiayı savunanlar...¹³³

1.15.1.2. Süleymâniyye

Zeydiyye'nin ikinci büyük kolu Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî'nin grubu olan Süleymâniyye'dir.¹³⁴

Önderliğin –halife tayininin- şûrâ esasına dayandığını, müslümanların hayırlılarından iki kişinin seçimiyle gerçekleşeceğini savunurlar. Yine halife olmak için efdal (en üstün) bir kişi varken mefdûl (az üstün) birisinin de halife olabileceğini

¹²⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, I, 133.

¹²⁹ Ebû Muhammed el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib. Onlar Peygamberimizin (sas) kızı Fâtuma-i Zehra'dan olan iki torunu ve Ehli cennet gençlerinin efendileridir. Hz. Hasan hicretin 49. senesinde zehirlenerek, Hz. Hüseyin ise Kerbelâ savaşında hicretin 61. yılında şehîd edilerek öldürüldü. Bkz. ez-Zehabî, *el-İber*, I, 39; İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, I, 273.

¹³⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, I, 133, 134.

¹³¹ Muhammed b. Abdillâh b. el-Hasan b. el-Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib. en-Nefsü'z-Zekiyye diye bilinir. Medîne'de ayaklandı. Heryerden kendisine bîat edildi. Ebû Ca'fer el-Mansûr onun üzerine İsâ b. Mûsâ'yı yolladı. Muhammed öldürülünceye kadar savaştı. Muhammed b. Abdullâh hicretin 145. yılında savaşta ölmüştür. İsâ b. Mûsâ başını kesip Ebû Ca'fer el-Mansûr'a yolladı. Bkz. ez-Zehabî, *el-İber*, I, 15.

¹³² Muhammed b. el-Kâsım b. Ali b. Ömer el-Eşref b. Ali Zeynelâbidîn. (ö: h. 250) Hâkim onu davetçiler arasında sayarken, İbnü'l-Murtazâ ise İmâmlardan olduğunu kabul eder. Bkz. Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kâhire, 1404/1984, s. 588.

¹³³ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 133, 134.

¹³⁴ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.134.

kabul ederler. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in önderliğini de (belki bu açıdan) geçerli bulurlar.¹³⁵

Zürkân, Süleymân b. Cerîr'in "Ebubekir ve Ömer'e bîat hata idi. Bu bîat te'vile dayanılarak yapıldığından her ikisi de günahı hak etmiş değildir. Ancak ümmet onlara bîat etmekle (eslah) en doğru olanı terk etmiştir"¹³⁶ görüşünü nakletmiştir.

Süleymân b. Cerîr, Hz. Osman'ı yönetiminden kaynaklanan hadiseler sebebiyle tekfir eder. Zira, Osman tarafından Ali b. Ebî Tâlib'in haktan sapmayacağı, sapıklığına dair âdil bir şahidin olamayacağı bilinmekteydi. Bu nükte herkes tarafından bilinemeyebilirdi. Oysa bu hakikat Osman'ın bildiği sahîh rivâyetlerle sabitti.¹³⁷

1.15.1.3. Butriyye

Zeydiyye'nin üçüncü kolu el-Hasan b. Sâlih b. Hay¹³⁸ ve Kesîru'n-Nevvâ'nın¹³⁹ taraftarlarıdır. Kesîru'n-Nevvâ 'ebter' diye lakaplandığı için 'Bütriyye' adını almışlardır.

Butriyyenin görüşleri:

- a) Rasûlüllâh'tan (s.a.s) sonra insanların en fazîletlisi, imâmete en layık olanı Hz. Ali'dir.
- b) Ebûbekir ve Ömer'e bîat hata sayılmaz. Çünkü Hz. Ali bu işi onlara bırakmıştır.
- c) Hz. Osman ve katilleri hakkında tevakkuf ederler. Onu küfürle itham etmezler.¹⁴⁰
- d) Gâip imâm anlayışını kabul etmezler.
- e) Hz. Ali'nin ancak bîat edildiği andan itibaren İmâm olduğunu (öncesinde değil) kabul ederler.

¹³⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, I, 134.

¹³⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 135.

¹³⁷ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 136.

¹³⁸ el-Hasan b. Sâlih b. Hay el-Hemedânî Ebû Abdillâh (h.100-168). İbadet ehli, fakîh, muhaddis ve zühd sahibi idi. Bkz. Ahmed Mahmûd Subhî, *a.g.e.*, s. 98.

¹³⁹ Bkz. 38 no'lu dipnot.

¹⁴⁰ Hz. Osman'ın mü'min mi yoksa kafir mi olduğunda ihtilâf ederler. Derler ki; 'Onun hakkında varid olan olumlu haberleri ve cennetle müjdelenen on kişiden (aşere-i mübeşşere) biri olduğuna dair rivâyetlere kulak verdiğimizde, imân ve İslâm ehli olduğuna hükmetmek vaciptir diyoruz. Sahabe yaşantısına uymayan uygulamaları görünce ise 'küfrüne hükmedilmesi vaciptir' diyoruz. Bu konuda hayrete düştük, kararsız kaldık. Sonuçta Onu Hâkimler Hâkimi Allah'a havale ettik. Bkz. eş-Şchristânî, *a.g.e.*, I, 262.

el-Hasan b. Sâlih b. Hay'ın, sebep olduğu hadiselerden dolayı Hz. Osman'dan teberri ettiği rivâyet edilmiştir. ¹⁴¹

1.15.1.4. Na'îmiyye

Na'im b. el-Yemân'ın taraftarları olan 'Na'imîler'dir . Görüşleri:

1) Halîfeliğe en layık olan Hz. Ali'dir. Rasûlullâh'tan sonra insanların en fazîletlisidir.

2) Ümmet, Ebûbekir ve Ömer'e halifeliği tevdi' etmekle günahı gerektirecek bir hata işlemiş değillerdir. Fakat efdal olanı terk ettikleri için açık bir hata içindedirler.

3) Bu grup Hz. Osman'dan ve Hz. Ali ile savaşımlardan teberri ederler. Hz. Osman'ı tekfir ederler. ¹⁴²

Zeydiyye'nin beşinci gurubu Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'den teberri ediyorlar.

Kıyamet gününden önce ölümlerin (dünyaya) dönüşünü (gâip imâm anlayışını) inkar ederler. ¹⁴³

1.15.1.5. Ya'kûbiyye

Zeydiyye'nin altıncı kolu Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'i tevelli ederler (dost bilirler). Fakat onlardan teberri edenlerden (uzak duranlardan) teberri etmezler (ilişkilerini kesmezler). Gâip imâm anlayışını kabul etmezler. Gaybûbeti kabul edenlerle de ilişkilerini keserler. Bunlar 'Ya'kûbiyye'dir. Ya'kûb isminde birinin görüşünü paylaşmaktadırlar. ¹⁴⁴

1.15.2. Zeydiyye'nin İhtilafa düştüğü konular

Eş'arî, Zeydîlerinde kendi aralarında uyuşamadığı hususlar bulunduğunu ifade etmekte ve bunları şöyle sıralamaktadır:

1) Zeydiyye Allah'a 'şey' denilmesinin câiz olup olmadığına ihtilâfa düşmüştür.

a) Birinci grup ki; Zeydiyye'nin çoğunluğunu oluşturur, "Allah diğer şeyler gibi değildir. O'na hiçbir şey benzemez" görüşündedir.

¹⁴¹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137; *el-Fark Beynel-fırak*'ta 'Zeydiyye'nin büyük kolları üçtür' denilerek sadece bunlar zikredilmiştir. İlginç olan mezkûr eserde Zeydiyye'nin Râfîzî fırkalardan sayılmasıdır.

Halbuki; daha işin başında Zeyd b. Ali'den ayrılanlara Râfîzî ismi verilmişti., Bkz. s. 22,

¹⁴² el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁴³ Müellif Zeydiyye'nin bu kolumu nitelik olarak zikretmiş fakat ismini belirtmemiştir. Bkz. el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁴⁴ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137.

b) İkinci kısmı Allah'a 'şey' ismini vermezler. Eğer kendilerine "Allah 'şey değildir' mi diyorsunuz? diye sorulacak olsa 'şey değildir' de demeyiz" şeklinde yanıtlarlar.¹⁴⁵

2) İsimler ve sıfatlar konusunda da Zeydîler iki fırkaya ayrılmıştır.

a) Birinci fırka Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî yandaşlarıdır. Görüşlerini şöyle sıralayabiliriz:

- "Allah öyle bir ilimle âlimdir ki; o ilim ne kendinin aynıdır, ne de gayrıdır. İlmi 'şey'dir.

- Allah öyle bir kudretle kâdirdir ki; o kudret ne zâtının aynıdır ne de gayrıdır. Kudreti 'şey'dir."¹⁴⁶

Onların hayat, işitme görme gibi nefsi ve diğer zâtî sıfatlarda da görüşleri aynıdır.

Bir şeyi murad etmek o şeyin zıddına razı olmamaktır. Allah halen hem 'râzi'dir hem de 'sâhit' (öfkeli) dir. Kafirlerle öfkesi onların azabına rızasıdır. Azaplarına razı oluşu onlara öfkesidir. Mü'minlerden razı olması kendilerine azap etmeye öfkelenmesi, onları affetmeye razı olmasıdır. Dediler ki; "kafirlerle öfkesi, inananlardan razı oluşudur" diyenlerin bu fikrini benimsemiyoruz.¹⁴⁷

b) İkinci fırka; Allahu Teâlâ ilim, hayat, kudret, işitme ve görme (bu sıfatlar)olmaksızın Âlim, Kâdir, Semî', Basîr'dir. Diğer zâtî sıfatlar için de görüşleri aynıdır. Kendi görüşlerini paylaşanların "Allah halen Mürîd'dir. Halen 'kârih' (hoşnut olmayan) dir. Halen 'Râzi'dir ve halen 'Sâhit'tir." demelerine de izin vermezler.¹⁴⁸

3) Zeydîler, Allah'ın zulmetme ve yalan söyleme noktasında kudret sahibi olup olmadığına da ihtilafa düşmüştür.

a) İlk grup Süleymân b. Cerîr ez-Zeydî'nin taraftarlarıdır. Onlara göre; Allah zulmetme, eziyet ve haksızlık etme noktasında kudret sahibi olmakla tavsîf edilemez. 'gücü yetmiyor'da denilemez. Çünkü yalan söylemesi ve zulmetmesi muhaldir. Birinin 'Allah zulme ve yalan söylemeye kadirdir' demesini muhal görürler. Bunun sorulmasını bile muhal addederler.¹⁴⁹

¹⁴⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 137, 138.

¹⁴⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.138.

¹⁴⁷ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.138.

¹⁴⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁴⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s. 139.

b) İkinci fırka; “Allah zulmetmediği ve yalan söylemediği (söylemeyeceği) halde zulme ve yalan söylemeye kâdirdir.” görüşündedirler.¹⁵⁰

4) Amellerin yaratılışında da Zeydiyye görüş ayrılığındadır.

a) Birinci grup “kulların fiilleri-amelleri Allah’ın mahlûkudur. (yoktan) yaratmış, îcâd etmiştir. O fiiller Allah tarafından sonradan yaratılmıştır.” demektedir.

b) İkinci gruba göre; “fiiller Allah’ın mahlûku değildir. Onun tarafından sonradan îcâd edilmemiştir. Bu fiiller ancak kullar tarafından işlenmiş, îcâd edilmiş, sonradan ortaya konulmuştur.”¹⁵¹

5) İstîtâ’a (güç yetirme) konusunda Zeydîler üçe ayrılır.

a) İlk gruptakiler; istîtâ’a fiille birlikte. Eser ise fiilden öncedir. Kendisiyle îmân edilen şey (güç yetiriş), kendisiyle inkâr edilen şeyin aynısıdır. (Aynı istîtâ’a hem îmân hem de inkâr için söz konusudur.) Bu Zeydîlerin bir kısmının görüşüdür.

b) İstîtâ’a fiilden öncedir. Fiille birlikte. İşlendiği sırada fiille karışıktır. (meşguldur) Kul fiili işlediği sırada ancak o fiile gücü yeter. Bazı kelamcılar Süleymân b. Cerîr’den böylece rivâyet ettiler.

c) İstîtâ’a fiilden öncedir. Eser de fiilden öncedir. İnsan bir şeye, oluşu sırasında, güç yetirir olmakla ‘müstefî’ sıfatıyla nitelenemez.¹⁵²

6) İmân ve küfür hususunda da farklı görüşlere sahiptirler.

a) İmân marifettir, ikrardır, hakkında va’id gelen şeylerden sakınmadır. Günah olan bir şeyi işlemek, şirk ve inkâr olmayan bir küfürdür. Yani küfrânı nimettir, nankörlüktür.” diyenler.

b) İmân; taatların tümüdür. Hakkında va’id olan her şeyi işlemek küfür sayılmaz. Bu sonraki Zeydî âlimlerden bir kısmının görüşüdür. Çoğunluğunun ve öncekilerin görüşü ilk maddededir.¹⁵³

7) Rey ile içtihatla bulunmada ayrılığa düşmüşlerdir.

a) ‘Ahkâm konularında rey ile içtihat câizdir.’ Görüşündekiler.

b) ‘Ahkâmda rey ile içtihat câiz değildir.’ diyenlerdir.¹⁵⁴

¹⁵⁰ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁵¹ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 139.

¹⁵² el-Eş’arî, *a.g.e.*, s. 40.

¹⁵³ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s.140.

¹⁵⁴ el-Eş’arî, *a.g.e.*, s.140.

1.15.3. Zeydiyye'nin Görüş Birliğine Vardığı Konular

Eş'arî,Zeydîlere ayırdığı bölümde Zeydî fırkaların icmâ' ettiği husuları şöyle sıralamaktadır:

1) Zeydiyye büyük günah işleyenlerin cehennemde azap göreceği, temelli kalacakları, çıkarılmayacakları hususunda müttefiktir.¹⁵⁵

2) Ali'nin, savaşlarında haklı olduğu, onunla savaşanların hata ettiğinde de hem fikirler.¹⁵⁶

3) Hz. Ali'nin hakemleri tayin olayında isabetli davrandığı noktasında görüş birliğindedirler. Çünkü askerleri içinde fesat çıkacağından korkmuştu. Durumu çok net bir şekilde biliyordu. Bu itibarla müslümanların arasını bulmak istedi. O hakemlere düşense ancak Allah'ın kitabıyla hükmetmekti. Oysa Allah'ın kitabına muhalefet ettiler. Dolayısıyla hatalı olanlar hakemlerdir. Hz. Ali ise isabetli davranmıştır.¹⁵⁷

4) Zeydiyye'nin tamamı halka zulmeden yöneticilere karşı kılıç çekme, ayaklanma, zulmün giderilmesi, hakkın hâkim kılınması gerektiğinde icmâ' halindedir.¹⁵⁸

5) Günahkârın ardında namaz kılınmayacağı, ancak günahkâr olmayanların arkasında kılınabileceğinde görüş birliğindedirler.¹⁵⁹

6) Râfizîler ve Zeydîler Hz. Ali'nin ashâb-ı kirâmın en faziletlisi olduğu, peygamberden sonra ondan üstün hiçbir kimsenin bulunmadığı hususunda hem fikirler.¹⁶⁰

Zeydiyye'nin görüşlerine ayırdığımız kısım burada sona ermektedir.

¹⁵⁵ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

¹⁵⁶ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

¹⁵⁷ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

¹⁵⁸ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

¹⁵⁹ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

¹⁶⁰ el-Eş'arî, *a.g.e.*, s.141.

II. BÖLÜM

2. ZEYD b. ALİ'NİN MÜSNED'İ

Zeyd b. Ali'nin Müsned'inden bahsetmeden önce kısaca müsnedin tanımı ve tasnif metotları hakkında kısa bilgi vermek yerinde olacaktır.

Terim olarak müsned; ilk râvîsinden sonuncusuna kadar bir kesinti olmaksızın Hz. Peygambere ref' edilen hadîstir.¹⁶¹ Muttasıl-merfû' mürâdifî olarak da kabul edilir.¹⁶² Biz burada bir hadîs çeşidi olan müsnedi değil de bir tasnif türü olan müsnedi anlatmak istiyoruz.

Hadîs âlimleri eserlerini hazırlarken iki ana metot takip etmişlerdir:

1-Bâblara göre tasnif: Bu eserlerde hadîsler konularına göre çeşitli bölümlere ayrılır.

2-Râvîlere göre tasnif: Bu tür eserlerde ise hadîsler râvî adlarına göre sıralanır. Orijinal ismiyle ale'r-ricâl tasnif edilen bu eserlerin ilk râvîlerine bakılarak tertip edilenlerine 'müsned' adı verilmiştir.

Müsned sahipleri eserlerini vücuda getirirken, ilk râvîler olan sahabeyi kimi zaman elifbâî sıraya koymuş, kimi zaman da fazîletlerine ya da kabilelerine nazaran tertip etmişlerdir.¹⁶³

Müsned ismi verilen bir başka tasnif türü ise bir ravinin rivayet ettiği hadislerin müstakil kitaplarda toplandığı eserlerdir¹⁶⁴. Çalışmamızın konusunu teşkil eden Zeyd b. Ali'nin Müsned'i, bu tarifin işaret ettiği tarzda bir müsned eserdir. Bu itibarla müsned diye isimlendirilmiş olsa gerektir.

¹⁶¹ el-Hatîb'e göre Müsned; râvîsinden son bulduğu yere kadar senedi muttasıl olan hadîstir. Bu tarif yukarıdaki tariften çok farklıdır. Çünkü, bu tarifte bir hadîsin müsned sayılabilmesi için merfû' olması şart koşulmamıştır. Sadece isnâdı son râvîsinden vardığı yere kadar kesintisiz olması şart koşulmuştur. Isnâdın vardığı bu ilk râvî peygamberimiz de olabilir, bir sahabî veya bir tâbiî de olabilir. Şu halde merfû'ların yanı sıra mevkuf ve maktû' olan rivâyetler de bu tarifin içinde yer bulmaktadır. Sonuç olarak el-Hatîb'e göre Müsned; ister merfû' olsun, ister mevkûf veya maktû' olsun, senedi muttasıl olan hadîstir. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstılahları*, AÜF Yay., Ankara 1985, s. 315.

İbni Abdilberr'e göre; (Temhîd adlı eserinde zikrettiğine göre) sadece peygamberimize isnâd edilen rivâyetlerdir. Senedinde bir kesinti olsa da (Mâlik an ez-Zührî, an İbn Abbâs, an Rasûlillâh (sas) gibi) olmasa da (Mâlik, an Nâfi', an İbn Ömer, an Rasûlillâh (sas) gibi) fark etmez. Peygambere isnâd edildiği için müsneddir. Halbuki ilk örnek munkatî'dir. Çünkü Zührî, İbn Abbâs'tan hadis işitmemiştir. Bu tarife göre, merfû' ile müsned aynı olmuş olur. Şeyhulislâm buna karşı çıkararak dedi ki; şu halde; mürsel, mu'dal ve munkatî rivâyetleri de, peygambere ref' edilmükleri takdirde, tasdik etmesi gerekir ki; bunu kimse söylememiştir. Bkz. es-Suyûtî, Celâleddin Ebu'l-Fadl Abdurrahmân, *Tedribu'r-Râvî fi Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993, s. 115.

¹⁶² Bkz. Yardım, Ali, *Hadîs I-II*, DEÜ. Yay., İzmir, 1984, s.60.

¹⁶³ Bkz. Yardım, Ali, *Hadîs I-II*. DEÜ. Yay., İzmir, 1984, s.61.

¹⁶⁴ Aydınlı, Abdullah, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 115.

2.1. Zeyd b. Ali'nin Yaşadığı Dönemde Hadîs

İmâm Zeyd, Emevîler döneminde yaşadığı için kısaca bu dönem hadîs faaliyetlerinden bahsetmek uygun olacaktır.

Şam Emevî halîfeliği yedinci asırda kuruldu (40/660) sekizinci yüzyılda yıkıldı (132/750). 90 sene süren bu dönemde on dört halife iktidara geldi.¹⁶⁵

Bu on dört Emevî halîfesi içinde I. Muâviye, Abdülmelik ve Hişâm gibi değerli, muktedir ve hakiki devlet adamları gelmiş, II. Muâviye, 'Emevîlerin fakîhi' Ömer b. Abdülazîz gibi âdil ve haktan ayrılmayan halîfeler çıkmış, aynı zamanda I. Yezîd, I. Mervân ve II. Velîd gibileri ise zalim ve ahlaksız olmakla şöhret bulmuştur.¹⁶⁶

Umerî'nin kaydettiğine göre; bu dönemde hadîs çalışmalarına önem veren idareciler de olmuştur. Hicrî 65-85 yılları arasında Mısır valisi olan Abdülazîz b. Mervân, yetmiş tane Bedir sahabesine yetişen Kesîr b. Mürre el-Hadramî'ye Ebû Hureyre hariç diğer sahabilerden dinlediği hadîsleri kendisi için yazmasını emretmiştir. Çünkü Ebû Hureyre'nin hadîsleri yanında bulunmaktaydı. Ancak bu çalışmanın neticesi bilinmemektedir.¹⁶⁷

Emevî halîfelerinden olan Ömer b. Abdülazîz (99/717-102/720) Medîne'deki valisi Ebûbekir b. Hazm'e (ö.120/738) hadislerin yazılmasını emrederek resmen bu çalışmaları başlatmıştır.¹⁶⁸

Bu konuda en kapsamlı araştırma işini Muhammed b. Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) başarmıştır..¹⁶⁹

Yine bu devirde hadîse hizmeti geçen bazı muhaddisler şunlardır:

1. Sa'îd b. el-Müseyyeb (ö. 94/712)
2. İbn Sîrîn (ö. 110/728)
3. Sa'd b. Cübeyr (ö. 95/713)
4. Nâfi' (ö.117/735)
5. Zeyd b. Üneyse (ö. 125/742)
6. ez-Zübeyr b. Ali el-Hemdâni (ö. 131/748)
7. Yûnus b. Ubeyd (ö. 139/756)

¹⁶⁵ Konrapa, Zekâi, *Peygamberimiz – İslâm Dini ve Aşere-i Mübeşşere*, Fatih Yay., İst., ts. S.517

¹⁶⁶ Konrapa, Zekâi, *a.g.e.*, s. 521.

¹⁶⁷ Ekrem Ziyâ Umerî, *Hadîs Tarihi*, tercüme: İsmail Kaya, Esra Yay., Konya, 1990, s. 18.

¹⁶⁸ Bayraktar, İbrâhîm, *Hadîs Tarihi I*, Erzurum, 1992, s. 110.

¹⁶⁹ Umerî, *a.g.e.*, s. 18.

8. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)¹⁷⁰

Zeyd b. Ali'nin yaşadığı dönem hadîs faaliyetlerinden Müsned'in râvîsi Ebû Hâlid'e geçmek istiyoruz.

2.2. Müsned'in Râvîsi Amr b. Hâlid

el-Mecmû'un (Müsned'in) günümüze gelebilmesini İmâm Zeyd'in bu talebesine borçluyuz. Bu yüzden Amr b. Hâlid'i cerh ve ta'dîl açısından incelemek yerinde olacaktır.

İbn Hibbân'ın naklettiğine göre; Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî, Kûfe ahalisinden Hâşimoğullarının azatlısıdır. Bilahare Vâsit'a taşınmıştır. Zeyd b. Ali'den rivâyetleri vardı. Kendisinden de İsrâîl ve Ebû Ca'fer el-Ebbâr rivayette bulunmuştur.¹⁷¹

Ebû Hâlid güvenilir râvîlere dayandırarak uydurma haberler rivayet ederdi. Öyle ki; bu durumu insanın aklına müdellis¹⁷² olmasından ziyade kasten yapmış olabileceğini getiriyor. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în onun yalancı olduğunu söylemişlerdir. Münkerü'l-hadîs'tir.¹⁷³

Ebû Avâne'den şöyle rivayet olunur: Ebû Hâlid 'sayâdile'den sahîfeler satın alır ve onları (hadîs diye) rivâyet ederdi.

Yahyâ'dan şöyle dediği naklediliyor: (Ebû Hâlid) Kezzâb'(çok yalan söyleyen)dır. Sika (güvenilir râvî) değildir.

Ahmed b. Hanbel ve Dârekutnî: Ebû Hâlid 'kezzâb'dır.

¹⁷⁰ Bayraktar, *a.g.e.*, s. 111.

¹⁷¹ İbn Hibbân, Muhamed b. Ahmed Ebi Hâtim et-Temîmî el-Büstî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*. Tahkîk: Mahmûd İbrâhîm Zâyid, Dâru'l-Va'y, Halep, 1975, II,76.

¹⁷² Müdellis: Rivâyetinde tedlîs yapan, yani kendisine hadîsi nakleden asıl şeyhini atlayarak, mülâki olduğu fakat hadîsi kendisinden almadığı ikinci şeyhe isnatla ondan işittiği vehmini uyandıran kimselere müdellis denmiştir. İbn Hacer de el-Hatîb'in görüşünü doğru bulur ve 'müdellis olan bir kimsenin hükmü, eğer âdil biri ise (âdil değilse zaten kabul edilmez) semâ'ının açıkça belli edilmemesidir' der. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadîs İstılahları*, AÜİF. Yay., Ankara, 1985, s. 251.

Esasen tedlîs üçe ayrılır:

a) İsnâdda tedlîs: Râvînin muasırı olup görüştüğü fakat hadîs almadığı veya muasırı olduğu halde görüşmediği kimseden hadîs işittiğini zannettirecek şekilde rivâyet ettiği hadîstir.

b) Şuyûhta tedlîs: Râvînin durumunu gizlemek istediği şeyhini, haiz olmadığı yüksek vasıflarla anması veya bilinen künyesinden başka bir isimle zikretmesidir. Böylelikle rivâyet ettiği hadîsin değerini artırmayı hedeflemektedir.

c) Tesviye tedlîsi: Râvînin, hadîsini makbûl ve sahîh göstermek için senele bulunan fakat kendi şeyhi olmayan birini, zayıf veya kendinden daha küçük olduğu için atlayarak, hadîsi sadece sika râvîler rivâyet etmiş gibi göstermesine denir. Bu da kötülükte isnâd tedlîsinden geri kalmaz. bkz. Subhî es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, Mütercim: M.Y. Kandemir, DİB.Yay. Ankara, 1981, s. 142-145.

¹⁷³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn*, II,76.

Neseî: Ebû Hâlid Kûfe'lidir. Sika değildir.¹⁷⁴

İbn Ebî Hâtim, Amr b. Hâlid hakkında yukarıdakilere ek olarak babası Ebû Hâtim'den naklen şu bilgilere yer vermiştir: Amr b. Hâlid el-Kuraşî. Muhammed Bâkır, Habîb b. Ebî Sâbit'ten rivâyette bulundu. Kendisinden ise, Sa'îd b. Zeyd, el-Hasan b. Zekvân ve Abdurrahîm b. Süleymân er-Râzî rivâyet etmişlerdir.¹⁷⁵

İbn Ebî Hâtim(ö.327/939), Abdullah b. Ahmed'in (İmâm Ahmed b. Hanbel'in oğlu) şöyle dediğini bize nakletmiştir: Babam; "Amr b. Hâlid 'metrûkü'l-hadîs'tir. Leyse yesvî şey'en (değersizdir)" dedi.¹⁷⁶

Yine İbn Ebî Hâtim, Harb b. İsmâil vasıtasıyla İshâk b. Râhûye'nin şu sözünü nakletmektedir: "Amr b. Hâlid el-Vâsitî hadîs uydururdu."

Aynı müellif şunu da eklemektedir: Babama¹⁷⁷ Amr b. Hâlid'i sordum.

"Metrûkü'l-Hadîstir. Zâhibü'l-Hadîstir. Onunla meşgul olunmaz" cevabını verdi.¹⁷⁸

İbn Ebî Hâtim, Amr b. Hâlid'i Ebû Zür'a'ya¹⁷⁹ sorduğunu ve şu cevabı aldığını söylüyor: "(Amr) vâsitliydi. Hadîs uydururdu." Bize (Amr'ın) hadâsini okumadı ve "üzerine çizgi çekin" dedi.¹⁸⁰

Hâfız Zehebî "el-Muğnî fi'd-duafâ" adlı eserinde yukarıdakilere ek olarak Vekî'den naklen şunu zikretmektedir: "Ebû Hâlid bizim civarda hadîs uydururdu. Sonra Vâsit'a gitti."¹⁸¹

Yukarıda hadîs âlimlerinin, Ebû Hâlid hakkındaki tenkidlerini zikrettik. Tüm bu rivâyetlerden Amr b. Hâlid'in hadîslerinin itibar edilemez olduğu sonucu çıkmaktadır. Acaba Zeydiyye âlimleri bu görüşler karşısında nasıl bir tavır almışlardır. Sorumuza en iyi cevabı Müsned'in ön sözünde bulmaktayız:

¹⁷⁴ İbn Hibbân, *a.g.e.*, II, 76.

¹⁷⁵ İbn Ebî Hâtim Abdurrahman er-Râzî, *a.g.e.*, III, 230.

¹⁷⁶ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, *a.g.e.*, III, 230.

¹⁷⁷ Ebû Hâtim Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî, el-Hanzalî, er-Râzî.

¹⁷⁸ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, *a.g.e.*, III, 230.

¹⁷⁹ Ebû Zür'a ed-Dimeşkî: Ebû Zür'a Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh e'd-Dimeşkî. 200 (815) yılından önce doğdu. Ebu Zür'a e'd-Dimeşkî Cemaziyelahir 281'de (Ağustos 894) Dimeşk'te vefât vetti. Onun 280 (893) ve 282 (895) yıllarında öldüğü de rivâyet edilmektedir. Bkz. KANDEMİR, M. Yaşar, "Ebû Zür'a ed-Dimeşkî" mad., DİA, İstanbul, 1994, X, 272.

¹⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed, *a.g.e.*, III, 230.

¹⁸¹ ez-Zehabî, Şemsuddîn Muhammed, *el-Muğnî fi'd-duafâ*, Ta'lik ve tahkîk: Nureddin İtir, II, 483.

2.2.1. Zeydiyye'nin Amr b. Hâlid'i Savunması

Zeydiyye'nin tabakât kitaplarında Amr b. Hâlid için şunlar söylenir: İki Mecmû'u (el-Mecmû'u'l-Fikhî ve el-Mecmû'u'l-Hadîsî) İmâm Zeyd b. Ali'den nakletmiştir.¹⁸²

İmâm Zeyd'in Mecmû'u'nun şârihi el-Hüseyn b. Ahmed es-Seyyâgî, Ebû Hâlid için, 'Ehli beyt imâmları (sa), İmâm Zeyd'in asrından tutun da Mûteahhirîn dönemine kadar, onu delîl kabul eder, kendisinden rivâyette bulunur ve fazîletini tasdîk ederler' dedikten sonra uzun uzun ehli beyt imâmlarının görüşlerini nakleder. Yine her birinin Ebû Hâlid'in adaleti ve tercih edilir bir râvî olduğuna dair sözlerine yer verir.¹⁸³

Müsned'in önsözünde, ehli beyt'in Ebû Hâlid'in adaletli bir râvî oluşuna dair sözlerinin serdedilmesinin ardından şöyle denilmektedir: "Bunlar Ebû Hâlid'in adaleti için yeter de artar bile. Ebû Hâlid'in adaleti noktasında ehli beytin icmâ'ı varsa başkasına itibar olunmaz.(!) Artık kim onu cerhederse yalan söylemiş, iftira etmiş, zulmetmiş ve haddi aşmış olur. (!) Onun cerhedilme sebeplerinden biri de Muhammed (SAS) ailesine olan sevgi ve muhabbetidir. (!) Bu ise bir kusur değildir. Allah (cc)'ın; *"Ey Habibim de ki; Omun için sizden bir karşılık ta beklemiyorum. Ancak yakınları (mı) sevmenizi isterim"* (Şûrâ, 23) kavline rağmen hangi âlim hatta hangi Müslüman Muhammed ailesini sevmez?¹⁸⁴

Son paragrafta zikredilen bu savunma ve iddialar ilmî olmaktan uzak ve duygusaldır. Sözkonusu savunmada şu bilgi ve iddialara da yer verilmektedir:

Sünen sahiplerinden İbn Mâce Ebû Hâlid'in rivayetine yer vermiştir. Yahyâ b. Mesâvir'e Ebû Hâlid'e ta'n eden kişinin hali sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Ona ancak râfîzî veya nâsıbî¹⁸⁵ olan dil uzatır."¹⁸⁶

Müsned'in mukaddimesini yazan müellife göre; Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den tek başına Mecmû'u (Müsned) rivâyet etmesi tenkit sebebi değildir. Çünkü Buhârî ve Müslim gibi meşhur sıhâh ve sünen müellifleri de hocalarından tek başına rivâyette bulunan râvîlerin hadîslerini almışlardır. Mesela Buhârî; Mirdâs'tan tek başına

¹⁸² Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn b. Ali b. Ebî Tâlib. *Müsnedü'l-İmâm Zeyd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, h. 1339, Beyrut-Lübnan, s. 11, 12. (önsöz)

¹⁸³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.11.(önsöz)

¹⁸⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.11.(önsöz)

¹⁸⁵ en-Navâsibu, en-Nâsibiyye ve ehlü'n-Nasb: Hz.Osman tarftarı olan ve Hz. Ali'ye buğzeden demektir. Aydınlı, *a.g.e.*, s. 125.

¹⁸⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 12, 13, 340.

rivâyette bulunan Kays b. Ebî Hâzim'den, Harb el-Mahzûmî'den tek başına rivâyette bulunan oğlu Ebû Sa'îd el-Müseyyeb b. Hazen'den rivâyette bulunmuştur. Müslim de Ebûbekir b. Ebî Şeybe ve diğerlerinden tek başına rivâyette bulunan Abdulvâhid'den ve diğerlerinden rivâyette bulunmuştur ve bunlar tenkit sebebi sayılmamıştır. Ebû Hâlid'in tenkit edilmesi mezheb muhalefetinden kaynaklanmıştır.¹⁸⁷

Yine Zeydiyye, hadîs ricâlinin Ebû Hâlid'i tenkit etmelerinin bir sebebi olarak ehli beyt sevgisini göstermişlerdir. (!) Onlara göre; sırf mezhep muhalefeti tenkit etmeleri için yeterlidir. (!) İsterse haklı olsun. Kendi yandaşları yanlış ta olsa onu adaletli (râvî) kabul ederler.¹⁸⁸

Zeydiyye'nin bu fikrini kabul etmek mümkün değildir. Çünkü; Cerh ve ta'dîl kitaplarında (esasen hiçbir yerde) hadîs âlimlerinin sırf ehli beyt sevgisi yüzünden birini tenkide tabi tuttukları görülmez. Bilakis ciddi bir hadîs tenkitçisi olan İbn Teymiyye, inanç esaslarına dair yazdığı risâlesinde ehli beyt sevgisini müslümanların özellikleri arasında zikreder.¹⁸⁹ Aynı savunmada şu iddialar da yer almaktadır:

İbn Hacer de Fethu'l-Bârî'nin başlarında ehli tedlîsi zikretmiş ve aralarında; el-Hasanü'l-Basrî, Katâde ve Yûnus b. Ubeyd'i vs. saymıştır.¹⁹⁰

Müslim'in kitabını (es-Sahîh'i) Ebû Zür'a'ya arzettiği, Ebû Zür'a'nın da öfkelenerek reddettiği ve; "Sahîh diye isimlendirmişsin (fakat gerçekte) bid'at ehli için merdiven yapmışsın" dediği nakledilir.¹⁹¹ Cerh ettikleri arasında; Abdullah b. İsâ b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ¹⁹², Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî¹⁹³, Abdumelik b. A'yen¹⁹⁴, Abdullah b. el-Absî¹⁹⁵, Adiy b. Sâbit el-Ensârî¹⁹⁶, Ebû

¹⁸⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁸⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.14.

¹⁸⁹ Bkz. İbn Teymiyye, Takiyyuddin Ahmed b. Abdulhâlim, *el-Akâidetü'l-Vâsitiyye* (Akâide Dair İki Risale), İFAV. Yay., İstanbul, ts., s. 18.

¹⁹⁰ Emr-i merdûd sebebiyle zayıf sayılan râvîler bölümünde İbn Hacer sadece Katâde'nin tedlîs sebebiyle ta'na uğradığı bilgisini zikretmektedir. Söz konusu eser de Hasan Basrî ve Yûnus b. Ubeyd'e ta'n edildiğine rastlayamadım. Bkz. İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Hedyû's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'l-Meârif, Beyrut, s. 463.

¹⁹¹ Müslim'in el-Câmiu's-Sahîh'ini tamamladıktan sonra Ebu Zür'a'nın tetkikine sunduğu ve onun uygun görmediği rivâyetleri kitabına almadığından bahsedilir. Bkz. Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Zür'a er-Razî" maddesi, DİA, X, 274.

¹⁹² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁹³ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁹⁴ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁹⁵ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁹⁶ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

Nuaym el-Fadl b. Dükeyn¹⁹⁷ ve sayıları uzayıp giden diğerleri... Bunları ehli beyt sevgilerinden dolayı cerhetmişlerdir.¹⁹⁸ Bununla da yetinmeyip hayırlı din alimlerini, dört mezhep imâmını bile cerhe girişmişlerdir. Mesela Ebû Hanîfe¹⁹⁹ için; “Zayıf ve bilinmeyen râvîlerden rivâyet ediyor” demişlerdir.²⁰⁰

Netice olarak; her mezhep muhalif olanı cerhetmektedir.²⁰¹

Zeydiyye'nin Ebû Hâlid için yaptığı savunmaya şahid olduk. Muhammed Ebû Zehra da Ebû Hâlid'e yöneltilen eleştirileri ele almış, tartışmış, âlimlerin görüşlerini ölçüp tarttıktan sonra Ebû Hâlid'in rivâyetinin kabul edilmesi cihetini tercih ettiğini ifade etmiştir.²⁰² Hadîs âlimlerinin tenkitleri sebebiyle Ebû Hâlid'in rivâyetlerinin kabul edilemez olduğunu düşünen kişinin Ebû Hanîfe'nin de rivâyetlerini dolayısıyla bu rivâyetlere dayanan fikhını kabul etmemesi gerekir. Zira Ebû Hâlid'e yapılan eleştiriler kadar ağır olmamakla birlikte Ebû Hanîfe de hayli

¹⁹⁷ İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 460.

¹⁹⁸ İsimleri zikredilen bu şahısların cerh edilenler arasında olduğu doğrudur. Fakat bu durum ehli beyt sevgisi yüzünden değil, ehli sünnetçe yanlış kabul edilen mezheplere mensup oldukları belki de mezheplerinin davetçileri konumunda oldukları içindir.

¹⁹⁹ Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit el-Kûfi.

İbn Hibbân eserinde şu iddialarda bulunur: ‘Hadîs onun sanatı değildi. 130 hadîsi müsned olarak rivâyet etmiştir. başka hadîsi yoktur. Bunlarında metin ve isnâdlarında kalb ve tağyir (değişiklik) yapmıştır. Hatası sevabından çok olduğundan hadîste kendisiyle ihticâc edilmemeyi hak etmiştir. (İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 63.)

Ayrıca “O'nun mürcieden olduğunu ve bid'atlara çağırıldığını iddia eder.” (İbn Hibbân, *a.g.e.*, III, 64.) Sayfa 73'e kadar Ebû Hanîfe'yi tenkid edenlerin rivâyetlerine yer verir. Eserin tahkikini yapan Mahmûd İbrâhîm Zâyid ise, 61'den 64. sayfanın sonuna kadar dipnotta Ebû Hanîfe'nin lehindeki rivâyetlere yer vermektedir.

İbn Ebî Hâtîm ise şu bilgilere yer vermektedir:

Nu'mân b. Sâbit Ebû Hanîfe Teymillâh oğullarının Mevlâsı.

Hocaları: Atâ, Nâfi', Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali, Kafâde, Semmâk b. Harb, Hammâd b. Ebî Süleymân.

Talebeleri: Hüseyim, Abbâd b. el-Avvâm, İbnü'l-Mübârek, Vekî, Abdurrezzâk, Ebû Nuaym.

İbnü'l-Mübârek'in sonradan Ebû Hanîfe'yi terkettiği söylenir.

Yahyâ b. Sa'id 'Ben Kûfe' çarşısındaiken Ebû Hanîfe bana uğradı. Ona hiçbirşey sormadım. Kûfe'de komşumdu. Ona yaklaşmadım ve hiçbirşey sormadım.

Abdullah b. Mübârek: Arkadaşlarım beni Ebû Hanîfe'den rivâyette bulunduğum için kınıyorlardı. Çünkü Ebû Hanîfe Muhammed b. Câbir'in kitabını Hammâd b. Ebî Süleymân'dan almıştı ve Hammâd'dan (işitmediği hadisleri) rivâyet ediyordu.

Ahmed b. Hanbel: Görüşü mezmûmdur ve bedeni zikredilmez.

Abdullah b. Mübârek: Ebû Hanîfe hadîste miskindi. (Kitabu'l-cerh, VIII, 449, 450, no: 2062.)

Ebû Hanîfe'nin hadîşçiliği hakkında olumlu eleştiride bulunanlar da vardır. (Bkz. İsmail Hakkı Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadîs Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadîs Metodu*, DİB Yay., Ankara, 1994, s. 219-264.)

²⁰⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.14, 15. Yukarıdan beri hadîşçilere yapılan bu eleştiriler Zeydiyye tarafından dile getirilmektedir.

²⁰¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 15. Zeydiyye'nin Müsned'in önsözünde yer alan iddiaları burada bitti.

²⁰² Muhammed Accâc el-Hatîb, *Es-Sünnetü Kable't-Tedvîn*, Kâhire, 1971, s. 370; Muhammed Ebû Zehra, *el-İmâm Zeyd, Dâru'l-Fikri'l Arabî*, ts, s. 239, 240.

tenkide maruz kalmıştır.²⁰³ Halbuki Hanefî mezhebini benimseyenler arasında, hadîşçilerin bu tenkitleri sebebiyle İmâm-ı A'zam'ın mezhebini terk eden pek duyulmamıştır. Biraz düşününce insanın aklına şu sorular gelmektedir: İmâm-ı A'zam da iddia edildiği gibi mezhep muhalefeti sebebiyle mi tenkitlere maruz kalmıştı? Ebû Hâlid ehli sünnetin dışında kabul edilen bir mezhebe tabi olduğu için mi daha ağır bir şekilde eleştirilmişti? Meseleye bu açıdan bakarsak Ebû Hâlid'in Zeyd b. Ali'den rivâyetinin kabul edilebileceğini düşünüyoruz.

2.2.2. Amr b. Hâlid'in Râvîleri

Bu bölümde Müsned'i Amr b. Hâlid'den rivayet eden isnad zincirinin halkalarından bahsetmek istiyoruz.

2.2.2.1. İbrâhîm b. ez-Zibrikân et-Temîmî

İbn Ebî Hâtim babasından ve Ebû Zür'a'dan naklen şu bilgilere yer vermektedir: İbrâhîm, Ebû Ravk ve el-Haccâc b. Ertât'tan rivâyet etti. Kendisinden de Ebû Nuaym ve Ebû Gassân rivayette bulundu. Kûfilerden sayılır.²⁰⁴

Yine İbn Ebî Hâtim babasına İbrâhîm'in güvenilir bir râvî olup olmadığını sormuş ve; "Mahalluhû es-sıdku. Hadîsi yazılır fakat ihticâc edilmez." cevabını almıştır. el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî, Yahyâ b. Ma'în'e İbrâhîm'i sormuş ve 'sikadır' cevabını almıştır. Vekî' ve başkaları kendisinden rivâyette bulunmuştur.²⁰⁵

Buhârî (256/870) ise kitabında İbrâhîm için şunları demektedir:

Tam ismi: İbrâhîm b. ez-Zibrikân'dır. Künyesi: Ebû İshâktır. Kûfe'lidir. Teymillâh oğullarındandır. Nesebi; Muhammed b. Sa'îd el-Isbehânî'dir.²⁰⁶

Hâfiz Zehebî (ö: 748/1347) de eserinde İbrâhîm'in Mücâlid'den rivâyeti olduğunu, İbn Ma'în'in ona 'sika' dediğini belirtmiştir.²⁰⁷

2.2.2.2. Nasr b. Müzâhim el-Mınkarî

Bağdat'ta oturdu. Ebu's-Salt ve ibnu'r-Rabâh kendisinden rivâyet etti.²⁰⁸ Müsned'de yer alan ifadelere göre, Nasr'ın kendisi de Zeyd'in Müsned'ini İbrâhîm

²⁰³ Bkz. 199 no'lu dipnot.

²⁰⁴ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 100.

²⁰⁵ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 100.

²⁰⁶ el-Buhârî, *a.g.e.*, I, 286.

²⁰⁷ ez-Zehabî, *el-Muğnî fi'â-Duafâ*, I, 14.

²⁰⁸ el-Buhârî, *a.g.e.*, III, 105.

ez-Zibrikân'ın naklettiği tertipten farklı olarak Ebû Hâlid'den semâ' yoluyla almıştır.²⁰⁹

2.2.2.3. Ali b. Muhammed Ebu'l-Kâsım en-Neha'î el-Kûfî

Hâfız Zehebî'nin kitabında ismi; Ali b. Muhammed Ebu'l-Kâsım ez-Zeydî el-Harrânî el-Mukrî şeklinde yer almaktadır. ed-Dânî onun sika olduğunu söyledi. Abdulazîz el-Kettânî ise itham etti.²¹⁰ Ebu'l-Kâsım sika, âlim, fâzıl ve İmâm Ebû Hanîfe'nin mezhebini iyi bilen biriydi. Şam vilayetlerinde yönetimde bulunmuştur. Sonra Bağdat'a geldi. Daha sonra Remle'yi yönetti. Ferâiz ilmini iyi bilenlerdendi. 324 yılında vefat etmiştir.²¹¹

2.2.2.4. Abdulazîz b. İshak el-Bakkâl

İmâm Zeyd'in el-Mecmû'u'l-Fikhî (Müsned) adlı eserini cem' eden kişidir. Bu işi 360/971 yıllarında yapmıştır. 363/974 yılının rebûlahir ayında vefat etmiştir. Kendisinden; Ebu'l-Kâsım b. es-Sellâc, Muhammed b. Ebi'l-Fevâris, Muhammed b. el-Hüseyin b. Ali b. eş-Şebîh el-Alevî rivâyette bulunmuştur. Kendisi ise Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed en-Neha'î'den rivayet etmiştir.²¹²

2.3. Müsned'in Müellifi

Mecmû'u'n (Müsned'in) İmâm Zeyd'den ilk ve tek râvîsi olan Ebû Hâlid'in durumunu cerh ve ta'dil açısından inceledikten sonra bu eserin kimin telifi olduğu meselesini ele almak istiyoruz.

Mecmû'u'n kendisi hakkında ihtilâfa düşülmüştür: "Acaba onu tertip edip bu hale getiren ve talebelerine yazdıran İmâm Zeyd miydi? Yoksa Ebû Hâlid miydi? Bizzat Ebû Hâlid, İbrâhîm b. ez-Zibrikân'ın kendisine, "Bu kitabı Zeyd b. Ali'den nasıl dinledin?" sorusuna şöyle cevap vermektedir: "Biz onu İmâm'dan derleyip topladığı yanındaki bir kitaptan dinledik. Zeyd b. Ali'nin taraftarlarından benimle beraber bu kitabı dinleyenlerden kimse kalmadı. Hepsi öldürüldü."²¹³

Accâc'ın kaydettiğine göre; "İmâm Muhammed b. Mutahhar Mecmû' üzerine yazdığı el-Minhâc adlı eserinin baş tarafında; "İmâm Zeyd'in görüşleri pek bilinmezdi. Zira O'nun görüşleri, Ebû Hâlid'in bir araya getirdikleri, topladıkları dışında derli toplu bir kitapta kaydedilmemişti. Ebû Hâlid, biri haberlere diğeri fıkha

²⁰⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.339.

²¹⁰ ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-Duafâ*, II, 454.

²¹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 13.

²¹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 13.

²¹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 340; Accâc, *a.g.e.*, s. 370.

dair olan iki güzel mecmû'u (Müsned'i kastediyor) bir araya getirmişti ” demektedir”.²¹⁴

Accâc, bu iki haberin arasının şöyle bulunabileceğini ifade eder: “Ebû Hâlid İmâm Zeyd'den hem hadîs hem de fıkıh dinledi ve yazdı. Bütün bunları da iki mecmû' halinde tertip etti. Bu ihtimalin hiç te uzak olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü Ebû Hâlid, Kûfe'ye gelmesinden beş sene önce Medîne'de İmâm Zeyd'e arkadaşlık etmiştir. Zira her sene haccettiğinde onun yanında aylarca kalıyordu.”²¹⁵ Buna ek olarak İbrâhîm b. ez-Zibrikân, Yahyâ b. Mesâvir'den şunu nakletmektedir: “Kûfe'ye gelmesinden beş sene önce her yıl haccettiğinde onun yanında aylarca kalır hiç ayrılmazdım. Kûfe'ye geldiğinde de öldürülünceye kadar (Allah ona ve taraftarlarına rahmet eylesin!) yanındaydım. Kendisinden en az birkaç defa dinlediğim hadisleri aldım. (Bütün hadisleri bizzat kendinden aldım). Zeyd b. Ali değerinde bir Hâşimî asla görmedim. Ne ondan daha fasîh konuşan, ne daha zâhid, ne daha âlim, ne ondan daha çok günahattan sakınan, ne daha belagatli konuşan, alimlerin ihtilaflarını ondan daha iyi bilen, daha iyi hal sahibi, daha kuvvetli delilleri olan birini görmedim. İşte tüm bunlardan dolayı onun sohbetini tüm âlimlerinkine tercih ettim. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun. Ruhuna ve atalarının ervahına bizden selam ulaştırsın.”²¹⁶

Muhammed Accâc el-Hatîb'in kaydettiğine göre; “İmâm Zeyd'in asrı tasnifin doğuş dönemidir. Bununla birlikte Mecmû'u'n, bir araya getirilip tertip edilmiş şu haliyle kesin olarak İmâm Zeyd'in eseri olduğunu söylemek bizim için mümkün görünmemektedir. Çünkü Mecmû'u'n metnini inceleyen herkes Ebû Hâlid'in pek çok hadisi “haddesenî Zeydübnü Ali..”²¹⁷ diyerek rivâyet ettiğini, fıkıhta ise “kale Zeydübnü Ali..”²¹⁸ şeklinde naklettiğini görecektir ki bu ifadeler Ebû Hâlid'in bu bilgileri İmâm Zeyd'den müşâfêhe yoluyla aldığını gösterir delillerdendir. Fakat bu, Zeyd'in bilgilerinin bir kısmını kitabından rivâyet etmesine engel değildir. İster talebelerine yazdırsın ister yazdırmassın.. Ben (Muhammed Accâc el-Hatîb) Ebû Hâlid'in İmâm'dan hadîs ve fikhî dinleyip yazdığı sonra da bunları iki mecmû'

²¹⁴ Accâc, *a.g.e.*, s.371

²¹⁵ Accâc, *a.g.e.*, s.371

²¹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 341.

²¹⁷ Misaller için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 66,67,68...

²¹⁸ Misaller için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.64,82,84...

halinde tertib ettiği fikrini tercih ediyorum. Tüm bunlar Mecmû'u'n Zeyd b. Ali'ye ait olmasına bir zarar vermez.”²¹⁹

Muhammed Ebû Zehra da eserinde, Müsned'den aldığı rivâyetlerin fikhî yönlerine değinmekte sonuç olarak Ebû Hâlid'in, Müsned'i Zeyd b. Ali'den alıp naklettiğini kabul etmektedir.²²⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi Ebû Hâlid Müsned'i Zeyd b. Ali'den bizzat dinlediğini dile getirmiştir.²²¹ Kitabın kendisine ait olmadığı zaten bu sözlerinden anlaşılmaktadır. Müsned'in Zeyd b. Ali'ye ait olup olmadığı hususu ise Ebû Hâlid'in güvenilirliği meselesine gelip dayanmaktadır. Bu meseleyi de yukarıda ele almış ve Ebû Hâlid'in Zeyd'den rivayetinin (ihtiyatla da olsa) kabul edilebileceğini düşündüğümüzü ifade etmiştik. Burada da aynı düşünceyi taşıyor, Ebû Zehra ve Accâc el-Hatîb kadar kesin bir şekilde olmamakla birlikte Müsned'in Zeyd b. Ali'ye ait olabileceğini, eserden istifade edilebileceğini söylemek istiyoruz.

2.4. Müsned'in Tertibi

İmâm Zeyd'in eserine baktığımızda (ale'l-ebvâb), konularına göre tertip edilmiş olduğunu görmekteyiz. Kitap ve bâblar ise fikhî bir sıralamaya tabi tutulmuştur.

Ale'l-ebvâb tarzının tercih edilmesindeki faydaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Araştıran kişi râvîyi bilmesede hadîsin konusu hakkında bir bilgiye sahiptir.

2. Hadîsin konusunun önceden tespit edilmesi onun anlaşılmasını kolaylaştırır. Mesela 'namaz' konusunda geçen bir hadisi gören, onun o konuda delil olduğunu anlar.

3. Her bölümdeki bilgilerin zihinde yerleşmesi okuyucunun gayretini artırarak diğer bölümlere geçişini kolaylaştırır.²²²

4. Bir başlık altında birleştirilen hadîslerden, o konuda daha sağlıklı ve bir bütünlük içerisinde bilgiler ve hükümler elde edilir.

²¹⁹ Accâc, *a.g.e.*, s. 371.

²²⁰ M. Ebû Zehra, *a.g.e.*, s. 325.

²²¹ Bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 340,341.

²²² Yatkın, Nihat, *Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe ve Kitâbu'l-Musannefi*, AÜSBE. (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1998, s. 69, 70.

2.4.1. Müsned’de Kitap ve Bâblar

Eserde yer alan hadisler bâbları, bâblar ise kitapları oluşturmaktadır. Dolayısıyla ana bölümler “kitap” adını alırken, kitap içerisinde yer alan alt bölümlere “bâb” denmektedir.

2.4.1.1. Kitap İsimleri

İmam Zeyd’in bu eseri müsned tarzı bir eser olmakla birlikte içerisindeki hadisler fıkıh bablarına göre tanzim edilmiştir.

Müsned’de 14 kitap ismi vardır. Bunlar da şöyle sıralanmıştır.

1. Kitâbu’t-Tahâre,
2. Kitâbu’s-Salât,
3. Kitâbu’l-Cenâiz,
4. Kitâbu’z-Zekât,
5. Kitâbu’s-Sıyâm,
6. Kitâbu’l-Hac,
7. Kitâbu’l-Büyû’,
8. Kitâbu’ş-Şirke,
9. Kitâbu’ş-Şübehât,
10. Kitâbu’n-Nikâh,
11. Kitâbu’t-Talâk,
12. Kitâbu’l-Hudûd,
13. Kitâbu’s-Siyer ve Mâ Cae Min Zâlik,
14. Kitâbu’l-Ferâiz.

Müsned’in fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş bölümü Kitâbu’l-Ferâiz ile sona ermektedir. Fakat bu bölümden sonra eserde dört alt başlık daha yer almakta ve 41 sayfa tutmaktadır.

Bu eserle aynı çağda fakat daha sonra, aynı metotla yazılan Muvatta’yı mukayese edersek; Muvatta’da 61 kitap yer aldığını görürüz. Elbette Muvatta’ daha hacimli bir eserdir. Bu sebeple daha çok kitap içermesi tabiidir.

Yalnız Müsned’in az sayıda kitaptan meydana gelmiş olmasının bir sebebi daha vardır. Zira bazı konular Muvatta’da kitap başlığı olarak yer alırken Müsned’de bâb başlığı olmuştur. Örneğin; Vasiyyet, sadaka, ilim, dahâyâ, zebâih, sayd, istiskâ, kûsûf, îdeyn, salâtü’l-havf, sehv, cum’a gibi konular Muvatta’da kitap (ana başlık)

olarak alınırken İmâm Zeyd'in Müsned'inde bab başlığı olarak ele alınmış ve daha az rivayete yer verilmiştir. Bununla birlikte gene de bu eserin Muvatta' kadar kapsamlı ve hacimli olmadığı gerçeğini vurgulamak istiyoruz.

2.4.1.2. Tercemeler (bab başlıkları)

Müsned 14 kitap ve 226 bâbdan oluşmaktadır. Kitap ve bâbların dökümanı aşağıya çıkarıldığı gibidir:

Kitap ismi	bab sayısı
1. Kitâbu't-Tahâre,	9
2. Kitâbu's-Salât,	44
3. Kitâbu'l-Cenâiz,	18
4. Kitâbu'z-Zekât,	12
5. Kitâbu's-Sıyâm,	12
6. Kitâbu'l-Hac,	35
7. Kitâbu'l-Büyû',	28
8. Kitâbu'ş-Şirket,	9
9. Kitâbu'ş-Şübehât,	2
10. Kitâbu'n-Nikâh,	13
11. Kitâbu't-Talâk,	10
12. Kitâbu'l-Hudûd,	7
13. Kitâbu's-Siyer ve Mâ Cae Min Zâlik,	13
14. Kitâbu'l-Ferâiz,	14

Fıkıh bablarına göre tanzim edilmiş asıl kısmın sonuna yerleştirilen ve eseri cem' eden Abdülaziz b. İshâk'ın hasen rivâyetler diye tarif ettiği bölümde de dört bâb olduğu göz önüne alınacak olursa bâb sayısı toplamda 230 olur.²²³

2.4.1.3. Tercemelerdeki Metot

Genel olarak bâb başlıkları gelişi güzel yazılmamıştır. Terceme o bâbın içinde yer alan bilgilere delalet ettiği gibi eser sahibinin görüşünü de yansıtır. Zira "Buhârî'nin fikhî tercemelerindedir." sözü meşhur olmuştur²²⁴.

²²³ Kendisi üç bâb diyor ama ilki bâbu fadli'l-ulemâ, ikincisi bâbu'l-ihlâs, üçüncüsü 'met ekyesi'n-nâs...' hadîsiyle başlayan bâb ve son olarakta 'haractü ene ve...' hadîsiyle başlayan olmak üzere 4 bâb mevcuttur.

²²⁴ Çakan, İ.Lütfi, *Hadis Edebiyatı*, İFAV. Yay., İstanbul, 1989, s. 54.

Öyleyse Müsned’de yer alan bâbların hepside aynı tarzda değildir. Mücmel başlıklar²²⁵ olduğu gibi mufassal olanları²²⁶ da vardır.

Genel konulara ilişkin bâb başlıklarının yanısıra özel konulara ayrılmış bâb başlıkları da mevcuttur.

İmâm Zeyd’in görüşünün başlık yapıldığı yerler vardır.²²⁷

Yalın başlıklara ise eserin son kısmına eklenen bölümde rastlamaktayız.

2.4.1.3.1. Mücmel Tercemeler

Müsned’de bazı yerlerde tafsilata gidilmeden, sadece konu adının bâb başlığı yapıldığını görmekteyiz.

Mesela; Bâbu’t-Teyemmüm,²²⁸ Bâbu’ş-Şehîd,²²⁹ Bâbu’t-Teşehhüd,²³⁰ Bâbu’r-Radâ,²³¹ Bâbu’l-İdde²³² bunlardandır.

Bu bâb başlıkları altında birden fazla habere yer verildiği halde ayrıntıya gidilmemiş ve mücmel bir şekilde ifade edilmiştir.

Örneğin; mücmel başlıklardan Bâbu’t-Teyemmüm’de²³³ Hz. Ali’nin konuyla ilgili dört mevkûf rivayeti ve yedi Zeyd b. Ali’nin görüşü olmak üzere on bir rivayet vardır. Zeyd’in görüşlerinden ikisi Ebû Hâlid’in sorusuna verdiği cevaplardır.²³⁴

2.4.1.3.2. Mufassal Tercemeler

Bazı bâblarda ise yukarıda anlatılanın tam tersine ayrıntılı bâb başlıklarına yer verilmiştir. Mesela;

“Bâbu’s-seyri bi’l-cenâzeti ve’l-kıyâmi ileyhâ ve keyfe yef’alü men lakıyehâ”,²³⁵

“Bâbu’l-yehûdiyyetü temûtü ve fi batnihâ veledün müslimün vel-mer’etü temûtü ve fi batnihâ veledün hayy”,²³⁶

“Bâbu men tekrahü’s-salâtü aleyhi ve men lâ bese bi’s-salâti aleyhi”,²³⁷

²²⁵ Misaller için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 76,146.

²²⁶ Misaller için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 154,158.

²²⁷ Misal için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 112.

²²⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 76.

²²⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 146.

²³⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 95.

²³¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 281.

²³² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 282.

²³³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 76.

²³⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 76,77,78.

²³⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 154.

²³⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 158.

²³⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.151.

“Bâbu’l-emeti yetezevvecüha’r-racülü alâ ennehâ hürra”²³⁸ bunlardandır.

Mufassal tercemelerden “Bâbu’s-seyri bi’l-cenâzeti ve’l-kıyâmi ileyhâ ve keyfe yef’alü men lakıyehâ” da üç mevkûf bir de merfû’ rivâyet yer almaktadır.²³⁹ İlk iki rivâyet Hz. Ali’nin (ra) cenazedeki yürüyüşünü anlatan fiilî mevkûflardır. Üçüncü rivâyet Peygamberimiz’in (sas) önce uyguladığı cenaze için ayağa kalkmayı sonra yasaklamasından, son rivâyet ise Hz. Ali’nin cenazeye rastlayanın yapmasını uygun gördüğü şeylerden bahsetmektedir.

Bâb başlığı konu içinde yer alan rivayetlerin hepsine atıfta bulunacak şekilde ayrıntılı olarak verilmiştir. Çünkü “Bâbu’s-seyri bi’l-cenâze” bölümü ilk iki rivâyetin “ve’l-kıyâmi ileyhâ” bölümü 3. rivâyetin “ve keyfe yef’alü men lakıyehâ” şeklindeki son bölümü ise son rivâyetin içeriğine atıfta bulunmaktadır.

2.4.1.3.3. Genel Tercemeler

Konunun tamamını, bütünü ifade eden tercemelerdir. Bu bâb başlıklarında ele alınan mevzuun teferruatı dile getirilmez.

Aşağıda yer alan bâb başlıkları bunlardandır:

Bâbu’s-Sayd,²⁴⁰ Bâbu’l-Uyûb,²⁴¹ Bâbu’s-Şüf’a,²⁴² Bâbu’l-İcâre,²⁴³ Bâbu’r-Rehn,²⁴⁴ Bâbu’l-Hul’i²⁴⁵

Misal: Genel tercemelerden Bâbu’l-İcâre’de 1 merfû, 2 mevkûf ve 1 tane de Zeyd b. Ali fetvası olmak üzere dört rivâyet vardır.²⁴⁶

Merfû’ rivâyet ücretin işçiye önceden bildirilmesiyle, diğer üç rivâyet ise tutulan işçinin yol açtığı zararın tazminiyle ilgilidir. Buna rağmen başlıkta ayrıntıya gidilmemiş ve rivâyetlerin ortak noktası olan ‘icâre’ ifadesiyle yetinilmiştir.

2.4.1.3.4. Özel Tercemeler

Bu tip tercemelerde müslümanların tümünden ziyade, nispeten istisnâî bir durumda olan ferdi ya da özellikle bir grubu ilgilendiren şekilde adlandırma söz konusudur.

Mesela;

²³⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 294.

²³⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 154.

²⁴⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 223.

²⁴¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 237.

²⁴² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 249.

²⁴³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.254.

²⁴⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 255.

²⁴⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 293.

²⁴⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 254.

“Bâbu'l-abdü'l-me'zûnü lehû fi't-ticâre”,²⁴⁷

“Bâbu'r-racülü yudahhî kable en yusalliye'l-imâm”,²⁴⁸

“Bâbü'l-kârini vel-mütemetti'i la yecidâni'l-hedy”,²⁴⁹

“Bâbu keffâratı men eftara fi şehri Ramazâne müteammiden”²⁵⁰ bâbları bunlardan bazılarıdır.

Özel tercemeler arasında yer alan “Bâbu keffâratı men eftara fi şehri Ramazâne müteammiden” de bâbın adından da anlaşılacağı üzere Ramazan ayında oruçluken eşiyle ilişkide bulunan kişiye Peygamberimiz'in (sas) keffâreti anlatışı yer almaktadır.²⁵¹

2.4.1.3.5. İmâmın Görüşünün Terceme Yapıldığı Yerler

Bazı bâblarda ise İmâm Zeyd'in görüşünün başlık yapıldığını görmekteyiz. Bunların birincisi “Bâbu izâ fesedet salâtü'l-imâmi fesedet salâtü men halfehû”dur.²⁵²

Bu bâbın ilk rivayetinde Hz. Ali'nin (ra) Hz. Ömer'in (ra) görüşüne karşı çıkması yer almaktadır. Bu rivâyet Hz. Ali'nin tanık olduğu olaylar üzerine verdiği fetvâlar kısmında geçmektedir.²⁵³

Bâbın ikinci hadisi ise bâb başlığının ta kendisidir.

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali'(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

“İmâmın namazı bozulduğunda cemaatin de namazı bozulur.”²⁵⁴

Sonraki rivâyette Ebû Hâlid'in fetvâ istemesi üzerine “imâm yanılığa düşerse sehiv secdesi yapar. Cemaatte yapar. İmâm sehiv secdesi gerektirecek bir şey yapmaz da cemaatten biri yaparsa, imâma uyanın sehvi olmaz” şeklinde varid olan İmâm Zeyd fetvâları yer almaktadır.²⁵⁵

²⁴⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 247.

²⁴⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 224.

²⁴⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 210.

²⁵⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 188.

²⁵¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 188.

²⁵² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 112

²⁵³ Bkz. s.71.

²⁵⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 112.

²⁵⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 113.

Zeyd'in görüşünün başlık yapıldığı diğer bâb ise kitâbu'l-cenâiz'in ikinci babı olan "Bâbu'l-mer'etü tağsilü zevcehâ ver-racülü lâ²⁵⁶ yecûzü lehû en yağsile'mraeteh"²⁵⁷ dir.

Bu bâbda yer alan ilk rivayette başlığa uygun olarak erkeğin ölen karısını yıkayamayacağı fakat kadının kocasını, erkeklik uzvuna bakmadan yıkayacağı, sebepleri ve konuyla ilgili diğer sorular ve İmâm Zeyd'in cevapları yer almaktadır.
258

2.4.1.3.6. İstifhamlı Tercemeler

Müsned'deki bazı tercemeler ise soru şeklinde yer almıştır. Bunların ilki Kitâbu's-Salât'ta bulunan 'Bâbu men yeümmü'n-nâse ve men ehakku bizâlik"²⁵⁹ adlı tercemedir.

Söz konusu bâb da adından da anlaşılacağı üzere imâmete en layık olanın niteliğinden, kimlerin arkasında namaz kılınmayacağından ve bazılarının cemaat olmanın mekruhluğundan son olarak da, efdal olmasalar da imâm olabilecek kişilerden bahsediliyor.²⁶⁰

Diğer istifhamlı bâblar ve yer aldığı sayfalar aşağıdadır.

"Bâbu salâti'l-leyli kem hiye?"²⁶¹

"Bâbu keyfe yuhmelü's-serîrü ve'n-na'sü",²⁶²

"Bâbu's-salâti alel-meyyiti ve keyfe yukâlû fizâlike",²⁶³

"Bâbu men ehakku en yusalliye ale'l-mer'e",²⁶⁴

"Bâbu keyfe yûda'u'l-meyyitü fi'l-lahdi",²⁶⁵

"Bâbu's-seyri bi'l-cenâzeti vel-kıyâmi ileyhâ ve keyfe yef'alü men lakıyehâ",

266

"Bâbu'l-muhrimü yemûtü keyfe hükmühü",²⁶⁷

"Bâbu metâ yecibü alâ ehli'l-adli kılâlü'l-fieti'l-bâğiye"²⁶⁸

²⁵⁶ Metinde 'lâ' yok. Fakat alttaki rivayetten olması gerektiği anlaşılıyor.

²⁵⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 145.

²⁵⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 145, 146.

²⁵⁹ Burada kullanılan 'men' edatının mevsûle olması ihtimali de vardır

²⁶⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 103.

²⁶¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 120.

²⁶² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 148.

²⁶³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 149.

²⁶⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 151. Burada kullanılan 'men' edatının mevsûle olması ihtimali de vardır.

²⁶⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 153.

²⁶⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 154.

²⁶⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 156.

2.4.1.3.7. Yalın Tercemeler

Müsned'in fıkıh bablarından oluşan ana bölümünün sonuna eklenen ve hasen hadîslerden oluştuğu eserin toplayıcısı tarafından dile getirilen bölümde iki yalın başlık yer almaktadır. 'Bâb' demekle yetinilen eserin bu son iki alt başlığı muhtelif mevzulara dair merfû' ve mevkûf rivâyetlerden oluşmaktadır.²⁶⁹ Az sayıda İmâm Zeyd görüşü de bulunmaktadır.²⁷⁰

2.5. Müsned'deki Rivâyet Çeşitleri

İmâm Zeyd'in bu eserinde, nispet edildikleri kişiler açısından üç çeşit rivâyete rastlamaktayız: Merfû', mevkûf' ve maktû' rivâyetler. Şimdi bunların daha iyi anlaşılabilmesi için tariflerini ve müsnedden seçtiğimiz misalleri vereceğiz. İlk olarak Hz. Peygamber'e (sas) nispet edilmesi sebebiyle merfû' rivâyeti ele alıyoruz.

2.5.1. Merfû'

Terim olarak merfû' hadis; Rasûlullah'a (sas) izâfe edilen söz, fiil, takrîr ve sıfatlardır.²⁷¹

Peygamber Efendimize nispet edilen ister söz, ister fiil ya da takrîr veya sıfat olsun, bu rivayeti yapan ister sahabî olsun isterse başkası bir şey değişmez. İsnad zincirinde kopukluk (inkıtâ') olup olmaması da rivayetin merfû' oluşunu etkilemez.²⁷²

Tariftten de anlaşılacağı üzere dört çeşit merfû' hadis vardır. Bunlar kavli, fiili, takrîri ve vasfi merfû'dur. Şimdi bunları Müsned'den misallendireceğiz.

2.5.1.1. Kavli Merfû': Sahabî'nin ya da bir başkasının "Rasûlullah şöyle dedi..." şeklinde rivâyette bulunmasıdır.²⁷³

Kadınlara imâmlık yapan kadınla ilgili bölümde yer alan şu rivayet buna güzel bir örnektir.

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali'(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

"Ben ve Allah'ın elçisi (sas) Ümmü Seleme'nin yanına gittik. O esnada kadınlar evin bir kenarında namaz kılıyorlardı. Peygamberimiz (sas):

²⁶⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 321.

²⁶⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.344,347.

²⁷⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.349.

²⁷¹ Mahmûd et-Tahhân, *Teyşîru Mustalah'ül-Hadîs*, Dersaadet, İstanbul, ts, s. 128-129.

²⁷² M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 129.

²⁷³ Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlümleri ve Hadîs İstılahları*, terceme: M. Yaşar KANDEMİR, DİB. Yay. Ankara, 1981, s.182.

— Ümmü Seleme! Hangi namazı kılıyorsunuz? diye sordu. Ümmü Seleme dedi ki:

— Vakit namazını yâ Rasûlallah (sas).

Peygamberimiz (sas): “Onlara imâm olsaydın ya” dedi. Ümmü Seleme: “Yâ Rasûlallah bu doğru olur mu?” diye şaşırarak sordu. Peygamber (sas):

— Evet. Ortalarında durursun senin önüne geçmesinler, ardında da durmasınlar. Sağında ve solunda olsunlar.” şeklinde cevapladı.²⁷⁴

Bu konuda bir başka misal şu rivayettir: Bana Zeyd b. Ali babasından (Zeynelabidin), o da dedesinden (Hz. Hüseyin), o da Hz. Ali’den (r.a) şöyle dediğini rivayet etti:

“Cünüplükten yıkanarak arınmak için erkeğe bir sâ²⁷⁵, kadına ise bir buçuk sâ’ (su kullanmak) ile emrolunurduk.”²⁷⁶

Hadiste görülen ‘emrolunurduk’ ifadesi şüphesiz Peygamberimizden gelen bir emri dile getirmektedir. Bu yüzden şeklen mevkuf olan bu hadîs sarâhaten merfû’ sayılmaktadır.²⁷⁷

2.5.1.2. Fiilî Merfû’: Sahabînin yada sonrakilerden birinin “Rasûlullah (sas) şöyle yaptı veya yapardı....” ifadesini kullanmasıdır.²⁷⁸

Müsned’in vitir namazı babındaki rivâyet fiilî merfû’un örneğidir. Bu rivâyet şöyledir:

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali’(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

“Rasûlullâh (sas) üç rekat vitir namazı kılar ve sadece son rekatında selam verirdi. İlk rekatta “Sebbihisme rabbikel-a’lâ” sûresini, ikinci rekatta “Kul yâ eyyuhel-kâfirûn” sûresini, üçüncü rekatta ise “Kul hüvellâhu ehad” ve Muavvizeteyn sûrelerini okurdu.”²⁷⁹

²⁷⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 111.

²⁷⁵ Sâ’:2920 gram karşılığında şer’i bir ölçektir. Bkz. Yavuz, A. Fıkri, *İslam Fıkhi ve Hukuku*, İrfan Yay., İst., 1970, s. 70.

²⁷⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 64-65.

²⁷⁷ Çakan, İsmail Lutfi, *Hadis Usûlü*, İFAV. Yay., İstanbul, 1991, s. 116.

²⁷⁸ Subhi es-Sâlih, *a.g.e.*, s.182.

²⁷⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 118.

Bir sahabînin yada sonrakilerden birinin “Allah elçisinin huzurunda şöyle şöyle yapıldı...” diye rivayette bulunması ve Peygamberimiz’in (sas) buna karşı çıktığına dair bir nakilde bulunmamasıdır.²⁸⁰ Müsned’de buna misal bulamadık.

2.5.1.4. Vassfî Merfû’: Râvînin “Rasûlullah (sas) en güzel ahlaka sahip insandı” vb. şeklinde ifadeler kullanmasıdır.²⁸¹

Misal: Müsned’in fıkıh bablarına göre tertib edilen bölümünün sonuna muhtelif mevzulara dair hasen hadislerden oluşan dört alt bölüm daha eklenmiştir. Bunların dördüncüsünde yer alan şu rivayet Rasûlullah’ın (sas) fitratı icabı beğendiği şeylerden bahsettiği için buna iyi bir örnek teşkil etmektedir.

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali’(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

“Rasûlullah (sas) tatlılardan kuru ve yaş hurmayı, yemeklerden tiridi (serîd) ve baklagillerden de hindibayı severdi. Rasûlullah’ın (sas) sahanda (sahfe) hindiba aradığını ayıkladığını gördüm. Yine Rasûlullah’ı (sas) yaş hurmayı karpuzla yerken gördüm.²⁸²

Zeyd b. Ali’nin Müsned’inde 246 merfû’ tespit edebildik. Bu merfû’ların 190 tanesi eserin fıkıh bablarına göre tertib edilmiş asıl bölümünde, 56 tanesi de eserin sonuna eklenen bölümde yer almaktadır.

2.5.2. Mevkûf Rivayet

Sahabeyle ilgili olduğu için mevkûfun tarifini ikinci sırada zikrediyoruz.

İstîlâhî anlamı; sahabîye atfedilen söz, fiil ve takrîrlerdir. Senedi kesintili yada kesintisiz de olsa, isnâd edilen şey söz, fiil veya davranış ta olsa, bir veya birden çok sahabeyle izâfe edilse de durum değişmez.²⁸³

Tariften de anlaşılacağı gibi üç çeşit mevkûf vardır: Bunlar da kavli, fiilî ve takrîfî mevkûftur.

2.5.2.1. Kavli Mevkûf: Rivayette bulunanın “sahabî şöyle dedi...” ifadesini kullanmasıdır.²⁸⁴

Kitâbu’n-Nikâh’ta geçen şu hadîs buna güzel bir misaldir.

²⁸⁰ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 129.

²⁸¹ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 129.

²⁸² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 380.

²⁸³ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 130.

²⁸⁴ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 130.

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali'(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

“Allah (cc) soy yönünden yedi ve hısımlık sebebiyle yedi grup insanın evlenmesini (sıhren) haram kılmıştır. Neseb (soy bakımından) haram kılınanlar şunlardır:

Erkeğin

1. Annesi,
2. Kızı,
3. Kız kardeşi,
4. Erkek kardeşinin kızı,
5. Kız kardeşinin kızı,
6. Halası,
7. Teyzesi.

Hısımlık sebebiyle (sıhren) nikâhı haram olanlar erkeğin;

1. Babasının hanımı (annesinin dışındaki eşleri),
2. Oğlunun hanımı ,
3. Eşinin annesi, eşiyle ilişkide bulunmuş olsa da olmasada,
4. Eşinin kızı, eğer eşiyle ilişkide bulunmuşsa... ilişkiye girmemişse evlenebilir.
5. İki kız kardeşle aynı anda nikahlı olmak,
6. Süt annesi,
7. Süt kız kardeşi.”²⁸⁵

2.5.2.2. Fiilî Mevkûf: Bir tâbiînin “sahabenin şöyle yaptığını gördüm...” yahut da başka birinin “sahâbî şöyle şöyle yaptı...” diye rivayette bulunmasıdır.²⁸⁶

Bayram namazlarını konu alan bâbın ilk hadîsi fiilî mevkûfa güzel bir örnektir.

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden o da Ali'(ra)den şöyle dediğini rivâyet etti:

“Hz. Ali Ramazan ve kurban bayramlarında iki rekat namaz kıldırırdı. Namaza başlar sonra tekbîr alır, kıraatı yerine getirir (Kur'ân okur) ardından beş kez “Allâhu Ekber” derdi. Sonra bir tekbîr daha alır ve onunla rükû'a vardığı.

²⁸⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 273.

²⁸⁶ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 130

İkinci rekata kalkar, kıraatı bitirince dört kez tekbîr getirir ve beşinci tekbîrle rükû'a varır. Böylece toplamda on iki tekbîr almış olurdu. Kıraatı açık (cehrî) yapardı. Bayram namazından önce ve sonra başka namaz kılmazdı.²⁸⁷

2.5.2.3. Takrîrî Mevkûf: Râvînin “Sahabeden birinin huzurunda şöyle şöyle yapıldı da karşı çıkmadı...” vb. ifade kullanmasıdır.²⁸⁸

Müsned’den buna bir misal bulamadık.

Zeyd b. Ali’nin Müsned’inde 451 mevkûf tespit ettik. Bunların 416’sı asıl bölümde, 35’i ise eserin sonuna eklenen bölümde yer almaktadır.

2.5.3. Hükmen Merfû’lar

Bazı mevkûf rivayetler taşıdıkları bir takım özellikler sebebiyle merfû’ hükmünde kabul edilmiştir.²⁸⁹ Bunları özelliklerine göre şöyle sıralayabiliriz:

2.5.3.1. Akılla Bilinemeyenler

Sahabeden nakledilen rivayetlerde, akılla bilinebilir – bilinemezlik durumu hükmen merfû’ sayılabilmeleri için ölçü kabul edilmiştir.²⁹⁰ Bu türden rivâyetlere Müsned’de çok rastlıyoruz. Aşağıdaki rivâyet te bu kabildendir:

Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden, o da Hz. Ali’den rivayet ediyor. Hz. Ali dedi ki;

“Kabir azabı üç şeyden kaynaklanır.

1. İdrar sıçrantısından,
2. Borçlu olarak ölmekten,
3. Laf taşımaktan.”²⁹¹

Yukarıdaki hadîste kabir azabına sebep olan şeylerden bahsediliyor. Bu durum akıl ve duyu organlarıyla bilinebilecek bir şey değildir. Öyleyse bu rivayet, her ne kadar ‘Peygamber şöyle dedi’ diye başlamıyorsa da hükmen Peygamber sözü, Peygamberden yapılan bir rivayet sayılır.

Namazla ilgili şu rivâyet diğer bir örneğimizi teşkil etmektedir:

Bana Zeyd b. Ali, babasından, o da dedesinden nakletti ki; Hz. Ali imâmın insanlara namaz kıldırıldığı yerde (mihrabda) nafilâ namaz kılmasından hoşlanmazdı. Bir köşeye çekilmesi veya evine dönüp kılmasını uygun görürdü.²⁹²

²⁸⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 127.

²⁸⁸ M. Tâhân, *a.g.e.*, s. 131.

²⁸⁹ M. Tâhân, *a.g.e.*, s. 131.

²⁹⁰ M. Tâhân, *a.g.e.*, s. 131,132.

²⁹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 66.

Bu rivayette Hz. Ali'nin, Peygamber'den (as) gördüğü bir uygulama sebebiyle imâmın ayrı bir yerde nâfile namazını kılmasını uygun gördüğü anlaşılmaktadır.

Konuyla ilgili diğer bir misal aşağıdadır:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Helalinden kazanmak cihaddır. Kazancını ailen ve yakınlarına harcaman sadakadır. Ticaretten kazanılan bir dirhem başka yerden kazanılan on helalden daha değerlidir.”²⁹³

Helal kazancın öneminden bahseden bu hadisteki bazı ifadeler bizi hükmen merfû' olduğunu düşünmeye sevketmektedir. Örneğin helal kazancın cihad olduğu ifadesi çok iddialıdır. Aile efradına yapılan harcamanın sadaka oluşu ve ticaretin başka kazançlardan on kez daha üstün oluşu insanın kendi fikriyle varabileceği sonuçlar değildir.

2.5.3.2. Şer'î Ölçülerden Bahseden Mevkûf Rivâyetler

Zahiren mevkûf olupta gerçekte merfû' hükmünde olan rivâyetlerden bazıları da şer'î ölçülerden bahsedenlerdir. Zira bu konular ancak şâri' tarafından belirlenebilir ve sahabenin bu konuda bir ichtihadı söz konusu olamaz.²⁹⁴ Aşağıdaki rivâyet buna güzel bir misaldir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Kırk koyundan aşağısına zekât gerekmez. Koyunların sayısı kırk olduğunda bir koyun zekât olarak verilir. Yüz yirmi koyuna kadar durum aynıdır. Yüz yirmiden bir tane fazla olsa iki koyunu zekât olarak vermek gerekir. İki yüze kadar durum aynıdır.

İki yüzden bir fazla olsa üç koyun verilir. Üç yüze kadar da böyledir. Üç yüzden fazla olsa dört yüze kadar fazladan bir şey vermek gerekmez. Koyunların sayısı dört yüze ulaşırsa dört koyun verilir.

Koyunlar (dört yüzden) çok olursa her yüz için bir koyun verilir.²⁹⁵

²⁹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 115.

²⁹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 228.

²⁹⁴ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 131.

²⁹⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 169.

Bâbu zekâti'l-ibili's-sâime²⁹⁶, bâbu zekâti'l-bakar²⁹⁷, bâbu zekâti'z-zehebi ve'l-fidda²⁹⁸, bâbu ardi'l-uşr²⁹⁹ vb. başlıkları altındaki mevkuf rivayetlerin bir kısmı bu türdendir.

2.5.3.3. Mîkat Yerlerinden Söz Eden Mevkûf Rivayetler

Hacca gidenlerin ihrâma girmeleri gereken yerler olan mîkatlardan bahseden mevkûf rivâyet te yine merfû' hükmündedir. Zira bu yerler Peygamberimiz (sas) tarafından belirlenmiş olmalıdır. Söz konusu rivâyet aşağıdadır.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Medîne'den hac veya umre niyetiyle çıkanların mîkât yeri Zü'l-huleyfe³⁰⁰ dir. Zü'l-huleyfe'ye kadar elbise giyip eşleriyle ilişkiye girebilirler.

Irak tarafından hac veya umre kasdıyla yola çıkanların mîkât yeri Akîk'tir.³⁰¹ Dileyen Akîk'e varıncaya kadar elbise giyip eşiyile ilişkide bulunabilir.

Şam'dan hac veya umre için gelenlerin mîkâtı Cuhfe'dir.³⁰² Dileyen buraya gelinceye kadar elbisesinden ve eşinden faydalanabilir.

Yemen ahalisinden hac veya umre için gelenlerin mîkât yeri Yelemlem³⁰³ dir. Yelemlem'e ulaşıncaya kadar isteyen eşiyile ilişkide bulunup elbise giyebilir.

Necid'lilerden hac veya umreye gelenlerin mîkâtı Karnü'l-menâzil³⁰⁴ dir. Buraya varıncaya kadar eşiyile birlikte olup elbise giyebilirler.

Mîkât yerlerinden daha yakın bir yerden hac veya umreye gelenlerin mîkât yerleri ise evleridir.”³⁰⁵

²⁹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 167.

²⁹⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 168.

²⁹⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 170.

²⁹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 174.

³⁰⁰ Mekkedden yaklaşık 450 km uzaktadır. Ebyârî Ali de denir. Abdülganî el-Ganîmî el-Meydânî, *Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb ve Meahû Tesbîtü Üli'l-Elbâb bi Tahrîci Ehâdîsi'l-Lübâb*, Tahrîc ve ta'lik: Abdürrezzâk el-Mehdî, Dârül-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I, 165.

³⁰¹ Hanefî kitaplarında zâtü Irk diye geçer. Mekke'nin kuzey doğusunda ve 94 km. mesafededir. Bkz. Meydânî, *a.g.e.*, I, 165

³⁰² Mekke'nin kuzey batısında bir yerin adıdır. Rabiğ'a yakındır. Mekke ile Rabiğ arası 204 km'dir. El-Meydânî, *a.g.e.*, I, 165.

³⁰³ Mekke ile arası 54 km'dir. Mekke'nin güneyinde bir dağın adıdır. el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 165.

³⁰⁴ Mekke'ye 94 km uzaklıktadır. Mekke'nin doğusunda bir dağ adıdır. el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 165.

³⁰⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 200, 201.

2.5.3.4. Fazîletlere Dair Mevkûf Rivâyetler

Amel ve ibadetlerin sevâbına, fazîletine dair gelen rivâyetler de bu kapsamdadır. Çünkü bunlarda akılla bilinemez.³⁰⁶ Cihadın fazîletiyle alakalı şu hadîs buna bir misaldir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Kimin ayakları Allah (cc) yolunda tozlanırsa Allah o kişinin vücudunu cehenneme harâm eder. Kim Allah yolunda bir ok atsa hedefe ulaşsa da ulaşmasa da bir köle azâd etmiş gibi olur. Allah yolunda bir kılıç vuran kişi bir biri ardınca on hac yapmış gibi olur.”³⁰⁷

2.5.3.5. “Şu sünnettendir” İfadesi Taşıyan Mevkûf Rivâyetler

Sahabenin bir şey hakkında “şu sünnettir, sünnettendir” vb. ifadeler kullanması da o haberi hükmen merfû kılar.³⁰⁸ Aşağıda Müsned'den iki misal veriyoruz.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“On şey sünnettendir:

1. Mazmaza (abdestte ağza su vermek),
2. İstinşak (abdestte buruna su vermek),
3. Bıyıkları kısaltmak,
4. Saçı ayırmak,
5. Misvak kullanmak,
6. Tırnakları kesmek,
7. Koltuk altını yolmak,
8. Avret mahallini traş etmek,
9. Sünnet olmak,
10. İsticdâd yani tuvalette su ile temizlenmek.”³⁰⁹

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

³⁰⁶ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 132.

³⁰⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 315..

³⁰⁸ Çakan, İ.Lutfi, *Hadîs Usûlû*, İFAV. Yay., İstanbul, 1989, s. 118; Met-Tahhân, *a.g.e.*, s. 132.

³⁰⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 379.

“Üç şey Peygamberlerin (as) ahlakındandır.:

- a. İftarda acele etmek,
- b. Sahuru geciktirmek,
- c. (Namazda) Elleri göbek altında bağlamak”³¹⁰

Hepsi âdil olan sahabenin Hz. Peygamber’e (sas) ve diğer peygamberlere (as) yalan isnâdda bulunması mümkün olmadığına göre bu rivâyetler merfû’ hükmündedir.

2.5.3.6. İstikbale Dair Haberler İçeren Mevkûf Rivâyetler

Geleceğe ait haber veren mevkûf rivayetler yine merfû’ kapsamındadır.³¹¹

Zira sahabî bunu kendisi bilemez.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“İnsanlar öyle azalacak ki; nihayet bir Müslüman için inanan bir kardeş ya da helalinden kazanılmış bir dirhemden daha sevgili hiçbir şey olmayacak. Halbuki bunları nereden bulacak? Bulamaz ki...”³¹²

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“İlk kaybedeceğiniz haslet emr-i bi’l-ma’ruf ve nehy ani’l-münker’i elinizle yapabilme özelliğidir. Sonra dilinizle de yapamayacak hale gelirsiniz. En sonunda kalpleriniz de bunu arzulamaz olur. Kalp te kötülükten çekinmez ve iyiliği kabul etmez hale gelince düzen bozular, alt üst olur.”³¹³

Kıyamet alametleri kabilinden olan bu tür haberler hükmen merfû’ sayılır.³¹⁴

2.5.3.7. Ahiretle İlgili Mevkûf Rivayetler

Ölüm sonrasında bahseden mevkûflar âhiret hayatıyla ilgili olduklarından merfû’ sayılmıştır.³¹⁵ Bu konularında akıl ve duyu organlarıyla bilinemeyeceği açıktır. Cehennemden bahseden şu rivayet bu kabildendir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

³¹⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 183.

³¹¹ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 132.

³¹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 350.

³¹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 374.

³¹⁴ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 132.

³¹⁵ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 132.

“Şu ateşiniz cehennem ateşinin yetmişte biridir. Eğer o, yetmiş kez su ile yıkanmamış olsaydı hiçbir insan onu ateş olarak kullanamazdı. Onun kıyamet günü öyle bir haykırışı vardır ki; bu narasının şiddetinden, ister mukarreb bir melek olsun isterse elçi olarak gönderilmiş bir nebi, ayakta kalamaz, dizleri üzerine yere düşerler.

Şayet cehennemliklerden biri doğuya asılacak olsa şüphesiz batıdakiler onun sıcaklığından yanardı.”³¹⁶

Gece namazının fazîletini dile getiren aşağıdaki hadîste cennet yer alır.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Kim geceleyin sekiz rekat namaz kılsa Cenabı Allah (cc) ona cennetten sekiz kapı açar. Hangisinden dilerse ondan cennete girer.”³¹⁷

2.5.3.8. Sebeb-i Nuzûlle İlgili Mevkûf Rivayetler

Herhangi bir âyetin inmesine sebep olan hadiseyi anlatan sahabe kavilleri de merfû' hükmünde kabul edilir.³¹⁸ Çünkü bu durumda da sahabenin icthadı söz konusu olamaz. Hacca dair şu rivâyet bunun güzel bir örneğidir:

Zeyd b. Ali bana babasından, o da dedesinden Hz. Ali'nin, şu âyet hakkında “Şüphesiz ki Safâ ile Merve Allah Teâlânın şecâirindedir. Artık her kim hac veya umre niyetiyle beytullâhı ziyaret ederse tavafı bu ikisiyle beraber yapmasında kendisi için hiçbir günah yoktur.” (Bakara, 158) şöyle dediğini nakletti:

Onların (Safâ ve Merve'nin) üzerlerinde putlar vardı. Bu nedenle Safâ ile Merve arasında tavaf etmeyi Müslümanlar kendileri için mahzurlu görüyorlardı. Bunun üzerine Allahu Teâlâ; “Putlardan dolayı tavafta onlara bir zorluk olmasın diye...” âyetini indirdi.³¹⁹

Görüldüğü gibi bu rivayette Hz. Ali'nin bir re'yi, icthadı veya tefsîri söz konusu değildir. Âyetin iniş sebebini anlatarak konuya açıklık getirmektedir.

2.5.3.9. Âyet Tefsîriyle İlgili Mevkûf Rivayetler

Ayet tefsiriyle ilgili mevkuf rivayetlerin hükmen merfu olduğu tartışmalı olmakla birlikte³²⁰ biz yine de bu konuya dair örneklere yer vermek istedik.

³¹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 371,372.

³¹⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 117.

³¹⁸ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 133.

³¹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 203. Eserde tırnak içine alınan bölüm ayet değildir. Yanlışlıkla öyle gösterilmiş olsa gerektir.

³²⁰ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâisu'l-Hasis*, Beyrut, 1408, s.40

Misal: Bana Zeyd b. Ali babasından, o da dedesinden Hz. Ali'nin şu âyet-i kerîme “Yoluna gücü yeten her kimsenin O Beyt-i haccetmesi de insanlar üzerine Allah'ın bir hakkıdır.” (Âlu İmrân, 97) de geçen ‘sebîl’ kelimesi hakkında şöyle dediğini nakletti:

Burada geçen yol (sebîl) zad ve rahiledir (azık ve binek).³²¹

Misal: Zeyd b. Ali bana babasından, o da dedesinden Hz. Ali'nin, Allah'ın “*Ey iman edenler! Allah Teâlâ'ya ve peygambere hıyânet etmeyiniz ve emânetlerinize hıyânette bulunmayınız...*” (Enfal, 27) âyeti hakkında;

“Buradaki hıyânet alış verişte yalan söylemektir” dediğini nakletti.³²²

Hükmen merfû' hadîslere dair misallerimiz burada sona ermektedir. Burada Müsned'de yer alan diğer bir rivayet şekli olan maktû' rivayete geçiyoruz.

2.5.4. Maktû'

Merfû' ve mevkûftan sonra tâbînin söz ve fiillerini konu alan maktû'yu ele alıyoruz.

Maktû'nun terim anlamı; Tâbî veya sonrakilerden birine isnâd edilen, ait olduğu belirtilen söz ya da fiildir.³²³

Öyleyse bir tâbînin söz ve davranışına maktû' denildiği gibi sonraki nesillerden herhangi birinin söz ve davranışlarına da bu ad verilebilir.

Maktû' ile münkatı' birbirine karıştırılmamalıdır. Zira maktû' metinle alakalı bir niteleme, münkatı' ise isnad ile alakalı bir adlandırmadır.³²⁴

Tarife göre kavî ve fiilî olmak üzere iki türlü maktû' vardır. Şimdi bunlara dair Müsned'de yer alan örneklerle geçebiliriz.

2.5.4.1. Kavî Maktû': Râvînin “Tâbî veya filanca zat şöyle dedi...” demesidir.³²⁵

Aşağıdaki rivâyet kavî maktû' dur: Zeyd b. Ali dedi ki:

“Kadınlarla yolculuk yapan bir erkek ölürse, içlerinde de hanımı veya mahrem bir yakını yoksa, cenazesini yıkamak için ölen kişiyi iki dizinin üzerine

³²¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 199.

³²² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 236. veya “alış verişte yalan söylemekte bu hıyânet kapsamındadır.” Şeklinde de terceme edilebilir.

³²³ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 133.

³²⁴ Tâbî ya da sonraki bir şahsın sözü ya da fiili olan maktû' hadîsin senedinde kopukluk olmayabilir. Halbuki münkatı' demek senedinde kesinti olan demektir. M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 134.

³²⁵ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 133,134.

bırakırlar ve üzerine su dökerler. Elleriyle dokunmaz ve avret yerine bakmazlar. Böylece cenazesini yıkamış olurlar.”³²⁶

2.5.4.2. Fiilî Maktû’: “Tâbiî veya herhangi biri şöyle yaptı....” şeklinde rivâyette bulunulmasıdır.³²⁷

Zeynelâbidîn’in namazından bahseden şu rivâyet bu türdendir: Zeyd b. Ali dedi ki:

“Babamın (Zeynelâbidîn) arkasında akşam namazını kıldım. İlk rekatta Fâtiha Sûresi’ni unuttu. İkinci rekatta okudu. Sonra (namazın sonunda) sehiv secdesi yaptı.”³²⁸

Bu eserde 340 maktû’ tespit edebildik.

2.5.5. Mu’dal

Müsned’de az sayıda da olsa mu’dal rivâyet te bulunmaktadır. Onun için bu rivâyet çeşidini de açıklamak ve misallendirmek istiyoruz.

Terim olarak mu’dal; isnâdından ardarda iki veya daha çok ravinin düştüğü rivâyettir.³²⁹

Müsnedde üç yerde mu’dal rivâyet tesbit edebildik. Bunlardan biri, kimin imâm olacağına dair bâbın ilk rivâyetidir. Bu rivâyet şöyledir:

“Zeyd b. Ali dedi ki: “Rasûlullâh (sas) şöyle buyurdu:

“Allah’ın kitâbını en iyi okuyan (kıraatı en iyi olan) cemaatin imâmı olur. Kur’ân’da eşit olurlarsa sünneti en iyi bilen, eğer onda da eşit iseler yaşı büyük olan imâm olur.”³³⁰

Bu rivâyette Zeyd,babasını,dedesini ve Ali’(ra)yi atlayarak direkt Hz. Peygamber’(sas)den rivâyette bulunmaktadır. Bu sebeple mu’dal rivâyettir.

Müsned’de yer alan diğer bir mu’dal rivâyet ise zekâtla ilgili şu hadîstir:

Zeyd b. Ali diyor ki: “Rasûlullâh (sas) şu on şeyde zekât vermeyi farz kıldı.

1. Altın,	6. Kuru hurma,
2. Gümüş,	7. Mısır,
3. Buğday,	8. Deve,
4. Arpa,	9. Sığır,

³²⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 145.

³²⁷ M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 133,134.

³²⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 93.

³²⁹ Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, Timaş Yay., İstanbul, 1987, s. 105.

³³⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 103.

5. Kuru üzüm (veya kuru incir), 10. Koyun.³³¹

Müsned'de yer alan üçüncü mu'dal ise 'Kitâbu't- Tahâre'nin son bâbındadır.

Ebû Hâlid el-Vasitî diyor ki; Zeyd b. Ali'ye hayız ve nifastan temizlenenlerin guslünü sordum. Dedi ki: "Cünüplerin guslü gibidir."

Saçını (örgülerini) çözmesi gerekir mi? diye sordum.

"Hayır dedi. Ümmü Seleme (ra) Rasûlullah'a (sas) bunu sordu. Peygamberimiz (sas) "üç kez yıkaman sana yeter" buyurdu.³³²

Yukarıdaki rivayette Zeyd b. Ali, Ümmü Seleme'nin Allah elçisiyle diyalogunu nakletmektedir. Halbuki; Ümmü Seleme (ra) annemiz, Zeyd'in doğumundan çok önce hicretin 59. yılında vefat etmiştir.³³³ Şu halde en az iki râvîyi atlayarak Ümmü Seleme'nin Peygamberle (sas) diyalogunu nakletmesi mu'dal bir rivayettir.

2.5.6. Yalnız Merfû' Rivâyetlerden Oluşan Bâblar

Müsned'deki bâblar merfû', mevkûf ve maktû' hadîsleri içermektedir. Fakat bazı bâblarda sadece merfû' rivâyetler bulunmaktadır. Mevkûf ve maktû' rivâyetlerin olmadığı bu bâbların bir örneği faizle ilgili şu alt başlıktır:

"Bâbu ekli'r-ribâ ve azmi ismihî ve'l-halfi ale'l-bey'i"

a. Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

"Rasûlullah (sas) faizi;

1. Yiyene,
2. Yedirene,
3. Satıcısına (bai'),
4. Katibine,
5. Şahitlerine la'net etti."³³⁴

b. Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

Rasûlullah (sas) dedi ki: "Ben ümmetinden üç grubun kıyamet gününde hasmıyım. Kime de düşman olursam yaman düşman olurum.

³³¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 173.

³³² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 82..

³³³ Konrapa, *Zekâi, a.g.e.*, s. 481.

³³⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 229.

1. Hür bir insanı satıp parasını yiyene,
2. Zimmetimi (andlaşmamı, hükmümü) tanımayıp bozana,
3. Faizi yiyen ve yedirene.”³³⁵

c. Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

Rasûlullah (sas) dedi ki: “Yemin mala rağbeti artırır fakat bereketi giderir. Şüphesiz ki; yalan yemin yurtları kimsesiz bırakır, harap eder.”³³⁶

Görüldüğü gibi bu bölüm sadece merfû' rivâyetlerden oluşmuştur.

Aşağıdaki başlıklar altındaki rivayetler yalnızca merfû' hadîslerden oluşmaktadır:

1. Bâbu salâti'd-duhâ.³³⁷ (Duhâ namazı bölümü)
2. Bâbun fi fadli's-salâti ale'n-nebiyyi ve alâ âlihi't-tâhirîn.³³⁸ (Peygambere ve temiz ailesine salavat getirmenin fazileti bölümü)
3. Bâbu'd-duâi ba'de salâti'l-fecr.³³⁹ (Sabah namazından sonra okunacak dua bölümü)
4. Bâbu's-siyâhi ven-nevh.³⁴⁰ (Ölü arkasından feryad etme ve ağıt yakma bölümü)
5. Bâbu tevcîhi'l-meyyiti ilel-kıble.³⁴¹ (Kabirde ölünün kibleye çevrilmesi bölümü)
6. Bâbu iyâdetil-marîz.³⁴² (Hasta ziyareti bölümü)
7. Bâbu sadakati's-sirri.³⁴³ (Gizli sadaka bölümü)
8. Bâbu fadli'l-karz.³⁴⁴ (Borç vermenin fazileti bölümü)
9. Bâbu men lâ tehîllü lehü's-sadakatü ve men tehîllü lehü's-sadaka.³⁴⁵ (Kendisine sadaka verilmesi helal olan ve olmayanlar bölümü)
10. Bâbu's-sahûri ve fadlih.³⁴⁶ (Sahur ve fazileti bölümü)

³³⁵ A.y.

³³⁶ A.y.

³³⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 117.

³³⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 136.

³³⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 141.

³⁴⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 155.

³⁴¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 155.

³⁴² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 159.

³⁴³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 176.

³⁴⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 177.

³⁴⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 178.

³⁴⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 182.

11. Bâbu men ruhhisa fî iftârî şehri Ramazân. ³⁴⁷ (Ramazan ayında oruç tutmamasına izin verilenler bölümü)
12. Bâbu keffâratî men eftarâ fî şehri Ramazâne müteammiden. ³⁴⁸ (Ramazan ayında bilerek oruç bozanın keffareti bölümü)
13. Bâbu'r-raculî yudahhî kable en yusalliye'l-imâmü. ³⁴⁹ (Bayram namazı kılınmadan kurban kesenle ilgili bölüm)
14. Bâbu'l-imâmi yettecirü fî raiyyetih. ³⁵⁰ (Tebeası içinde ticaretle uğraşan devlet yöneticisi bölümü)
15. Bâbu ekli'r-ribâ ve azmu ismihî ve'l-halfü ale'l-bey'i. ³⁵¹ (Faiz yemek, günahının büyüklüğü ve alış verişte yemin etme bölümü)
16. Bâbu efdalî't-ticârât. ³⁵² (Ticaretlerin en faziletlisi bölümü)
17. Bâbu't-tefrîki beyne zevi'l-erhâmi mine'r-rakîk. ³⁵³ (Akraba olan kölelerin başka kimselere satılarak birbirlerinden ayrılması bölümü)
18. Bâbu men melike zâ rahmin mahrem. ³⁵⁴ (Kölesi, akrabası olan kişi bölümü)
19. Kitâbu'n-nikâh. ³⁵⁵ (Nikah bölümü)
20. Bâbu'l-gazvi ve's-siyer. ³⁵⁶ (Gaza ve siyer bölümü)
21. Bâbu fadli'ş-şehâde. ³⁵⁷ (Şehitliğin fazileti bölümü)
22. Bâbu'l-elviyeti ver-râyât. ³⁵⁸ (Bayraklar ve sancaklar bölümü)
- Yukardaki bablarda mevkûf ve maktû' rivayet yoktur. Hatta bazıları sadece bir merfû'dan oluşmaktadır. ³⁵⁹

³⁴⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 186.

³⁴⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 188.

³⁴⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 224.

³⁵⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 228.

³⁵¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 229.

³⁵² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 230.

³⁵³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 243.

³⁵⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 246.

³⁵⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 269.

³⁵⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 313.

³⁵⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 315.

³⁵⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 317.

³⁵⁹ Örneğin; Bâbu'l-gazvi ves-siyer, s. 313, Bâbu men melike zâ rahmin mahrem, s. 246., Bâbu't-tefrîki beyne zevi'l-erhâmi miner-rakîk, s. 243.

2.5.7. Sadece Mevkûf Rivâyetlerden Oluşan Tercemeler

Müsned'e baktığımızda çok sayıda bölümün de yalnızca mevkûf rivâyetlerden oluştuğunu görüyoruz. Bu mevkûflar da sahabeden yalnızca Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Bu tercemeler de şunlardır:

1. Bâbun izâ sellemel-imâmu eyne yenbeği lehû en yetetavve'a. ³⁶⁰ (Farz namazdan sonra imamın nerede nafîle kılmasının güzel olacağından bahseden bölüm)
2. Bâbu duâi'l-vitr. ³⁶¹ (Vitr duası bölümü)
3. Bâbu salâti'l-leyli kem hiye. ³⁶² (Gece namazı kaç rekattır? bölümü)
4. Bâbu's-salâti fi's-sefine. ³⁶³ (Gemide namaz bölümü)
5. Bâbu salâti'l-havf. ³⁶⁴ (Korku namazı bölümü)
6. Bâbu'l-kıyâmi fi şehri Ramazân. ³⁶⁵ (Teravîh bölümü)
7. Bâbu'd-duâi fi dübüri's-salâti ve inde'nfilâki's-subh. ³⁶⁶ (Namazın arkasında ve fecir vakti yapılacak dua bölümü)
8. Bâbu'd-duâi fi rek'ateyi'l-fecr. ³⁶⁷ (Sabah namazında yapılacak dua bölümü)
9. Bâbu keyfe yuhmelü's-serîrü ve'n-na'sü. ³⁶⁸ (Tabut ve ölünün taşınması bölümü)
10. Bâbu's-salâti ale't-tifli ve ale's-sabiyyi's-sagîr. ³⁶⁹ (Bebek ve küçük çocuk için kılınacak cenaze namazı bölümü)
11. Bâbu'l-muhrimi yemûtü keyfe hükmühü. ³⁷⁰ (İhramlıyken ölen kişinin hükmü bölümü)
12. Bâbu zekâti'l-ibîli's-sâime. ³⁷¹ (Saime develerin zekatı bölümü)
13. Bâbu zekati'l-bakar. ³⁷² (Sığırların zekatı bölümü)

³⁶⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 115.

³⁶¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 120.

³⁶² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 120.

³⁶³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 131.

³⁶⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 134.

³⁶⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 139.

³⁶⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 140.

³⁶⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 140.

³⁶⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 148.

³⁶⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 150.

³⁷⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 156.

³⁷¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 167. Sâime: Üretmek ve süt almak niyetiyle beslenip de, yılın çoğunu (altı aydan çok olan bir müddeti) dışarıda otlamak suretiyle geçiren hayvanlara "sâime" denir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 61.

14. Bâbu arzı'l-uşr.³⁷³ (Öşür arazisi bölümü)
15. Bâbu'l-Harâc.³⁷⁴ (Haraç bölümü)
16. Bâbu savmi't-tetavvu'.³⁷⁵ (Nafile oruç bölümü)
17. Bâbu'ş-şehâdeti alâ rü'yeti'l-hilâl.³⁷⁶ (Hilal görmeye dair yapılan şahitlik bölümü)
18. Bâbu'l-i'tikaf.³⁷⁷ (İtikaf bölümü)
19. Bâbu'l-mevâkît.³⁷⁸ (Mikatlar bölümü)
20. Bâbu't-tavâfi fi'l-beyt.³⁷⁹ (Kabe'yi tavaf bölümü)
21. Bâbu's-sa'yi beyne's-Safâ ve'l-Merve.³⁸⁰ (Safa ile Merve arasında sa'y bölümü)
22. Bâbu'l-vukûfi bi Arafât.³⁸¹ (Arafat'ta vakfe bölümü)
23. Bâbu ramyi'l-cimâr.³⁸² (Şeytan taşlama bölümü)
24. Bâbu'l-libâsi li'l-muhrim.³⁸³ (İhramlının elbise giymesi bölümü)
25. Bâbu'l-kârini ve'l-mütemetti'i la yecidâni'l-hedy.³⁸⁴ (Kurban bulamayan hacılar bölümü)
26. Bâbu'd-dehni ve't-tıybi vel-hacâmeti li'l-muhrim.³⁸⁵ (İhramlının yağlanması, güzel koku sürmesi ve kan aldırması bölümü)
27. Bâbu ma yaktülü'l-muhrimü mine'l-hevâmmi ve'd-devâbb.³⁸⁶ (İhramlının öldürdüğü haşereler bölümü)
28. Bâbu mâ takdî'l-hâidu minel-menâsik.³⁸⁷ (Hayızlının yerine getireceği hacc vazifeleri bölümü)

³⁷² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 168.

³⁷³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 174. Öşür arazisi: Bir beldenin İslâm ordusu tarafından fethi zamanında gazilere (bilfiil savaşan askerlere) dağıtılan yerlerdir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 66.

³⁷⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 175. Haraç arazi: İslam devleti tarafından kuvvet kullanılarak fethedilen araziler üzerine, eski sahipleri olduğu gibi ibka edilen yerlerdir. Bunlardan muayyen bir vergi alınır. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 138.

³⁷⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 187.

³⁷⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 189.

³⁷⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 190.

³⁷⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 200.

³⁷⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 202.

³⁸⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 203.

³⁸¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 203.

³⁸² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 204.

³⁸³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 206.

³⁸⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 210.

³⁸⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 212.

³⁸⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 213.

³⁸⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 213.

29. Bâbun fi haccî's-sabiyyi ve'l-a'rabiyyi vel-abdi. ³⁸⁸ (Çocuğun, bedevinin ve kölenin haccı bölümü)
30. Bâbu'd-duâ inde'l-hacc. ³⁸⁹ (Hacc esnasında yapılacak dua bölümü)
31. Bâbun fi'l-cenîn. ³⁹⁰ (Ana karnındaki çocuk bölümü)
32. Bâbu'l-fikhi kable't-ticâre. ³⁹¹ (Ticarete başlamadan önce fıkıh öğrenme bölümü)
33. Bâbur-rehni. ³⁹² (Rehin bölümü)
34. Bâbu'l-lukatati vel-lakîta. ³⁹³ (Yitik ve kayıp bölümü)
35. Bâbu ca'li'l-âbik. ³⁹⁴ (Kaçan kölenin ücreti bölümü)
36. Bâbu'l-gasbi ve'd-dimân. ³⁹⁵ (Gasp ve tazmini bölümü)
37. Bâbu'l-havâleti vel-kefâleti ve'd-dimâne. ³⁹⁶ (Havale, kefalet ve tazmin bölümü)
38. Bâbu'l-vekâle. ³⁹⁷ (Vekillik bölümü)
39. Kitâbu'ş-şehâde. ³⁹⁸ (Şahitlik bölümü)
40. Bâbu nikahi ehli'l-küfr. ³⁹⁹ (Kafirlerin nikahı bölümü)
41. Bâbu'n-nafakati ale'z-zevce. ⁴⁰⁰ (Eşe verilecek nafaka bölümü)
42. Bâbu'l-ihsân. ⁴⁰¹ (İhsan bölümü)
43. Bâbu'l-ayb yecidühü'r-racülü biimraatih. ⁴⁰² (Hanımında bir hastalık olduğunu fark eden kişiyle ilgili bölüm)
44. Bâbu'l-idde. ⁴⁰³ (İddet bölümü)
45. Bâbu'l-hul'i. ⁴⁰⁴ (Mal karşılığı boşanma bölümü)
46. Bâbu'l-innîn ve'l-mefkûd. ⁴⁰⁵ (İktidarsız ve kayıp kişiyle ilgili bölüm)

³⁸⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 214.

³⁸⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 216.

³⁹⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 222.

³⁹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 227.

³⁹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 255.

³⁹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 256.

³⁹⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 257.

³⁹⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 257.

³⁹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 257.

³⁹⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 258.

³⁹⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 259.

³⁹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 276.

⁴⁰⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 278.

⁴⁰¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 279.

⁴⁰² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 279.

⁴⁰³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 287.

⁴⁰⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 293.

47. Bâbu'l-emeti yetezevvecüha'r-racülü alâ ennehâ hürre. ⁴⁰⁶ (Kişinin hür zannederek evlendiği cariyeyle ilgili bölüm)
48. Bâbu'l-hıyâr. ⁴⁰⁷ (Muhayyerlik bölümü)
49. Bâbu'l-îlâ'. ⁴⁰⁸ (îlâ bölümü)
50. Bâbu'l-liân. ⁴⁰⁹ (Lanetleşme bölümü)
51. Bâbu haddi'l-kâzif. ⁴¹⁰ (Zinâ iftirasında bulunana uygulanacak ceza bölümü)
52. Bâbu haddi'l-lûtî. ⁴¹¹ (Livata yapan kişiye uygulanacak ceza bölümü)
53. Bâbu'l-haddi fi şürbi'l-hamr. ⁴¹² (İçki içmeye uygulanacak ceza bölümü)
54. Bâbu haddi's-sârik. ⁴¹³ (Hırsızlık yapana uygulanacak ceza bölümü)
55. Bâbu haddi's-sâhiri ve'z-zındîk. ⁴¹⁴ (Sihirbaza ve dinden çıkana uygulanacak ceza bölümü)
56. Bâbu'l-ahdi ve'z-zimme. ⁴¹⁵ (Ahd ve zimmet bölümü)
57. Bâbu'l-mürtedd. ⁴¹⁶ (Dinden çıkan bölümü)
58. Bâbu kütâli ehli'l-bağyi min ehli'l-kible. ⁴¹⁷ (Allah'ın emirlerini çiğneyen müslümanlarla savaş bölümü)
59. Bâbu kuttâi't-tarîk. ⁴¹⁸ (Eşkîya bölümü)
60. Bâbu'l-ceddât. ⁴¹⁹ (Nineler bölümü)
61. Bâbu'l-ceddi. ⁴²⁰ (Dede bölümü)
62. Bâbu'r-reddi ve zevi'l-erhâm. ⁴²¹ (Red ve zevi'l-erham bölümü)
63. Bâbu'l-velâi. ⁴²² (Vela bölümü)

⁴⁰⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 294.

⁴⁰⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 294.

⁴⁰⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 295.

⁴⁰⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 296. İlâ müddeti içerisinde karısı ile cinsi münasebette bulunmamaya yemin etmeye ilâ denir. Bkz. Döndüren, Hamdi, "İlâ" mad., DİA, İstanbul, 2000, XXII, 61-62.

⁴⁰⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 296.

⁴¹⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 299.

⁴¹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 300.

⁴¹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 300.

⁴¹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 301.

⁴¹⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 303.

⁴¹⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 317.

⁴¹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 318.

⁴¹⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 320.

⁴¹⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 323.

⁴¹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 328.

⁴²⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 328.

⁴²¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 330. Farz sahiplerine hisselerinin verilmesinden sonra artan hisselerin yine farz sahiplerine, hisseleri miktarınca verilmesine red denir. Ferâiz ilminde; hisse sahibi olmayan ve asabe de bulunmayan yakınlarla ve akrabalara zevi'l-erham denir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 316, 323.

64. Bâbu'l-garkâ vel-hedmâ. ⁴²³ (Suda boğulan ve duvar altında kalarak ölen kişi bölümü)

65. Bâbu'l-hunsâ. ⁴²⁴ (Çift cinsiyetli kişi bölümü)

66. Bâbu'l-itâka. ⁴²⁵ (Köle azat etme bölümü)

67. Bâbu'l-mükâtebi yu'taku ba'duhû keyfe yerisu. ⁴²⁶ (Bir kısmı azat edilen mükateb kölenin nasıl varis olacağı bölümü)

68. Bâbu'l-ikrâri bi'l-vâris ve bi'd-deyn. ⁴²⁷ (Vârisi ve borcu olduğunu itiraf etme bölümü)

69. Bâbu kısmeti'l-mevârîs. ⁴²⁸ (Mirasın taksimi bölümü)

70. Bâbu's-sadakati'l-mevkûfe. ⁴²⁹ (Mevkûf sadaka bölümü)

Yetmiş bâbın sadece mevkûf rivayetlerden oluştuğunu tesbit ettik. Diğer bâbların içinde de mevkûfların olduğu düşünülürse Hz. Ali'nin (ra) görüş ve fetvâlarının Müsned'in omurgasını oluşturduğunu söylemek sanıyorum yanlış olmaz.

2.5.8. Yalnızca Maktû'lardan Oluşan Bâblar

Müsned'in içinde merfû' ve mevkûf rivayetlerin yanısıra İmâm Zeyd'in görüşleri de hayli yer tutmaktadır. Bazı bâblar ise sadece İmâm'ın görüşlerinden müteşekkildir. Söz konusu bâblar aşağıda sıralanmıştır:

1. Bâbu mâ yüfsidü'l-mâ. ⁴³⁰ (Suyu kirleten şeyler bölümü)
2. Bâbu salâti'l-hamsfyn. ⁴³¹ (Elli rekat namaz bölümü)
3. Bâbu'l-yehûdiyyetü temûtü ve fî batnihâ veledü müslimin ve'l-mer'etü temûtü ve fî batnihâ veledün hayyün. ⁴³² (Bir müslümanın çocuğuna hamileyken ölen yahudi kadın ve hamileliği esnasında karnındaki çocuk sağken ölen kadın bölümü)
4. Bâbu mesâile mine's-salâti. ⁴³³ (Namazla ilgili meseleler bölümü)
5. Bâbu'l-muhsır. ⁴³⁴ (Muhsır bölümü)

⁴²² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 330. Köleyi azad eden efendinin, hürriyete kavuşan kölesine yakınlığı. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 291.

⁴²³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 332.

⁴²⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 333.

⁴²⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 334.

⁴²⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 335.

⁴²⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 336.

⁴²⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 336.

⁴²⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 338.

⁴³⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 76.

⁴³¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 118. Bu bölümdeki rivâyet Zeynelâbidîn amelinden bahsetmektedir.

⁴³² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 158.

⁴³³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 161.

6. Bâbu'l-ekfâi.⁴³⁵ (Nikahta denklik bölümü)

7. Bâbu metâ yecibu alâ ehli'l-adli kıtâlû'l-fieti'l-bâğiye.⁴³⁶ (Adaletli kimselere, Allah'ın emirlerine karşı gelen müslümanlarla savaşın ne zaman farz olacağına dair bölüm)

Yukarıda 2. maddede zikredilen 'salâtül-hamsîn' bâbının haricindekiler İmâm Zeyd'in görüşlerinden oluşmaktadır.

2.5.9. Müsned'de Sahâbi Fetvâları

İmâm Zeyd'in bu eserinde bol miktarda sahâbi fetvâsı bulunmaktadır. Metot bakımından İmâm Mâlik'in Muvatta' adlı eseriyle büyük benzerlik arzeden Müsned'in önemli bir farkı mevkufların, dolayısıyla sahâbi fetvâlarının sadece Hz. Ali'ye dayanmasıdır⁴³⁷. Halbuki Muvatta'da böyle bir inhisardan söz etmek mümkün değildir.

Bu bakımdan İmâm Zeyd'in Müsned'i için Hz. Ali görüşlerinin toplandığı bir kitap demek yanlış olmayacaktır. Zira çeşitli sebeplerle içine kapanan ehl-i beyt kendi içinde bilgilerin nesilden nesile aktarılmasıyla müstakil bir okul kurmuş ve müstakil bir mezhep olmuştur. Elimizdeki eser de bunu açıkça gözler önüne sermektedir.

Eserin herhangi bir bölümünü elimize aldığımızda konuyla ilgili varsa merfû' rivayetler zikrediliyor. Hz. Ali'nin konuyla ilgili ictihatları sıralanıyor. Nihayet tüm bunların uzantısı olarak İmâm Zeyd'in görüşleri ile konuya son veriliyor. Bir kaç istisnası olmakla birlikte ne başka bir sahâbi ne de ehli beyt dışından birinin görüşlerine yer veriliyor.

Hz. Ali fetvâlarını değişik vesilelerle vermiştir. Kimi zaman soru üzerine, kimi zaman da herhangi bir soru olmaksızın kendi gördüğü bir lüzum üzerine görüş bildirmiştir. Biz bunlara Müsned'den misaller vermek istiyoruz.

⁴³⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 214. İhramda olup da, düşman korkusundan, hastalık ve (kadın için) mahrem bulunmamasından veya parasının tükenmesinden dolayı hac işlerini yerine getiremeyen kimseye muhsır denir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 86.

⁴³⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 275.

⁴³⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 321.

⁴³⁷ Misaller için bkz. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 106,112,188...

2.5.10. Hz. Ali Fetvâları

2.5.10.1. Kendisine Sorulan Sorulara Verdiği Cevaplar

2.5.10.1.1. Doğrudan Fetvâ İsteyenlere Verdiği Cevaplar

Hz. Ali bazı görüşlerini istiftâ (fetvâ istenmesi) üzerine vermiştir. Bazı rivâyetlerde bu soruların sorulduğu açıkça görülmektedir.

Kitâbu's-salât'taki şu hadîs buna örnektir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'den şöyle dediğini nakletmektedir: Adamın biri Hz. Ali'ye;

— “Namazın aşırı uzatılması nasıl olur?” diye sordu. O da (ra):

— “Sonraki namazın vaktinin girmesine kadar o namazı uzatmaktır.” diye cevapladı.⁴³⁸

Konuyla ilgili ikinci örneğimiz Kitâbu'l-Ferâiz'deki şu rivâyettir:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor: Hz. Ali (ra) ferâiz hesaplamalarını iyi yapardı. İbnü'l-kevvâ isimli biri Hz. Ali minberde hutbe îrâd ederken, iki kız, anne-baba ve kadının mirastaki payının ne olacağını sordu. Hz. Ali'de “kadının hissesi dokuzda birdir.” dedi.⁴³⁹

Yukardaki iki misalde açıkça soru sorulduğu ve bunun üzerine Hz. Ali'nin (ra) fetvâ verdiği görülmektedir.

2.5.10.1.2. “Kâle fi'r-raculi..” Şeklinde Verdiği Fetvâlar

Bazı rivâyetlerde ise açıkça soru sorulduğuna dair bir ifade bulunmamaktadır. Ama rivâyette geçen “Kâle fi'r-raculi..” ifadesi bir soru üzerine fetvânın geldiğini göstermektedir.

Teyemmümle ilgili şu rivâyet bunun bir örneğidir:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor: Su bulamayan cünüp için Hz. Ali dedi ki: “Teyemmüm eder ve namazını kılar. Su bulunca gusleder. Namazını da iade etmez.”⁴⁴⁰

Şu rivâyet te aynı tarzdadır:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor: Namazda iken yellenen, burnu kanayan ya da kusan kimse için Hz. Ali dedi ki: “Abdestini alır ve önceden kılmış olduğu namazın üzerine bina eder (kaldığı yerden

⁴³⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 88, 89.

⁴³⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 327.

⁴⁴⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 106.

devam eder). Şayet konuşmuş ise namaza yeniden başlaması gerekir. Eğer (son) oturuşu yapmışsa namazı tamamdır.”⁴⁴¹

Bu iki örnekte, rivayetteki ifadededen kendisine sorulan bir soru üzerine bu cevapları verdiği anlaşılmaktadır.

2.5.10.1.3. Önüne Gelen Davalar

Hz. Ali'nin halîfeliği zamanında kendisine çeşitli davalar da geliyordu. Fakîh sahabîlerin başında gelen Hz. Ali'de bu davalara bakıyordu. İşte bunun bir örneği aşağıdaki rivâyette görülmektedir:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor: Hz. Ali'ye bir adam gelerek şöyle dedi:

— “Ey mü'minlerin Emîri. Benim bir eşim vardı. Uzun süre evli kaldık. Çocuğu olmadı. Ben de boşadım. Hayız görmediğinden ay hesabı ile iddet bekledi. Sonra evli olmamaktan sıkıldı ve evlendi. Otuz ay o eşiyile evli kaldı. Hayız görmeye başladı...”

Hz. Ali o kadına ve eşine birini yollayarak bu durumu sordu. O da hayız görmeyip ay ile iddet beklediğini bildirdi. Diğer eşine (ikinciye);

‘İkinizin arasında bir bağ yok... onunla ilişkide bulunduğun için de kendisine bir mehir vermen gerekir’ dedi.

Birinciye de: ‘O senin karın.. fakat diğer eşi sebebiyle beklemesi gereken iddet sona ermeden onunla ilişkiye girme’ dedi.

Kadın: ‘Ey mü'minlerin Emîri! İddeti neye göre bekleyeyim?’

Hz. Ali: ‘Hayız hesabıyla..’ diye karşılık verdi.

Sonra kadın iddeti bitmeden öldü. İlk eşi ona vâris oldu, ikincisi ise olmadı.⁴⁴²

Misal 2: Şu dava da oldukça ilginçtir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor:

Bir mecusînin oğlundan olma bir kız torunu ve bir de başka oğlu varmış. Mecusî, kız olan torunuyla evlenmiş. Sonra hepsi birden müslüman olmuş. Daha sonra kızın amcaoğlu kızı talip olmuş. Bu hususu sormak için Hz. Ali'ye gidiyorlar. Hz. Ali diyor ki:

⁴⁴¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 106.

⁴⁴² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 288.

— “Eğer dedesi kızla ilişkiye girmişse, kız amcası oğluna helal olmaz. Eğer ilişkiye girmemişse ona helal olur.”⁴⁴³

2.5.10.1.4. Kendiliğinden Verdiği Fetvâlar

Âyet ve hadîslerden çıkardığı hükümlerle verdiği fetvâlara bir örnek yine kitâbu'n-nikâh'ta geçmektedir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Allah (cc) soy yönünden yedi ve hısımlık (sıhren) sebebiyle de yedi grupla evlenmeyi haram kılmıştır. Neseb (soy bakımından) haram kılınanlar şunlardır:

Erkeğin annesi, kızı, kız kardeşi, erkek kardeşinin kızı, kız kardeşinin kızı, halası, teyzesi.

Hısımlık sebebiyle (sıhren) nikâhı haram olanlar; erkeğin babasının hanımı (annesinin dışındaki eşleri), oğlunun hanımı, eşinin annesi- eşiyle ilişkide bulunmuş olsa da olmasada-, eşinin kızı. -eğer eşiyle ilişkide bulunmuşsa-... (eşiyle)ilişkiye girmemişse (eşinin, başkasından olan kızıyla) evlenebilir. iki kız kardeşle aynı anda nikahlı olmak, süt annesi, süt kız kardeşi.”⁴⁴⁴

Misal: Herhangi bir soru sorulduğuna dair bir işaretin bulunmadığı fetvâlarına bir misal de oruçla ilgili şu hadistir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

— “Kişi oruca niyet etmediği halde sabaha çıkarsa güneşin zevâle ermesine kadar serbesttir (oruca niyetlenirse oruç tutabilir). Güneş tam zevâl vaktine erip batıya meylederse artık muhayyerliği kalmaz (oruca niyet edemez).

Oruca niyetlenerek güne başlayıp ta sonra iftar ettiyse (orucu bozarsa) kaza orucu tutması gerekir.⁴⁴⁵

2.5.10.1.5. Rastladığı Bir Olay Üzerine Fetvâ Vermesi

Hz. Ali bazan rastladığı olaylardaki yanlışları düzeltmiş ve meydana gelebilecek haksızlıkları önlemiş, fakîhliğini gözler önüne sermiştir. Bunun bir örneği zinâyâ uygulanacak cezayla ilgili şu hadîstir:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor:

⁴⁴³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 278.

⁴⁴⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 273.

⁴⁴⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 188.

Hız. Ömer'in (ra) halîfeliği zamanında Hız. Ömer'e (ra) hamile bir kadın getirildi. Hız. Ömer (ra) kadına nasıl hamile kaldığını sorunca kadın günahını (zinâ yaptığını) itiraf etti. Hız. Ömer de recm edilmesini emretti. O sırada Hız. Ali çıkageldi ve

—“Bu kadının nesi var?” diye sordu. Oradakiler:

—“Hız. Ömer recmedilmesini emretti” dediler.

Hız. Ali (ra) karşı çıktı ve Hız. Ömer'e;

—“Recm edilmesini mi emrettin?” diye sordu. Hız. Ömer;

—“Evet. Huzurumda günahını itiraf etti.” dedi. Hız. Ali;

—“Pekâla. O kadın hakkındaki hükmün bu. Ya karındaki için hükmün nedir?”

—“Onun hamile olduğunu bilmiyordum.”

—“Bilmiyorsan hayız görmesini bekleseydin.”

Hız. Ali sonra şöyle devam etti.

—“Sanıyorum sen onu azarlamış veya korkutmuşsundur da.”

Ömer (ra): “Dođrusu öyle oldu.”

Ali (ra) : “Rasûlullah'ın (sas); ‘Ezâ, cefâ gördükten sonra suçunu itiraf edene had uygulanmaz. Zira bağladığın, hapsettiğin yada tehdid ettiğin kişinin ikrârı ikrâr sayılmaz..’ buyurduğunu işitmedin mi?” dedi.

Bunun üzerine Hız. Ömer (ra) kadını salıverdi ve şöyle dedi.

—“Kadınlar Hız. Ali (ra) gibisini doğurmamıştır. Ali olmasaydı Ömer helâk olurdu.”⁴⁴⁶

Bu rivâyet aynı zamanda Hız. Ali'nin hükmünü hadîsle delillendirmesine de bir örnektir. Ayrıca baskı ve işkence altında verilen ifadelerin muteber olmadığının altını çizerek günümüze ışık tutmaktadır.

Kitâbu's-salât'ta geçen aşığıdaki rivâyette Hız. Ali'nin tanık olduğu bir olay üzerine verdiği fetvâdan bahsetmektedir.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor:

Hız. Ömer (ra) sabah namazında imâm oldu. Namaz bitince cemaate dönüp;

—“Ey insanlar! Ömer size cünüp olduğu halde imâm oldu.” dedi. Cemaat;

⁴⁴⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 299.

— “Ne yapmamızı önerirsin Ey mü’minlerin Emîri!” diye sordular. Hz. Ömer;

— “Benim îade etmem gerekir. Sizin tekrar kılmanıza gerek yok.” şeklinde cevap verdi.

Bunun üzerine Hz. Ali (ra):

— “Sana da îade gerekir onlara da. Görmüyor musun; İnsanlar imâma uyarlar onunla namaza girerler, onunla namazdan çıkarlar. Onun rükûya varmasıyla rükû’, secdeye varmasıyla secde yaparlar. Dolayısıyla ona bir yanılığî ârız olsa cemaatine de olur.” diye müdahale etti.

Hz. Ali diyor ki: “Bir kısmı Ali’nin sözüne göre hareket etti, bir kısmı da Ömer’in sözüne göre...”⁴⁴⁷

2.5.10.1.6. Muâviye’den (ra) Gelen Soruya Fetvâsı

Müsned’de yer alan bir rivâyet muhalifi olmasına rağmen Hz. Muâviye’nin de Hz. Ali’nin ilmini takdir ettiğini ve içinden çıkamadığı meseleyi ona havale ettiğini göstermektedir. Söz konusu rivâyet kitâbu’l-ferâiz’de geçmektedir:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden şöyle dediğini naklediyor:

“Muâviye Şam’da iken kendisine hem erkeklik hem de dişilik organı olan bir bebek getirilir. Muâviye (ra) ne hüküm vereceğini bilemez. Bu konuyu sormaları için Hz. Ali’ye (ra) bir grup elçi gönderir. Hz. Ali onlara:

— “Irakta neler oluyor? Bana doğru söyleyin!” der. Onlar da durumu iletirler. Hz. Ali (ra);

— “Hükmümüzü, fetvâmızı beğendiği halde bizimle savaşmayı helal sayanlara Allah lanet etsin!” dedi ve şöyle cevap verdi:

— “İdrarını nereden yaptığına bakın. Eğer erkeklik organından yaparsa erkektir. Kadınlık uzvundan yaparsa kadındır.” dediler ki;

— “Ey mü’minlerin Emîri! Her iki uzvundan da yapıyor.” Hz. Ali;

— “Öyleyse yarım erkek hissesi ve yarım da kadın hissesi alır.”⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 112.

⁴⁴⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 333, 334.

2.6. Sahabe Tefsîri

Müsned'de Hz. Ali (ra)'den gelen rivâyetler arasında âyetleri tefsîr ettiğine de şahit olmaktadır. Eserde, Hz. Ali'nin tefsîri zikrolunan yerler aşağıdadır:

1) Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Büyük günahlardan kaçınıldığı müddetçe beş vakit namaz, aralarında işlenen günahlar için keffarettir. Şu âyet buna delildir:

“...*Şüphesiz ki iyilikler kötülükleri giderir. Bu güzelce düşünenler için iyi bir öğüttür.*”⁴⁴⁹ (Hûd, 114)

Ravi diyor ki: “Ona büyük günahlar nedir? diye sorduk. Şöyle cevapladı:

“Bir mü'mini öldürmek, yetim malı yemek, iffetli bir kadına iftirâ etmek, yalancı şahitlik yapmak, ana babaya asi olmak, harpten kaçmak, yalan yere yemin etmek.”⁴⁵⁰ dedi.

Hz. Ali burada, âyetin tefsîri sadedinde beş vakit namazın günahları giderdiğini ifade etmektedir.

2) Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“*Sonra kirlerini gidersinler (genel temizliklerini yapınlar.) ve adaklarını yerine getirsinler ve o Beyt-i Atîk'i (Ka'be) tavâf etsinler.*” (Hac, 29)

Hz. Ali, Allah'ın (cc) yukarıdaki âyeti hakkında şunları söyledi:

“Söz konusu tavâf, nahr (kurban bayramının ilk üç) günündeki ziyaret tavâfidir. Bu vacip olan tavâftır. Kişi ziyaret tavafını yapınca güzel koku sürünmek, eşiyile ilişkiye girmek kendisine helal olur. Eğer saçlarını kısaltır ve kurban keser de tavaf etmezse, güzel koku sürünmek, avlanmak ve elbise giyinmek ona helal olur fakat Ka'be'yi tavâf edinceye kadar eşiyile ilişkide bulunmak helal olmaz.”⁴⁵¹

3) Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

⁴⁴⁹ Âyetin baş tarafında; ‘ve namazı gündüzün iki tarafında ve geceden de gündüze yakın saatlerde dosdoğru kıl.’ denilmektedir.

⁴⁵⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁵¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 205.

“Develeri sizin için Allah’ın (dininin) işaretlerinden (kurban) kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. (Tek ayakları bağlı) üç ayak üzerinde oldukları halde onların üstüne Allah’ın adını zikredin (boğazlayın).” (Hacc 36)

Hz. Ali, âyetteki “savâff” kelimesinin tefsîri olarak; “üç ayakları üzere bağlı oldukları halde.” demiştir.⁴⁵²

“Yanları, yere geldiğinde...” bölümünü de “yani kesildiklerinde” diyerek tefsîr etti.

“Ondan yeyiniz kâni’ ve mu’terre de yediriniz.”

Hz. Ali (ra) diyor ki; kâni’ isteyen, mu’terr ise yönelen fakat istemeyendir.⁴⁵³

4) Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Nahr günleri (eyyâm-ı nahr) üç gündür. Zilhiccenin onu ve sonraki iki gün... hangisinde kurbanını kessen olur.

Allah’ın (cc) “Hacc mâlum aylardadır.” kavlinde ki hac ayları ise; Şevvâl, Zilka’de ve Zilhicce’nin (ilk) on günüdür.

‘Mâlum günler’ Zilhiccenin on günü, ‘sayılı günler’ ise teşrîk günleridir. Kim acele edip bayramın birinci gününden sonra, iki gün önceden Mîna’dan Mekke’ye giderse⁴⁵⁴ ona bir günah yoktur (Gidebilir). Kim de (acele etmez de) sonraya bırakırsa ona da bir günah yoktur.⁴⁵⁵

6) “Ne kadar gayret etseniz kadınlar arasında âdil olamazsınız....” (Nisa, 129)

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

⁴⁵² Sol ön ayağı bağlı, üç ayakları üzerinde oldukları halde. bkz. Muhammed Ken’an, *Kurretü’l-Ayneyn ale’l-Celâleyn*, Dersaadet Yay., İst., 1411, s. 438.

⁴⁵³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 215. İbn-i Abbâs’da aynı şekilde tefsîr etmiştir. bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Ravâ’iu’l-Beyân Tefsîru Âyâti’l-Ahkâm Mine’l-Kur’ân*, Dersaadet Yay., İstanbul, ts, I, 573.

Tam tersi olarak kâni’: kanaatkar, istemeyen ve yönelmeyen, mu’terr ise; isteyen veya yönelen şeklinde de tefsîr edilmiştir. M. Ken’an, *a.g.e.*, s. 438. Cessâs üç kıraata göre üç mana verilerek özetlenir demiştir:

1. Savâff: Ayakta saf tutmuş oldukları halde, 2. Savâfiye: Yalnız Allah için 3. Savâfine: Ayakta bağlı olarak, daha geniş bilgi için bkz. el-Cessâs, Ahmet b. Ali (Ebubekir) er-Râzî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, III, 318.

⁴⁵⁴ Nefera’nın mânası Mina’dan Mekke’ye akın etmektir.

⁴⁵⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 217. Bâbu’l-edhâ ve eyyâmü’n nahri ve’t-teşrîk. Hanefî Mezhebinde de bayramın 1, 2 veya 3. gününde Mekke’ye gelip ziyâret tavâfi yapabilir. 3. günden sonraya kalması mekruhtur. İmâm-ı Azam’a göre cezâ olarak kurban kesmelidir. Bkz. Yavuz, *a.g.e.*, s. 81.

“Bu âdil olamama durumu sevgi ve ilişki açısından. Nafaka, giyim ve (yanlarında) gece bulunma açısından adâletli davranmak şarttır. Câriyelerin bu noktada nasipleri yoktur.”⁴⁵⁶

7) “*Vâlideler [anneler] evlatlarını -emzirmenin- tamamlanmasını isteyenler için iki bütün yıl emzirirler.*” (Bakara, 233)

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Emzirme, iki yıldır. Bu iki yıl içinde gerçekleşen emzirme evlenmeyi haram kılar. Bundan sonra gerçekleşen ise evlenmeyi haram kılmaz. Allah şöyle buyurmuştur:

“...gebe kalması ve süttten kesilmesi süresi ise otuz aydır.” (Ahkaf, 15)

Hamilelik (asgarî müddeti) altı aydır. Emzirme ise tam iki yıldır (24 ay).⁴⁵⁷

Hz. Ali'nin tefsîrlere yer veren rivâyetler burada sona ermektedir.

2.7. Zeydin Fetvâları

Eserde Hz. Ali'nin fetvalarının ardından da İmam Zeyd'in görüş ve fetvaları hayli yer tutmaktadır. Bunların pek çoğunu Ebu Hâlid'in sorduğu soruların cevabı olarak vermiştir. İlk olarak işte bunları örneklendirmek istiyoruz.

2.7.1. Ebu Hâlid'in Sorduğu Fetvâlar

Zeyd'in Ebû Hâlid'in sorduğu soru üzerine verdiği fetvâlara bir örnek şu rivâyettir:

Ebû Hâlid dedi ki: “Zeyd b. Ali'ye (ra) namazda rükû'da, secdede veya otururken uyuyan adamın abdesti bozulur mu?” diye sordum, şöyle cevapladı:

— “Abdesti bozulmaz.”⁴⁵⁸

Misal: Ebû Hâlid dedi ki: “Zeyd b. Ali'ye (ra) öğle namazını kılmayı unutup ikindi vaktinde hatırlayan kişinin ne yapması gerektiğini sordum.” şöyle cevapladı:

— “İkinci vaktinin başlarında ise önce öğleyi kılar, sonra ikindi. Vaktin sonlarında ise ikindiye önce kılar.” dedi ve ekledi:

“Üzerinde bir namaz (borcu) varken, yalnızca vaktin namazı yeterli olmaz. Namaz vaktinin sonuna gelmişse ancak o zaman olur.” Şunu da ilave etti:

⁴⁵⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 279.

⁴⁵⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 281, 282.

⁴⁵⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 64.

“İkindiyi kılana kadar hatırlamasa da eda ettikten sonra farkına varsa öğleyi kılar, ikindiye iade etmez.”⁴⁵⁹

2.7.2. “Kâle fi’r-raculi..” Şeklinde Verdiği Fetvâlar

Kendisine açıkça soru sorulmadığı halde bir soruya cevap verdiği ibareden anlaşılan rivayetler de vardır. Kitâbu’s-salât’taki şu rivâyet buna bir delildir:

Ebû Hâlid rivâyet ediyor: Zeyd b. Ali gizli okuması gereken namazda unutarak açıktan okuyan ya da açıktan okuması gereken namazda unutarak gizli kıraatta bulunan kişi için şöyle dedi:

“Sehiv secdesi yapması gerekir. Namazı tamamdır.”⁴⁶⁰

İbarede bulunan “Kâle fi’r-racüli...” ifadesi soru sorulduğuna delâlet etmektedir. Aşağıdaki rivâyette de aynı ifadeye rastlıyoruz.

Ebû Hâlid dedi ki: Zeyd b. Ali (ra) abdestte ağza su alırken boğazına su kaçan (oruçlu) kişi için şunları söyledi:

“Eğer üç kez mazmaza yaptığında kaçarsa orucu bozulmaz. Üçten sonra yaptığı mazmazada boğazına kaçarsa bozulur.”⁴⁶¹

2.7.3. Geniş Açıklamalı Cevaplar

Zeyd b. Ali’nin, Ebû Hâlid’in sorusunu cevapladığına, bu cevabı iyice anlayamadığı durumlarda örneklerle açıkladığına da şahit oluyoruz. Yeminler kitabındaki rivayet buna güzel bir misaldir.

Ebû Hâlid diyor ki: “Zeyd b. Ali’ye (ra) “bu kuru hurmadan yemeyeceğim” diye yemin edip te ondan tatlı yapıp yiyen adamın yeminin bozulup bozulmayacağını sordum. Dedi ki:

“Yeminini bozmuş olmaz.”

Bu kez şöyle sordum.

“Bu yaş hurmayı yemeyeceğim” şeklinde yemin eden kişi kurduktan sonra o hurmayı yese durum ne olur?” şöyle cevapladı:

“Yeminini bozmuş olur”

— “Aralarında ki fark nedir? Tatlı (nâtıf), kuru hurmadan yapılıyor, kuru hurma ise yaş hurmadan zamanla o hale geliyor.”

Şöyle açıkladı:

⁴⁵⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 121.

⁴⁶⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 109.

⁴⁶¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 184.

“Tatlı (nâtif), kuru hurmanın başkalaşması ve başka bir hale geçmesiyle (hurma vasfını kaybetmesiyle) oluşuyor. Düşünsene bir kişi ‘bu adamla konuşmayacağım’ şeklinde yemin etse de o adamın, bu yeminden sonra doğan oğluyla konuşsa çocuk ondan olmasına rağmen yemini bozulmaz.

Aynı şekilde “bu koyundan yemeyeceğim” şeklinde yemin etse, sonra o koyun kuzulasa da o kuzudan yese, bu kuzu o koyundan olmasına rağmen yemini bozulmaz. İşte nâtif (hurmadan yapılan tatlı) da böyledir.”

Eğer; ‘Bu çocukla konuşmayacağım’ şeklinde yemin etse, o çocuk büyüyüp adam olduğunda konuşsa yeminini bozmuş olur.

Yine; ‘Bu kuzuyu yemeyeceğim’ diye yemin eden bir kişi, o kuzu büyüyüp te koç olduğunda yiyecek olsa yeminini bozmuş olur.

İşte bu da yaş hurmanın kuru hurmaya dönüşmesi gibidir. Çünkü bu hurma vasfını yitirip başka bir şeye dönüşme sayılmaz.”⁴⁶²

2.7.4. Başkalarının Soruları

Müsned’de Ebû Hâlid’in dışında Zeyd b. Ali’ye soru soranlara da yer verilmiştir. Söz konusu rivayetlerden biri şudur:

Ebû Hâlid diyor ki: “Bir kadın, mü’minlerin emiri Zeyd b. Ali’ye (ra) şöyle bir soru yöneltti:

“Ey Allah elçisinin (sas) oğlu. Koyunumun sütünü içmeyeceğine dair yemin ettim. Sonra o süttten yağ yapıp ondan yedim.” (Yeminin bozulup bozulmadığını soruyor)

Zeyd b. Ali (ra) dedi ki:

“Yeminini bozmuş olmazsın.”⁴⁶³

2.7.5. Fetvâsını Âyetle Delillendirmesi

İmâm Zeyd bazan fetvâsını verdikten sonra dayandığı âyeti de dile getirmektedir. Kitâbu’t-Tahâre’deki şu rivâyette olduğu gibi:

Ebû Hâlid diyor ki; Zeyd b. Ali şöyle dedi:

“Hayız gören kadınla yıkanuncaya kadar ilişkiye girmek helal olmaz. Zira Allah (cc) şöyle buyurmuştur.

⁴⁶² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 193.

⁴⁶³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 194.

'...Hayız döneminde kadınlardan (ilişkiden) uzak durunuz. Temizleninceye kadar da onlarla ilişkiye girmeyiniz. Temizlendiklerinde ise Allah'ın emrettiği yerden ilişkiye girebilirsiniz.'⁴⁶⁴(Bakara, 222)

Bir başka yerde de görüşünü ayetle delillendirip sahabeden de örnekler vermektedir. Üstelik muhalif görüş sahiplerini sorduğu sorularla ilzam ederken fakîhliğini de gözler önüne sermektedir. Söz konusu rivayet şudur:

Ebû Hâlid diyor ki; Zeyd b. Ali'ye (ra) nikâhda denklik (kefâet) meselesini sordum. Dedi ki:

“İnsanlar birbirine denktir. Arap olanı, olmayanı, Kureyşli ve Hâşimî olanı, müslüman olup îmân ettiklerinde dinleri birdir. Haklarımız onlarında hakları, yükümlülüklerimiz onlarında yükümlülükleridir. Kanları bir, diyetleri de birdir. Ferâiz taksimleri de aynıdır. Bu noktada kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Zira Allah (cc) şöyle buyurmuştur:

“İmân etmedikçe müşrik erkekleri de (kızlarınızla) evlendirmeyin...” (Bakara, 221) Buna göre inananlara ister Arap olsunlar isterse olmasınlar, İslâm'a girdikleri takdirde müşriklerin kızlarını, ister Arap olsunlar isterse olmasınlar nikâhlanmalarına izin vermiştir.

Zeyd b. Hârise azatlı köle olduğu halde Kureyş'ten Zeyneb bt. Cahş ile evlendi.

Bilâl, Abdurrahmân b. Avf'ın kız kardeşi Hâle bt. Avf ile evlendi.

Rasûlullah'ın (sas) azatlısı Ruzeyk, Amra bt. Bişr b. Ebi'l-Âs b. Ümeyye ile evlendi.

Abdullah b. Rezâh (Muaviye'nin azatlısı) Amr b. Harîs'in bir kızıyla evlendi.

Ammâr b. Yâsir Amr b. Harîs'in kız kardeşiyle evlendi.

Ebû Miczâm b. Ebî Fûkeyhe, Zühre oğullarından bir kadınla evlendi.” dedi ve şöyle devam etti: Arapların kibirlilerine sorduk:

“Bize söyleyin! Arap olmayan bir erkeğin Arap bir kadınla nikâhlanması helal mi, haram mı?” Bir kısmı helal derken diğerleri haram dedi.

Onlara şöyle sorduk;

“Şayet o kadın o adamın çocuğunu doğursa nesebi sâbit olur mu?”

— “Evet” dediler.

⁴⁶⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 82.

— “Öyleyse helaldir” dedik. “Çünkü haram olsaydı nesebi sâbit olmazdı.”

Yine sorduk:

— “Sizce ilişkiye girmeden kadını boşayacak olsa mehrin yarısını kadın hak eder mi, etmez mi?”

— “Eğer ilişkiye girse kadın kararlaştırılan mihr-i misili hak eder mi etmez mi?”

— “Arap olmayan bu adam o Arap kadınla ilişkiye girse, önceden o kadını üç talâkla boşayan kocası ona (tekrar) helal olur mu, olmaz mı?”

— “Eğer o adam ölecek olsa malına o kadını vâris yapar mısınız, yapmaz mısınız?”

— “Eğer kızın babası veya erkek kardeşi buna razı olsa câiz olur mu, olmaz mı?”

Bunların hepsi câizdir. Bu da helal bir nikâhtır.⁴⁶⁵

2.8. Zeynelâbidîn'in Maktû' Rivâyetleri

İmâm Zeyd'in babası Ali b. el-Hüseyin (ra)'in görüş ve uygulamalarına az sayıda rastlamaktayız. Kitâbın bütününde yalnızca beş yerde babasının maktû' rivâyetleri zikr olunmaktadır:

1. Rivâyet: Ebû Hâlid diyor ki: Zeyd b. Ali dedi ki: Babam Ali b. el-Hüseyin b. Ali şöyle derdi:

“İdrar çıktığı yerin kenarlarına bulaşırsa (bulaştığı yerleri) yıka!⁴⁶⁶

2. Rivâyet: Zeynelâbidîn rivâyeti yine kitâbu't-Tahâre'de yer almaktadır.

Bana Zeyd b. Ali babasından şöyle dediğini rivâyet etti:

“Kadınlarımız hayız gördüklerinde her namaz için abdest alır, kibleye yönelir, tesbîh eder ve tekbîr getirirlerdi. Onlara böyle yapmalarını emrederdik.⁴⁶⁷

3. Rivâyet: Diğer bir Zeynelâbidîn ameli ise Kitâbu's-Salât'ta geçmektedir.

Ebû Hâlid diyor ki: Zeyd b. Ali bana şöyle söyledi:

“Babamın arkasında akşam namazını kıldım. İlk rekatta Fâtihate'l-Kitâb'ı (Fâtiha Sûresi'ni) unuttu. İkinci rekatta okudu ve sehiv secdesi yaptı.⁴⁶⁸

⁴⁶⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 275.

⁴⁶⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 57.

⁴⁶⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 80.

⁴⁶⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 93.

4. Rivâyet: Zeynelâbidîn'in yirmi dört saat içerisinde kıldığı namaz miktarından bahsetmektedir.

Ebû Hâlid diyor ki: "Mevlânâ Zeyd b. Ali bana şöyle rivayet etti.

"Babam Ali b. el-Hüseyin (ra) bir gün bir gecede elli rekattan aşağı namaz kılmazdı. Çoğu zaman yirmi dört saatte bin rekat namaz kılarıdı."⁴⁶⁹

— "Elli rekata nasıl kılarıdı?" diye sordum.

— "On yedi rekat farz namazların toplamı. Sekiz rekat öğleden önce, dört rekatta öğleden sonra, dört rekat ikindinin farzından önce, dört rekat akşamın farzının arkasından, sekiz rekat seher (teheccüd) namazı, üç rekat vitr. İki rekat ise sabahın sünneti." dedi ve ekledi: "Ali b. el-Hüseyin, evladına bunları öğretirdi."⁴⁷⁰

5. Rivâyet: Bu rivâyet te yine kitâbu's-Salât'ta yer almaktadır.

Zeyd b. Ali bana babası Ali b. el-Hüseyin'in vitir namazının kunût duâsı esnasında yetmiş kere istiğfâr ettiğini nakletti ve sonra "... seherlerde istiğfâr edenler" (Âl-i İmrân, 17) âyetini okudu.⁴⁷¹

2.9. Garîbu'l-Hadîs

İmâm Zeyd'in eserinde garîbü'l-hadîs diye tabir edilen kelimelere ve Zeyd'in bunları açıklamasına da şahit olmaktayız. Öncelikle garîbü'l-hadîs nedir? sorusunu cevaplayıp sonra konumuza geçelim.

Terim olarak garîbü'l-hadîs; hadîs metninde yer alan, az kullanıldığı için anlaşılamayan kapalı lafızlardır.⁴⁷²

Müsned'de altı yerde garîbü'l-hadîs ve Zeyd'in bunlara ilişkin açıklamalarına rastladık. Söz konusu hadîsler şunlardır:

1. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

"... Ramazan ayının son on gecesi gelince Rasûlullah (sas) ibâdete hazırlanır, belini bağlar(ailesiyle ilişkiye girmez.), evinden çıkar, son on günü i'tikâfa çekilir, geceleri ihyâ eder ve akşam ile yatsı arasında yıkanır." ⁴⁷³

Ebû Hâlid diyor ki:

⁴⁶⁹ Bu ifade mübalağalı olabilir.

⁴⁷⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 118.

⁴⁷¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁷² M. Tahhân, *a.g.e.*, s. 174.

⁴⁷³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 181.

İmâm Ebu'l-Hüseyin Zeyd b. Ali'ye "Şeddü'l-mi'zer"⁴⁷⁴ nedir? diye sordum.

Dedi ki:

"O gecelerde Rasûlullah (sas) eşleriyle ilişkiye girmezdi."⁴⁷⁵

2. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

"Haccın fazîleti ve sevâbı babındaki üçüncü hadîste şöyle bir ifade geçmektedir.

Hz. Rasûlullah (sas) dedi ki:

"Arefe gecesini olunca Allah (cc) dünya semâsına hubût eder (iner). Sonra meleklerle de emreder onlar da inerler..."

Zeyd b. Ali dedi ki:

"Allah (cc) inmekten⁴⁷⁶ münezzehtir. Onun için böyle bir şey düşünülemez. Fakat yüce Allah'ın inmesi demek; bir şeye nazar etmesi" demektir.⁴⁷⁷

3. Rivâyet: Kurbanlık hayvanda bulunması ve bulunmaması gereken özelliklerden bahseden bir hadîsteki kelimeleri Ebû Hâlid'in sorması üzerine Zeyd'in yaptığı açıklamalar da garîbü'l-hadîs'e güzel bir örnektir.

Ebû Hâlid diyor ki: "Zeyd b. Ali bize 'mukâbele'yi; kulağının bir tarafı kesik olan,⁴⁷⁸ 'müdâbereyi, kulağının yanı kesik olan,⁴⁷⁹ 'şarkâ'yı dağlanmış,⁴⁸⁰ 'harkâ'yı⁴⁸¹ kulağı delinmiş şeklinde tefsîr etti.⁴⁸²

4. Rivâyet: Yine bir hadîste Zeyd b. Ali'nin kelimeleri açıkladığını görüyoruz.

Ebû Hâlid şöyle diyor: "Zeyd b. Ali bize 'dübbâ'yı; kabak, 'nakîr'i; oyulmuş hurma kütüğü, 'müzeffet'i; ziftlenmiş veya kara sakızla kaplanmış, 'hantem'i toprak kap diye tefsîr etti.⁴⁸³

⁴⁷⁴ Biz bu ifadeyi belini bağlamak şeklinde türkçeleştirmiştik.

⁴⁷⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 182.

⁴⁷⁶ Metinde yezûle şeklinde geçmiş. Aslının yenzile şeklinde olması gerektiğini düşünüyoruz. Manayı da buna göre verdik.

⁴⁷⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 198..

⁴⁷⁸ Eserin dipnotunda kulağının önünden kesilmiş olan diye açıklanmaktadır. Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁷⁹ Kulağının arkası kesik olan. Bkz. Mansûr Ali Nâsîf, *Et-Tâcîl'l-Câmi'ü'l-Usûl*, Pamuk Yay., İstanbul, 1992, III, 114.

⁴⁸⁰ Kulağı yarılmış, M. Ali Nâsîf, *a.g.e.*, III, 114.

⁴⁸¹ Birine ait olduğu belli olsun diye dağlanmış. M. Ali Nâsîf, *a.g.e.*, III, 114.

⁴⁸² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁸³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 220.

5. Rivâyet: Bâbu's-Sayd'da geçen hadîste yine İmâm Zeyd kelimelere açıklık getirmektedir.

Hadîste çoban ile Peygamber Efendimiz (sas) arasında bir konuşma geçiyor. Rivâyetin son kısmında 'ismâ' ve 'inmâ' ifadeleri yer alıyor. Ebû Hâlid diyor ki: Zeyd b. Ali bize;

'İsmâ' kelimesini; 'gözünün görmesi, görüş alanında olan', 'inmâ' kelimesini de 'gözünün göremediği' şeklinde tefsîr etti.⁴⁸⁴

6. Rivâyet: Garîbü'l-hadîse rastladığımız son Müsned hadîsi ise kitâbu'n-nikâh'ta bulunmaktadır.

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

"Rasûlullah (sas) "şigâr nikâhı'nı yasakladı." Ebû Hâlid diyorki; Zeyd'e bunun tefsîrini sordum şöyle söyledi;

"Bir erkeğin, başka birinin kızıyla kendi kızı karşılığında birbirlerine mehir vermeden evlenmesidir."⁴⁸⁵

Garîbü'l-hadîslere dair rivâyetler burada bitti.

2.10. Müsned'de Nesh

Nesh:Şari'in önce vermiş olduğu bir hükmü sonra verdiği bir hükümle yürürlükten kaldırmasıdır.⁴⁸⁶ Müsned'de de neshle ilgili rivâyet bulunmaktadır. Garîbü'l-hadîslere konu olan hadîslerden biri aynı zamanda neshten de bahsetmektedir. Bu hadîste Peygamberimizin önce nehyedip sonra izin verdiği husus bir arada zikredilmiştir. Her ne kadar bunlar ayrı ayrı konuların hadîsleri olsalar da ortak noktaları nesh olduğu için olsa gerek bir yerde zikredilmişlerdir.

Söz konusu hadîs şudur:

Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

"Rasûlullah (sas) kurban etlerini üç günden fazla bekletmemizi yasakladı. Şerbetlerimizi kabak, hurma kütüğü, zift (veya kara sakızla) kaplanmış kap ve toprak kaplarda saklamamızı yasakladı. Yine kabirleri ziyaret etmemizi de yasakladı.

⁴⁸⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 224.

⁴⁸⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 280.

⁴⁸⁶ M.et-Tahhân, *a.g.e.*, s.59.

Hz. Ali (ra) diyor ki: Aradan bir zaman geçtikten sonra peygamberimiz (sas) şöyle buyurdu:

“Ey insanlar! Kurban etlerini üç günden sonraya bırakmanızı yasaklamıştım. Bunun sebebi Müslümanların ihtiyacıydı. Aranızda yardımlaşasınız diye böyle yapmıştım. Şimdi ise Allah (cc) sizlere genişlik verdi. Yiyiniz, yediriniz ve saklayınız.

Kabak, hurma kütüğü, ziftli veya toprak kaplarda şıra yapmanızı yasaklamıştım. Şüphesiz ki; kaplar bir şeyi ne helal kılabilir ne de haram. Fakat sarhoş edici şeylerden sakının!

Kabir ziyaretini de yasaklamıştım. Bunun nedeni de; müşriklerin kabirlere gidip ibadet niyetiyle orada kalmaları ve kurban kesip hecr (kötü, saçma sapan) sözler söylemeleri idi. Onlar gibi yapmayın. Kabirlere gitmeniz de bir sakınca yoktur. Kötü sözler söylemediğiniz takdirde kabirlere gidilmesinde bir nasihat vardır.⁴⁸⁷

Müsned’de Peygamberimizin (sas) önce verdiği emirleri sonradan iptal etmesine rastladığımız bu rivâyet sünnetin yine sünnetle neshinin çok güzel bir örneğidir.

2.11. Müsned’de Teâruz

Teâruz bir konuya dair iki veya daha çok farklı rivayetin birbiriyle çelişmesi demektir⁴⁸⁸. Bu tür ihtilafların çözümü için hadisçiler çeşitli yöntemler tesbit etmişlerdir⁴⁸⁹.

Müsned’de birbiriyle teâruz eden hadîslere rastlayamadık. Yalnız Kitâbu’l-Eymân’da bulunan iki rivâyet ilk bakışta birbiriyle çelişiyor izlenimini vermektedir. İyice düşününce bunların arasında teâruz bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Bahis mevzu’u olan iki rivâyet şunlardır:

1. Mîsâl : Ebû Hâlid diyorki, Zeyd b. Ali’ye;

“Bu kuru hurmayı yemeyeceğim” diye yemin edip sonra o hurmadan tatlı yapıp yiyen kimsenin yemini bozulur mu?” şeklinde sordum. “Hayır” dedi. Bunun üzerine “Bu yaş hurmayı yemeyeceğim” şeklinde yemin edip söz konusu hurma kurduktan sonra yese ne olur?” diye sordum. “Yeminini bozmuş olur” dedi.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 219, 220.

⁴⁸⁸ Aydınli, *a.g.e.*, s. 151,152.

⁴⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Çakan, İ.Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV. Yay., İstanbul, 1982.

⁴⁹⁰ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 193.

Aynı bâbda geçen diğer hadîs ise aşağıdadır:

Ebû Hâlid diyor ki, Zeyd b. Ali'ye;

“Kuru hurma yemeyeceğim diye yemin edip yaş hurma yiyen veya yaş hurma yememek üzere yemin edipte kuru hurma yiyen kimsenin yeminini bozulur mu?” diye sordum. “Bunlardan hiçbirinde yeminini bozmuş olmaz. Çünkü bir türden belirli bir şeye yemin edilmiştir. O belirlenen dışındaki başkadır.” dedi.⁴⁹¹

Dikkat edilecek olursa ilk hadîste yemin edilirken “bu yaş hurmayı yemeyeceğim deyip kuruduktan sonra yerse yeminini bozmuş olur.” şeklinde fetvâ verilmişti. Zira ‘bu’ işaret sıfatıyla hurma belirlenmiş oldu. O hurma kuruyarak yaşlık sıfatını kaybetmiş olsa da aynı hurma olma özelliğini korumaktadır. Dolayısıyla yeminini bozmuş olduğu doğrudur.

Diğer hadîste ise “yaş hurma yemeyeceğim deyip kuru hurma yiyen kimse yeminini bozmuş olmaz.” denilmektedir. Bu da doğrudur. Çünkü söz belirli bir hurma için söylenmemiş, mutlak olarak söylenmiştir. Kuru hurma yiyen kişi yaş hurma yememeye yemin ettiği için yeminini üzeredir. Yaş hurma ve kuru hurma farklı şeylerdir. Birini yememeye yemin eden kişi diğerini yiyebilir.

2. Misâl: Aşağıdaki rivâyetlerde de bir teâruz şüphesi vardır. Meshetme ile ilgili iki hadîs şunlardır.

a. Zeyd b. Ali bana babasından, o da dedesinden, Hüseyin b. Ali'den nakletti ki, Hz. Hüseyin şöyle dedi:

“Ben, Fâtıma (ra)'nın oğlu olarak diyorum ki; biz mestler üzerine, sarık, şapka, örtü ve herhangi bir organ üzerine meshetmeyiz.⁴⁹²

b. Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Rasûlüllah (sas) ile birlikteyken bileğim kırıldı. Allah elçisinin emriyle sargı yapıldı. Bunun üzerine ben;

— Ey Allah'ın elçisi nasıl abdest alayım? dedim. O da;

“Sargılar üzerine meshet!” dedi. Ben

“Cünüp olduğum zamanda mı?” diye sordum.

“Aynı şekilde yap!” dedi.⁴⁹³

⁴⁹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 195.

⁴⁹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 74.

⁴⁹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.74,75.

İlk hadîste mesler üzerine de mesh yapılmadığı ifade edilirken ikinci hadiste sargı üzerine meshe cevâz verildiği dile getiriliyor. Zahirde bu iki rivâyet çelişiyorsa da konuları itibariyle farklılık arzettiği için çelişme yoktur.

2.12. Müsned’de Ehli Beytle ilgili rivâyetler

İmâm Zeyd’in eserinde Peygamberimiz’in (sas) ailesi ve soyundan gelenlerin fazîletlerinden söz eden rivâyetler de bulunmaktadır. Yalnız bunlar Müsned’in sonuna eklenen hasen rivâyetler arasında yer alır. Bahis mevzû’u rivâyetler şunlardır.

1. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Allah’ın Elçisine (sas) bîat ettik. Biz ona darlıkta, genişlikte, kolaylıkta zorlukta, dinlemek ve itâat etmek, kendi nefsimize tercih etmek, adâletle konuşmak, Allah (cc) yolunda kınayanın kınamasına aldırılmamak üzere bîat ederdik.

Müslümanlar çoğalınca Rasûlullah (sas) Ali’ye (ra) şöyle dedi.

“O bîata şunları da ekle: Rasûlullah’ı (sas) ve soyundan gelenleri (zürriyetini) kendinizi ve soyunuzdan gelenleri koruduğunuz şeylerden korumanız üzere...”

Hz. Ali dedi ki:

“Ben de ekledim. Allah’a (cc) yemin olsun ki bu onların boynunun borcudur. Bazıları bu bîata ahde vefa gösterip uydu. Bazıları ise uymadığı için helâk oldular.”

494

2. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor: “Rasûlullâh şöyle buyurdu:

“Her nebının duâsı makbûldür. Yedi sınıf insanı lanetledim. Allah’da (cc) onları lanetlesin. Bu lanetlediğim kimseler de şunlardır:

- a. Allah’ın (cc) Kitâbına ilavede bulunanlar,
- b. Allah’ın (cc) kaderini yalanlayanlar,
- c. Sünnetime karşı gelenler,
- d. Ehl-i beytime Allah’ın haram kıldığı (can, ırz, mal vs.) hususları helal sayarak saldırıda bulunanlar,
- e. Zorbalıkla Allah’ın (cc) zelîl kıldığını yüceltmeye çalışanlar,
- f. Azîz kıldığını zelîl kılmaya çalışanlar,
- g. Allah’ın haram kıldığını helal sayanlar,

⁴⁹⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 359.

h. Müslümanların ganimetten aldığı payı helal sayarak almak hususunda kendilerini kayıranlar”.⁴⁹⁵

3. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor: “Rasûlullâh (sas) şöyle buyurdu:

“Ya Ali! Senin lanet ettiğin benim lanet ettiğim, benim lanet ettiğim ise Allah'ın (cc) lanet ettiği sayılır. Kime de Allah (cc) lanet ederse ona bir yardımcı bulamazsın.”⁴⁹⁶

4. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor: “Rasûlullâh (sas) hastalığı ağırlaştığında, ev de tıklım tıklım insanla dolu iken şöyle buyurdu:

“Bana Hasan ve Hüseyin'i (ra) çağırın!” Bende çağırdım. Onları öpüp koklamaya başladı. Derken bayıldı. Ravi devamla, diyor ki: Ali onları Rasûlullâh'ın (sas) yüzünden çekip kaldırmaya yöneldi. Bu esnada Hz. Peygamber (sas) gözlerini açtı ve şöyle buyurdu.

“Bırak onları da birbirimize doyalım. Zira benden sonra onlara kayırmadan ötürü bir haksızlık yapılacaktır” sonra şöyle devam etti:

“Ey insanlar! Ben ardından size Allah'ın kitabını, sünnetimi ve ıtramı-ehl-i beytimi bırakıyorum. Allah'ın Kitâbını zayi' eden sünnetimi zayi' etmiş gibidir. Sünnetimi zayi' eden ise ehl-i beytimi zayi' etmiş gibi olur. Bu (ikisi) ben havuzun başında kendisine kavuşuncaya kadar birbirinden ayrılmayacaktır.”⁴⁹⁷

Bu rivâyetteki bir nokta bizi hadîsin sıhhati konusunda şüpheye düşürmektedir.

Allah'ın Kitâbı, sünnet ve ehl-i beytin kaybedilmesiyle ilgili son bölümdeki sıralama akla soru işareti getiriyor. Zira Allah'ın Kitâbını kaybeden zaten herşeyi kaybetmiş değil midir?

Bu sıralama tam tersine mi olmalıydı?

5. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Kim vefatından önce bir yerde; ‘Rab olarak Allah'ı (cc), din olarak İslâm'ı, Nebî olarak Hz. Muhammed'i (sas), velîleri olarak ta Hz. Ali ve ehl-i beytini kabul

⁴⁹⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 360.

⁴⁹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 360.

⁴⁹⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 360, 361.

edip razı oldum.’ derse bu sözü onun için ateşe karşı bir perde olur.” Parmaklarını birleştirerek; “yarın bizimle böyle (birlikte) olur” dedi.⁴⁹⁸

6. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Ben ve Rasûlullâh (sas) Batn-ı Nahle’de İslâm’ın açığa çıkmasından önce koyun güderdik. Biz namaz kılariken Ebû Tâlib çıkageldi ve dedi ki:

— Ey kardeşimin oğlu ne yapıyorsunuz?

Bu soru üzerine Hz. Peygamber (sas) kendisini İslâm’a ve Allah’tan başka ilâh olmadığına, Muhammed’in (sas) de onun elçisi olduğuna şehâdet etmeye çağırdı. Ebû Tâlib ise;

— Dediğinizde bir sakınca görmüyorum. Fakat Allâh’a yemin olsun ki asla bana üstün gelip asıl inancımı bozamayacaksınız.” dedi.

Bunları anlattıktan sonra Hz. Ali (ra) dişleri görünecek şekilde güldü ve şöyle dedi: Allâh’ım, bu ümmetin Peygamberi hariç benden önce hiçbir kulun müslüman olduğunu kabul etmem. Bunu üç kez tekrarladı, sonra ekledi.

— Allah’a yemin olsun ki; ben hiç bir kimse namaz kılmadan yedisene Rasûlullâh ile namaz kıldım.”⁴⁹⁹

Yukarıdaki rivâyette bulunan bazı ifadeler bizi şüpheye sevketmektedir. Şüphelerimizi şöyle sıralayabiliriz:

a. Hz. Ali’nin, babası Ebû Tâlib’in İslâm’ı kabul etmediğini nakletmesinden sonra gülmesi pek akla yakın değildir. Zira İslâmî şuura sahip birinin, babasının hidâyeti reddetmesini ancak hüznün ve yaşlı gözlerle karşılayabileceği kanaatindeyiz.

b. Rivâyette Peygambere ilk inananın Hz. Ali olduğu iddia edilmektedir. Halbuki kaynaklarımızda ilk inananın Hz. Peygamber’in(sas) ilk eşi Hz. Hatice olduğu ifade edilir.⁵⁰⁰ Bu husus şüphelidir.

c. Son olarak da hiçbir beşer namaz kılmıyorken Hz. Ali’nin yedi sene Rasûlullâh (sas) ile namaz kılmış olması iddiasıdır ki; bu tarihî bilgilerle

⁴⁹⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 361.

⁴⁹⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 361. Bu rivâyetin son kısmında yer alan kimse namaz kılmazken Hz. Ali’nin kıldığı şeklindeki bölümün aynı mevzu’ bir rivâyetin son kısmını teşkil etmektedir. Bkz. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidü'l-Mecmû’a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû’a*, tahkik: Abdurrahmân b. Yahyâ el-Yemânî, tashih: Abdulvehhâb Abdullatif, Kâhire, 1380/1960, s.343, 344.

⁵⁰⁰ Bkz. Konrapa, *a.g.e.*, s. 86, 89, 477.

çelişmektedir. Zira Peygamberimizin arkasında ilk namaz kılan kişi olarak Hz. Hatice (ra) İslâm tarihi kitaplarında zikredilmektedir.⁵⁰¹

7. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Rasûlullâh (sas) bana şöyle buyurdu:

“Sen benim kardeşim, vezirim ve ardımda bıraktıklarımın hayırlısısın. Mü'minler sana duydukları sevgiyle tanınırlar. Münâfiklar ise sana duydukları kinle bilinirler. Ümmetinden kim seni severse nifaktan kurtulmuş olur. Kim de sana kin beslerse Allah Teâlâ'nın huzuruna münâfik olarak varır.”⁵⁰²

8. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

“Rasûlullâh (sas) şöyle buyurdu:

“Rabbim İsrâ gecesi bana buyurdu ki: ‘Ümmetine halife olarak kimi bıraktın ey Muhammed? (sas)’ Peygamberimiz anlatmaya devam ederek dedi ki:

--‘Sen daha iyi bilirsin Yâ Rabbi’ dedim. Allah (cc) da;

--‘Ey Muhammed! Şüphesiz elçiliğim için seni seçtim. Kendim için seni tercih ettim. Sen benim Peygamberim ve yarattıklarım arasından seçtiğimsin.

Sonra Sıddîk-i Ekber, temiz ve pak kılınmış kişidir ki; onu senin çamurundan yarattım. Onu senin vezirin, iki torunun seyyid, şehid, temiz ve pak kılınmış, cennet gençlerinin efendilerinin⁵⁰³ (Hz. Hasaneyn (ra)) babası kıldım. Hanımı da alemlerdeki kadınların en hayırlısıdır.

Sen bir ağaçsın. Ali dalları, Fatıma yaprağı, Hasan ve Hüseyin meyveleridir. Ben sizleri İlliyyîn çamurundan yarattım. Taraftarlarınızı da sizden yarattım. Şüphesiz onların boyunları kılıçla vurulacak olsa ancak size olan sevgileri artar.’

Hz. Peygamber şöyle devam ediyor;

--‘Sıddîk-i Ekber kimdir Ey Rabbim?’ dedim. Buyurdu ki;

⁵⁰¹ Bkz. Konrapa, *a.g.e.*, s. 477.

⁵⁰² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 361.

⁵⁰³ Hz. Hasan ve Hüseyin'in (ra) cennet gençlerinin efendileri olduğuna dair başka rivâyetler de vardır. Tirmizî kendi eserinde yer verdiği konuyla ilgili rivâyetin Hasen-Sahîh olduğunu belirtmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ez-Zerkeşî, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *et-Tezkira fi'l-Ehâdisi'l-Müştehira*, Dirâse ve Tahkîk: Mustafâ Abdulkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986, s. 182, 183, 184.

--‘Kardeşin Ali b. Ebî Tâlib’dir.’⁵⁰⁴

Hz. Ali (ra) diyor ki;

‘Allah’ın elçisi (sas) beni Hz. Fâtıma ile ve ondan olacak oğullarım Hasan ve Hüseyin’le müjdeledi. Bu olay hicretten üç sene önceydi.’⁵⁰⁵

Şüphe duyulacak ilk husus; ‘...boyunları kılıçla vurulsa bile ancak size olan sevgileri artar.’ bölümüdür. Sanki bu kısım Hz. Ali (ra) şiasının yılmaması kaygısı ve teşvik maksadı ile uydurulmuş gibi bir izlenim veriyor.

En önemli şüphe ise; bu rivâyeti bilen Zeydiyye mezhebinin ‘Hz. Ali (ra) isimle değil sıfatları zikredilerek hilâfete tayin edilmiştir’⁵⁰⁶ iddiasında bulunmasıdır. Zira bu rivâyet sahîh olsa Zeydiyye mezhebinin ‘Hz. Ali adı zikredilmek suretiyle bizzat halife tayin edilmiştir.’ diyerek Şîa’nın inancını paylaşması gerekirdi ki; bu vakıya ters düşmektedir.

Tüm bunlardan dolayı bu rivâyetin sıhhatinin su götürür olduğu kanaati bizde hasıl olmuştur.

9. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali’nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

‘Tebük gazvesi yaklaştığında Rasûlullâh (sas) beni çağırdı. Zeyd’i ve Ca’fer’i de (ra) çağırdı. Ca’fer’e Medîne’de onu kendi yerine bırakmak istediğini söyledi. O ise bunu kabul etmedi. Rasûlullahtan ayrılıp geri kalmayacağına yemin etti. Allah’ın elçisi de onu serbest bıraktı. Sonra aynı teklifi Zeyd’e yaptı. Zeyd’de muâf tutulmasını istedi. Rasûlullâh ta (sas) muâf tuttu. En sonunda beni çağırdı, konuşmak için gittim. Bana;

--‘Ben sana izin verinceye kadar konuşma dedi!’ Gözlerim doldu. Benim bu halimi görünce izin verdi. Ben de dedim ki.

--‘Ya Rasûlallâh (sas) onlarsız yapamayacağım üç dostum var’

--‘Nedir onlar’ diye sordu. Dedim ki:

⁵⁰⁴ Hz. Ali’nin Sıddîk-i Ekber olduğunu dile getiren farklı rivâyetler vardır. Şevkânî, eserinde bu ifadeyi içeren iki rivâyete yer vermiştir. Bunlardan birinin mevzu’ olduğunu, ikincisinin ise râvîlerinden birinin Müttehem diğerinin ise zayıf ve Rafizî olduğunu belirtmiştir. Bkz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 345.

⁵⁰⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 362, 363.

⁵⁰⁶ Klüford Edmond Busurs, *Silsilehâ-yi İslâmî*, Farsçaya Çev: Ferîdûn Bedreî, İntişârâtü Bünyâd-ı Ferheng-i İran, 1349, s. 120.

‘Ey Allah’ın Peygamberi! Birşeye mâlik değilim. Yanımda da geçinecek bir şeyim yok. Müslümanlarla birlikte elde edeceğim bir paydan müstağnî kalamam. Kendim ve senin ehl-i beytin için ona ihtiyacım var.

İkincisi: Kâfirlere duyduğum öfke ile bir adım atmaktan, Allah yolunda bir vadiyi geçmekten, susuzluk, yorgunluk ve açlık çekmekten müstağnî kalamam. Ta ki Allah bana bunun karşılığında güzel bir mükâfât versin.

Üçüncüsü: Kureyş’in ‘Amcası oğlunu ne de çabuk terketti ve yardımsız bıraktı. Kendi nefisini tercih edip ondan yüz çevirdi’ demelerinden korkmamdır.’

Rasûlullâh (sas) cevaben buyurdu ki:

‘Ben senin bu dediklerinin hepsine yanıt vereceğim.

Beklediğin paya gelince, bize bir miktar biber geldi. Onu sat ve Allah (cc) seni fazlından rızıklandırıncaya kadar ondan faydalan.

Allah yolunda çekeceğin açlık ve yorgunlukla elde edeceğin mükâfâta gelince; benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârûn gibi olmak istemez misin? Ancak benden sonra bir Peygamber olmayacaktır.⁵⁰⁷

Kureyş’in ‘amca oğlunu ne de çabuk terkedip yardımsız bıraktı diyecekler’ şeklindeki sözüne gelince, bana bundan daha ağır şeyler söylemişlerdi. Bana ‘sihirbaz, çok yalancı olduğum’ şeklinde sözler sarfetmişlerdi. Fakat bunların bana bir zararı olmadı.⁵⁰⁸

Bu hadîsin ‘Benim için Mûsâ’ya nisbetle Hârûn gibi olmak istemez misin? Yalnız benden sonra Nebî olmayacaktır’ kısmı Hz. Ali’nin halîfeliğine yorulmuştur. Müsned’in dipnotunda Zeyd b. Ali’nin hadîsin bu kısmına getirdiği ilginç bir yorumu vardır. Söz konusu yorum şudur:

Hz. Ali’nin Hz. Peygamber yanındaki konumunun Mûsâ ve Hârûn’a nispeti üç şekilde olabilir:

a. Kardeşlik durumu: Mûsâ ve Hârûn (as) kardeştiler. Halbuki neseben Hz. Ali Hz. Peygamberin (sas) amcaoğludur. Öyleyse benzeyiş bu cihetten değildir.

b. Nübüvvette ortaklık: Hz. Mûsâ ve Hârûn (as) Peygamberlikte ortaktiler. Halbuki Hz. Muhammed (sas) kendinden sonra nebî olmayacağını ifade etmiştir.

⁵⁰⁷ Şevkânî “Benim için Mûsâ’ya nispetle Hârûn gibisin. Ancak benden sonra peygamber olmayacaktır.” kısmının Sahîhayn’da ve diğer hadîs kitaplarında yer aldığını kaydetmektedir. Bkz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 359.

⁵⁰⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 364.

c. Halîfelik: Bu üç ihtimalden geriye sadece kendisinden sonra halîfe olma ihtimali kalmıştır.⁵⁰⁹

Bunun güzel bir yorum olduğu göz ardı edilemez. Fakat kanaatimizce bu hadîste ilgi çekici diğer bir nokta daha vardır.

Neden Hz. Peygamber (sas) en başta Hz. Ali'yi (ra) değil de Hz. Ca'fer ve Hz. Zeyd'i (ra) çağırıp bu görevi onlara vermek istemiştir? Acaba söz konusu kişiler ondan daha mı fazîletliydi?

10. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

'Ben Allah'ın (cc) kulu ve Rasûlullâh'ın (sas) kardeşiyim. Bunu benden sonra kim söylerse iftiracı ve çok yalancıdır.'⁵¹⁰

Ravi diyor ki: "Bir kişi bu sözleri söyledi ve delirdi. Kafasını duvarlara vurmaya başladı. Ölünceye kadar bu hali devam etti."⁵¹¹

Ehli beyte dair zikredilen rivâyetler burada sona ermektedir.

2.13. Müsned'in Muvatta' ile Benzerliği

Zeyd b. Ali'nin Müsned'i her ne kadar müsned adını taşıyorsa da tertip bakımından Muvatta' ile hemen hemen aynıdır. Müsned'de olduğu gibi Muvatta' da fıkıh bablarına göre oluşturulmuş bir eserlerdir.

Herhangi bir alt başlık içerisinde öncelikle o konuyla ilgili merfû' rivâyetler, sonra sırasıyla mevkûf' ve maktû' rivâyetler ve nihayet İmâmın kendi görüşüne yer verilir. Bu iki eserde de böyledir.

Bu eserlerin birbirinden ayrıldığı en önemli nokta; İmâm Zeyd b. Ali'nin eserinin yalnızca Hz. Ali'nin ve Hz. Hüseyinin mevkûflarına, Zeynelâbidîn'in Maktû'larına yer vermesidir. Halbuki İmâm Mâlik'in Muvatta'ında böyle bir tekel söz konusu değildir.

Şimdi bu iki eserin bâb oluşumunun aynı sistemde olduğunu misallendirmek istiyoruz. Önce Zeyd b. Ali'nin Müsned'inden cenaze ile ilgili bir bâbı zikretmeyi uygun bulduk.

"Bâbu men tekrahü's-salâtü aleyhi ve men la bese bi's-salâti aleyhi."⁵¹²

⁵⁰⁹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 364.

⁵¹⁰ Hadîsin buraya kadar olan kısmıyla aynı manada olan bir rivâyetin mevzû' olduğu söylenmiştir.

Ekz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, s. 343, 344.

⁵¹¹ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 364.

⁵¹² Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 151.

1. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

'Hz. Peygamber'e (sas) genç bir adam geldi ve müslüman oldu. Kendisi sünnetsiz idi. Rasûlullâh (sas) ona:

--'Sünnet ol!' buyurdu. Adam;

--'Bana bir şey olur diye korkuyorum' dedi. Peygamberimiz de;

--'Eğer sana bir şey olacağından korkuyorsan boşver.' dedi.

Bunun üzerine adam da sünnetten vazgeçti. Bir süre sonra öldü. Rasûlullâh onun cenaze namazını kıldı. Kendisine (bir şeyler) hediye edildi. O da (bunları) yedi.
513

2. Rivâyet: Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:

'Sünnetsiz kişinin cenaze namazı kılınmaz. Çünkü o sünnetin en büyüğünü yitirmiştir. Ancak, kendisine bir şey olur (ölürüm) korkusuyla sünnet olmaktan kaçındıysa o başka.'⁵¹⁴

3. Rivâyet: Ebû Hâlid diyor ki: Zeyd b. Ali'ye zina sonucu doğan çocuğun, zina sebebiyle recm edilmiş kişinin ve borçlu olarak ölenin cenaze namazını sordum. Dedi ki:

'Cenaze namazlarını kıl. Kefenle ve kabirlerine göm. Yüce Allah onlara ne muâmele edeceği hususunda daha evladır. Şayet böyle yapmazsanız onları kime dost kılarırsınız? Yahudi ve hristiyanlara mı? (Onlar mı sahip çıksınlar?)⁵¹⁵

4. Rivâyet: Zeyd b. Ali dedi ki:

"Mürcie'nin, Kaderiyye'nin, Muhammed ailesine savaş açanların, mecbur kalmadıkça cenaze namazını kılma."⁵¹⁶

Görüldüğü üzere bu babda sırasıyla merfû', mevkûf ve maktû' rivâyetlere yer verilmiştir. Müsned'in bablarının her zaman bu tertipte olmadığını, Merfû', mevkûf ve maktû'ların karışık olarak sunulduğunu da görüyoruz.

İmâm Mâlik'in Muvatta'ından ise namazla ilgili bir babı seçtik.

Bâbu iâdeti's salâti mea'l-imâm

⁵¹³ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 151.

⁵¹⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 151.

⁵¹⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 152.

⁵¹⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 152.

1. Rivâyet: Bana Yahyâ, Mâlik'ten,o da Zeyd b. Eslem'den,o da Dil oğullarından Büsr b. Mihcen isimli birinden,o da babası Mihcen'den şöyle dediğini rivâyet etti: Mihcen Rasûlullah (sas) ile bir mecliste idi. Ezan okundu. Rasûlullâh (sas) kalktı ve namaz kıldı. Sonra döndü ki; Mihcen, meclisinde olduğu halde kendisiyle namaz kılmamış.Rasûlullâh ona buyurdu ki:

“Niçin cemaatle namaza katılmadın? Yoksa müslüman değil misin?” Adam;

“Müslümanım ey Allah'ın elçisi. Fakat ben ailemle kılmıştım” dedi.

Rasûlullâh (sas) şöyle buyurdu:

“Geldiğin zaman cemaatle namaz kıl. Her ne kadar daha önce kılmış ta olsan...”⁵¹⁷.

2. Rivâyet: Bana Malik'ten,o da Nafi'den şöyle dediğini rivayet etti: Bir adam Abdullâh b. Ömer'e (ra);

--“Ben evimde (vakit) namazı kılıyorum. Sonra cemaatle namaza yetişiyorum. İmâma uyayım mı?” dedi.Abdullâh ona;

--‘Evet’ dedi. Adam bu kez;

--‘Hangisini (esas) namazım kabul edeyim?’ Abdullâh b. Ömer Ona:

--‘Bu sana mı düşer? Bu Allah'a (cc) aittir. Hangisini dilerse onu kabul eder.’

518

3. Rivâyet: Bana Mâlik'ten,o da Yahyâ b. Sa'îd'den şöyle dediğini nakletti: Biri Sa'îd b. el-Müseyyeb'e sordu ki;

--‘Ben (bazen) evimde namaz kılıyorum. Sonra mescide geliyor ve imâmı namaz kıldırırken buluyorum. Bende ona uyayım mı?’ Sa'îd ona;

--‘Evet’ dedi. Adam tekrar;

--‘Hangi namazım (makbul) sayılır?’ Saîd;

--‘Sen mi buna karar veriyorsun? Bu iş Allah'a aittir.’⁵¹⁹ diye cevapladı.

4. Rivâyet: Bana Mâlik'ten,o da Aff es-Sehmî'den,o da Esed Oğullarından birinden şöyle dediğini rivâyet etti: Esed oğullarından olan bu adam Ebû Eyyûb el-Ensârî'ye (ra);

⁵¹⁷ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*, Tahric, Ta'lik ve Terkim: M. Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1993, Salât, 296.

⁵¹⁸ Mâlik, Salât, 297.

⁵¹⁹ Mâlik, Salât, 298.

--“Ben (bazen) evimde (vakit) namazımı kılıyorum. Sonra mescid’e geliyorum ve imâmı namaz kıldırırken buluyorum. Onunla kılalım mı?” diye sordu.Ebû Eyyûb Ona;

--‘Evet. Onunla da kıl. Çünkü kim böyle yaparsa ona ikisinin de ecri verilir.’⁵²⁰ dedi.

5. Rivâyet: Bana Mâlik’ten,o da Nâfi’den şöyle dediğini rivâyet etti: Abdullâh b. Ömer (ra);

‘Akşam veya sabah namazını kılıp sonra cemaate yetişen tekrar kılmasın!’

derdi. Mâlik dedi ki;

‘Evinde (vakit) namazını kılmış olanın imâma uyup (tekrar) kılmasında bir sakınca görmüyorum. Akşam namazı hariç. Zira onu yeniden kılsa çift olmuş olur.’

⁵²¹

Yukardaki iki bâbı karşılaştırdığımızda iki eserinde tertiplerinin aynı olduğunu görmekteyiz. Belirgin olan farklılık Muvatta’ın rivâyetlerini, Müsned’dekinin aksine tek kanalla sınırlamamasıdır.

2.14. Müsned’de İsnâd

2.14.1. Sened

Zeyd b. Ali’nin eserini isnâd yönünden incelemeden önce senedin ve isnâdın ne olduğundan kısaca bahsedelim.

Sözlükte sened dağ veya vadinin yerden yükselen kısmına denir ki, buna halk dilinde ‘yamaç’ denilmektedir. Hadîs ıstılahında ise metnin geliş yolunu haber vermektir. İsnâd ise hadîsi söyleyenine ulaştırmaktır. Hadîsçiler her ikisini de aynı manaya kullanmışlardır.⁵²²

2.14.1.1. Müsned’deki Senedler

Müsned’de sadece tek kanaldan gelen rivâyetlere yer verilmiştir. Bu kanalda Zeyd’in babası, dedesi ve Hz. Ali’den oluşmaktadır. Dolayısıyla tek tip senet söz konusudur.

Senedlerin bu kısımları aynı olmakla birlikte, bazen uzunca çoğu zaman ise kısa olarak verildiğine rastlıyoruz. Uzun senedlere ilk kitapların (ana başlıkların) birinci bâblarında yer alan ilk rivâyetlerinde rastlıyoruz.

⁵²⁰ Mâlik, Salât, 299.

⁵²¹ Mâlik, Salât, 300.

⁵²² Bkz. Çakan, Hadis Usûlü, s. 29;Yatkın Nihat, *a.g.e.*, s. 101, 102.

Mesela; Kitâbu't-Tahâre'nin ilk bâbı 'Bâbun fî zikri'l-vudû'da şu senetle başlanmaktadır.

1. Abdülazîz b. İshâk b. Ca'fer b. el-Heysem el-Kâdî el-Bağdâdî —> Ebu'l-Kâsım Ali b. Muhammed e'n-Neha'î el-Kûfî —> Süleymân b. İbrâhîm b. Ubeyd el-Muharibî —> Nasr b. Müzâhim el-Minkarî el-Attâr —> İbrâhîm b. ez-Zibrikân e't-Teymî —> Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin —> Babası ⁵²³ —> Dedesi —> Hz. Ali:

'Resûlüllah'ı gördüm...'

İkinci kitabın ilk bâbı 'bâbu'l-ezân'da ise:

Ali b. Muhammed b. el-Hasen —> Süleymân b. İbrâhîm b. Ubeyd —> Nasr b. Müzâhim el-Minkarî —> İbrâhîm b. ez-Zibrikân et-Teymî —> Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsitî —> Zeyd b. Ali —> Babası —> Dedesi —> Hz. Ali. ⁵²⁴

İlk senetten farklı olarak burada Abdülazîz b. İshâk'la değil Ali b. Muhammed'le senede başlanıyor. Ayrıca burada zikredilen Ali b. Muhammed ile ilk senetteki Ali b. Muhammed'in aynı şahıs olup olmadığı değişik künyeler sebebiyle karışmaktadır.

Fakat tüm kitapların ilk bâblarına uzun senetle başlanmaması dikkati çekmektedir. Mesela Kitâbu'l-cenâiz ⁵²⁵ ile Kitâbu's-Sıyâm' ⁵²⁶ in ilk bâblarında, Ebû Hâlid'le başlayan şu kısa senet zikrolunmuştur:

"Bana Zeyd b. Ali babasından o da dedesinden Hz. Ali'nin (r.a) şöyle dediğini naklediyor:"

Bu iki kitabın tam ortasında yer alan Kitâbu'z-Zekât'ın ilk bâbında ⁵²⁷ ise İbrâhîm b. ez-Zibrikân'la başlayan senet yer almaktadır. Yani senetlerin zikredilmesinde tam bir istikrardan söz edilemez.

Bâblarda ise senede Ebû Hâlid'in 'haddesenî' ifadesiyle başlanır ve senet mu'an'an olarak devam eder.

⁵²³ Burada babasını zikretmeyi unutmuş olmalıdır. Yoksa an ebîhi demesi lazımdı.

⁵²⁴ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.47,48.

⁵²⁵ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.143.

⁵²⁶ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.181.

⁵²⁷ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s.167.

Yalnız Kitâbu'l-Hacc'ın bablarından olan 'Bâbul-edhâ ve eyyâmü'n-nahri ve't-teşrik'te senede Ebû Hâlid'in talebesi 'İbrâhîm b. ez-Zibrikân dedi ki' şeklinde istisnâî bir tarzda başlanmıştır.⁵²⁸

2.14.2. Rivâyetü'l-ebnâ ani'l-âbâ

Oğlun babasından ve babası vasıtasıyla dedesinden rivâyetine 'Rivâyetü'l-ebnâ ani'l-âbâ' denir. Kişinin yalnızca babasından rivâyeti çok sayıda mevcuttur.⁵²⁹ Bu tarz rivâyetlerde 'an ebîhi an ceddihî' şeklinde bir ibare olur. Bu tür rivâyetlerin problemlî tarafı 'an ceddihî' kısmında kimin dedesinin kastedildiğidir. Bu ifade ile babasının babasını da kastetmiş olabilir, babasının dedesini de kastetmiş olabilir.⁵³⁰

Problem ise; babasının dedesini kastettiği takdirde birbirleriyle görüşmüş olup olmadıkları hususudur. Görüşmüşlerse ve her ikisi de sika ise mesele yoktur. Aksi takdirde rivâyet makbul olmaz.

Bizim çalışmamıza konu olan Müsned'de ise senet Haddesenî Zeyd b. Ali an ebîhi an ceddihî an Ali (r.a) şeklindedir. 'Ebîhi' derken Zeyd'in babası Ali b. el-Hüseyin (Zeynelâbidîn), 'ceddihî' derken de Zeynelâbidîn'in babası Hz. Hüseyin kastedilmektedir. Dolayısıyla aralarında bir atlama söz konusu değildir. Güvenilirliklerine de söz söylenmemiş, âdil râvîler olduklarına göre bu rivâyet makbuldur.

2.14.3. Mu'an'an İsnâd

Zeyd b. Ali'nin Müsned'inde rivâyetler hep an'ane tarzında olduğundan mu'an'an isnâd hakkında malumat vermeyi uygun buluyoruz.

Mu'an'an isnâd; râvînin tahdîs, ihbar veya semâ'a delalet eden bir ifade (örneğin; haddesenî fûlanün, ahberenî fûlanün, semi'tü fûlanen.. vb.) kullanmaksızın, fûlanün an fûlanin.. diyerek rivâyette bulunmasıdır.⁵³¹

Mu'an'an isnâdın hükmü hususunda ihtilâfa düşülmüştür. "İsnâdın kesintisiz olduğu anlaşılıncaya kadar mürsel hükmündedir" diyenler olmuştur. Doğru olan ve

⁵²⁸ Zeyd b. Ali, *a.g.e.*, s. 217.

⁵²⁹ Es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 408.

⁵³⁰ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 16.

⁵³¹ M.et-Tahhân, *a.g.e.*, s.87.

hadîs, fıkıh ve usûl âlimlerinin çoğunluğu tarafından kabul gören ise muttasıl⁵³² olduğudur.⁵³³

İbnu's-Salâh⁵³⁴ (643/1245) der ki; Bunun için kitaplarında sahîhi şart koşanlar mu'an'an isnâda yer vermişlerdir. Ebû Amr ed-Dânî rivâyet ehlinin bu konuda icmâ'ı olduğunu iddia etmiştir. Irâkî (h. 806), İbni Abdilberr'in "Temhîd" adlı eserinin önsözünde, hadîs ehlinin bu konuda icmâ'ı olduğunu açıkça dile getirdiğini söylemektedir.⁵³⁵

Yalnız bu kabulün de şartları vardır.

a) An'ane ile isnâdda bulunan kişi müdellis olmamalıdır.

b) Râvî ile rivâyeti aldığı hocanın görüşü bilinmelidir.⁵³⁶ Buhârî, İbnu'l-Medînî ve muhakkiklerin görüşü budur. İmâm Müslim⁵³⁷ ise görüşmenin sübûtunu şart koşmamış, "görüşmenin mümkün olması yeterlidir" fikrini savunmuştur. Bunu da "muâsır olma" şeklinde tabir etmiştir. Hatta bu konuda icmâ' olduğunu (Sahîh'inin önsözünde) iddia etmiştir. Şöyle demektedir: "Görüşmüş olmayı şart koşmak yeni bir icat, daha önce söylenmemiş bir sözdür. Eski ve yeni hadîsçiler arasında yaygın olan ve ittifakla kabul edilen görüş; bir araya gelip konuştuklarına dair hiçbir haber gelmese bile, aynı dönemde yaşamış olmalarının yeterli olduğudur."⁵³⁸

İbnu's-Salâh; "İmâm Müslim'in bu sözüne ihtiyatla yaklaşmak gerekir" der.⁵³⁹

⁵³² Muttasıl: Terim olarak; İster merfû' olsun isterse mevkûf senedinde bir kesinti olmayan rivâyettir. Burada 'tabi sözü muttasıl diye adlandırılabilir mi?' sorusu akla gelmektedir. Irâkî bu konuda şunları söylemektedir: 'Muhaddisler Tabi'ilerin sözlerini-senedin kendilerine kesintisiz ulaşması halinde-mutlak olarak muttasıl diye nitelemezler. Bir kayıt düşerek söyledikleri olmuştur. Örneğin; 'bu rivâyet Sa'id b. el-Müseyyib'e muttasıldır' demeleri gibi.. Denildi ki; böyle söylenmesindeki nükte tabi'î kelamının 'maktû' ismini almasındandır. Eğer 'muttasıl' denecek olursa bir şeyin sözlük anlamı zit olan iki kelimeyle nitelenmesi anlamına gelir ki, bu mantıklı olmaz. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.et-Tahhân, *a.g.e.*, s. 136, 137.

⁵³³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 138.

⁵³⁴ İbnu's-Salâh: Asıl adı; Ebû Amr Takıyyüddin Osmân b. Abdirrahmân e's-Şehrezûrî e's-Şâfi'î'dir. 577/1181'de doğmuş, 643/1245 yılında ölmüştür. Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV.Yay. İstanbul, 1989, s. 183.

⁵³⁵ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 138.

⁵³⁶ Subhî Sâlih 'râvînin adaletli olmasını' da şartlar arasında zikretmiştir. (bu zaten olmazsa olmaz bir kuraldır) bkz. *Hadis İlimleri ve Hadis İstihlaları* DİB.Yay. Ankara 1981, s. 187.

⁵³⁷ İmâm Müslim: Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, h. 202, 204 veya 206 tarihinde Nişâbur'da doğmuştur. 261/874'de vefât etti. Bkz. Çakan, *a.g.e.*, s. 58, 59.

⁵³⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 138.

⁵³⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 139.

Görüşmüş olmayla da yetinmeyip uzun süre sohbet etmiş olma şartını ileri süren de olmuştur. Bunu savunan Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî'dir.

Şeyhulislâm (İbni Hacer) ⁵⁴⁰; “Mu'an'an isnâdın munkatı”⁵⁴¹ olduğunu söyleyenler ve görüşmeyle yetinmeyip uzun müddet sohbeti şart koşanlar aşırı gitmişlerdir. Muâsır olmayla yetinen ise kolaycı bir yaklaşım içindedir. Orta yol (ve doğru olan) ise Buhârî ve arkadaşlarınıninkidir. ⁵⁴²

⁵⁴⁰ İbn Hacer : Asıl adı; Şemsuddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî'dir. 773/1371'de Mısır'da doğmuştur. 852/1448 tarihinde vefât etmiştir. Bkz. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İFAV.Yay.. İstanbul, 1989, s. 155.

⁵⁴¹ Munkatı': İstilâhî olarak ; Her ne surette olursa olsun isnâd zincirinde kopukluk olandır. Bu kopukluk ister başta isterse ortada yada sonda olsun fark etmez. Bu tarife göre mürsel, muallak ve mu'dal munkatı' kapsamındadır. Ancak müteahhirîn usûlcüler munkatı' tarifini, mürsel, muallak veya mu'dal tanımına uymayan kesintili rivâyetler için kullanmışlardır. Bunun içindir ki İmâm Nevevî; 'Munkatı' tabiri tabi'iden sonraki nesilden birinin sahabeden rivâyeti için kullanılır. İmâm Mâlik'in İbn Ömer'den rivâyette bulunması gibi. Bkz. M.et-Tahhân, *a.g.e.*, s. 77.

⁵⁴² es- Suyûtî, *a.g.e.*, s. 139.

SONUÇ

İslâm dininin ikinci temel kaynağı olan Hz. Peygamber'in (SAS) sünnetini yaşamak ve yaşatmak noktasında Müslümanlar büyük özen göstermiştir. Hz. Peygamber hayatta iken onun sözleri bir kısım sahabî tarafından ezberlenirken, bir kısmı tarafından da yazıya geçirilmiştir.

Sahabî döneminde kısmen yazıya geçirilen Hz. Peygamber'in sözleri daha sonra Tabiûn ve Etbâu't-Tâbiîn döneminde sırasıyla önce tedvin edilmiş ve bu eserler daha sonra çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bu tasnif türlerinden birisini de ister sahabî olsun, isterse de başka bir ravi olsun, bir kişinin rivayetlerinin kendi ismi altında veya müstakil kitaplarda bir araya getirildiği müsnedler teşkil eder.

Tarihte önemli bir mevki işgal etmiş ve kendi adıyla anılan bir mezhebin teşekkülüne imkan vermiş olan Zeyd b. Ali'nin "Müsnedü Zeyd b. Ali" adlı eseri müsned tarzı bir eser olup gerek elimizdeki en eski eserlerden olması ve gerekse bir mezhebin temel dayanağını teşkil eden bir hadis mecmuası bulunması açısından oldukça önemli bir eserdir. Bu itibarla anılan eserin tez konusu olarak işlendiği bu çalışma evvela genel olarak iki bölümde ele alınmıştır.

Birinci bölümde Zeyd b. Ali'nin kimliği, ailesi, yaşı, yetişmesi ve bu yetişmesine katkıda bulunan hocaları, eserleri, zamanının ileri gelen ilim adamları ile ilişkileri gibi Zeyd b. Ali'yi ve yaşadığı tarihi kesit içerisindeki konumunu sunmaya çalıştık.

İkinci bölümde asıl tez konumuz olan "Müsned"i ayrıntılı olarak inceledik. Eseri bize nakleden ravi Ebû Hâlid ve eserin rivayet senedinde ismi geçen diğer raviler hakkında kısaca bilgi sunduktan sonra, Müsned'in tertibi üzerinde durduk.

Kitabın tek ravisi olan Ebû Hâlid'in cerh ve ta'dil alimleri tarafından yapılan inceleme sonucunda muteber bir kişi olmadığını gördük. Ancak Ebû Hâlid'e yönelik bu eleştirilerin mezhebî taassubtan kaynaklanma ihtimalinin göz ardı edilmemesi gerektiğini vurgulamaya çalıştık. Kitaptaki tercemeleri, bunların seçilişindeki metod ve tercemelerin çeşitliliği açılarından inceledik.

Müteakiben Müsneddeki rivayet çeşitlerini araştırdık ve merfu', mevkuf, hükmen merfu', maktu', Mudâl gibi rivayet çeşitlerinin eserde bolca kullanıldığını örnekleriyle birlikte gösterdik. Binaenaleyh, bu eserin sadece Hz. Peygamber'e

nisbet edilen rivayetlerden oluşmadığını, bunun dışında Hz. Ali'ye nispet edilen mevkuf rivayetlerin ve eserin sahibi Zeyd b. Ali'nin fetvalarının da oldukça önemli bir yer işgal ettiğini gördük. Bu açıdan bakıldığında eser bir hadis kitabı olmaktan ziyade Malik b. Enes'in Muvatta adlı eseri gibi günlük hayatta karşılaşılan meseleleri çözmek amacıyla vücuda getirilen bir kitap olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle sadece Hz. Ali'nin ve Zeyd b. Ali'nin görüşlerinin bir araya getirilmiş olması mezhebî mülahazalardan kaynaklanıyor olsa gerektir.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, her ne kadar Zeyd b. Ali'nin Müsned adlı kitabı cerh ve ta'dil alimleri tarafından eleştirilen bir kişi vasıtasıyla bize ulaştırılmış olsa da; gerek Zeydiyye mezhebinin görüşlerini yansıtması, gerekse o dönemde yazılı malzemelerin sıklıkla kullanıldığının açık bir örneği olması ve o dönemki musannafatın mahiyeti açısından kıymetli bilgiler sunması açısından da oldukça önemli bir kaynaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abduh eş-Şimali, Dirasatün fi Tarihi'l-Felsefeti'l-Arabiyyeti'l-İslamiyye ve Âsâri Ricaliha, Daru Sadır, Beyrut, 1965.
- Abdulkadir b. Tahir b. Muhammed el-Bağdadi el-İsferayini et-Temimi , el-Fark Beyne'l-Firak tahkik ve ta'lik: Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Matbaatü'l-Medeni, Kahire, ts.
- Abdulkahir el-Bağdadi b. Tahir et-Temimi, Kitabu Usulü'd-Din, Tahkik: Lecnetü İhyai't-Türasi'l-Arabi, Daru'l-Afaki'l-Cedide, Beyrut, 1401/1981.
- Abdülcebbar b. Ahmed, Şerhu'l-Usûli'l-Hamse, Ta'lik: Ahmed b. Hüseyin b. Ebi Haşim, Mektebetü Vehbe, 1416/1996.
- Ahmed Hilmi, Hz. Peygamber'den Zamanımıza Kadar İslam Tarihi İlk Mezhepler, Ötüken Yay., İstanbul, 1974.
- Ahmed Mahmud Subhi, ez-Zeydiyye, Kahire, 1404/1984.
- Ahmet Cevdet Paşa, Peygamberler ve Halifeler Tarihi, Sadeleştiren: Metin Muhsin Bozkurt, İstanbul, 1997.
- Ahmet Emin, Zuhru'l-İslam, Matbaatü lecneti't-te'lifi ve't-tercemeti ve'n-neşr, 1964.
- Ali Ekber Feyyaz, Tarih-i İslam, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1335.
- Aydınlı, Abdullah, Hadis İstılahları Sözlüğü, Timaş Yay., İstanbul, 1987.
- Bakan, Tevhit, Mu'tezilenin Hadis Görüşleri, AÜSBE (Basılmamış Yüksek Lisans tezi), Erzurum, 1987
- Bayraktar, İbrâhîm, Hadis Tarihi I, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Erzurum, 1992.
- , Hadis Tarihi ve Hadisçiler, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Yay., Erzurum, 1992.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli Âlisi, Akçağ Yay., Ankara, ts.
- el-Buhari, Muhammed b. İsmail, et-Tarihu'l-Kebir, Cemiyetü Dairati'l-Mearifi'l-Osmaniyye, Haydarabad, 1941.
- Cessas, Ahmet b. Ali (Ebubekir) er-Razi, Ahkamu'l-Kur'an, Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.
- Çağatay, Neşet - Çubukçu, İbrâhîm Agâh, İslam Mezhepleri Tar. AÜİF. Yay., 1976.

- Çakan, İsmail Lutfi, Hadis Edebiyatı, M.Ü.İ.F.V.Y. İstanbul, 1989.
- , Hadis Usulü, İ.F.A.V., İst., 1991.
- , Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları, İFAV. Yay., İstanbul, 1982.
- ed-Dineveri, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, Uyûnü'l-Ahbâr, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, basım 1925.
- Doğan, İsa, "Zeydiyye Mezhebi" Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu (13-15 Şubat 1993) İ.S.A.V. Yay., İst., 1993.
- Döndüren, Hamdi, "Îlâ" mad., DİA, İstanbul, 2000, XXII, 61-62.
- Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük, Matbaatü'l-İstikame, Kahire, 1939.
- Ebu Hanife Ahmed b. Davud ed-Dineveri, el-Ahbâru't-Tivâl, Tahkik: Abdu'l-Mün'im Amir, İntişârâtü Afitâb, Kahire, 1960.
- Ebu Muhammed Abdurrahman b. Ebi Hatim Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temimi el-Hanzali er-Razi, Kitabu'l-Cerhi ve't-Ta'dil, Daru'l-Ümem, Beyrut, ts.
- Ebu'l-Fidâî el-Hafiz İbnü Kesîr, el-Bidaye ve'n-Nihâye, Mektebetü'n-Nasr, Riyad, Mektebetü'l-Mearif, Beyrut, 1966.
- Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Alevi el-Umeri, el-Mecdî fi Ensabi't-Talibiyyin, Mektebetü Ayetullahi'l-Mer'aşî, ts.
- Ekrem Ziya Umeri, Hadis Tarihi, Tercüme: İsmail Kaya, Esra Yay., Konya, 1990.
- Elmalılı Hamdi Yazır, Kur'an-ı Kerim ve Meali, Hazırlayan ve notlandıran: Dücane Cündioğlu, İslamoğlu Yay., İst., 1993.
- el-Eş'ari, Ali b. İsmail Ebu'l-Hasan, Makalatü'l-İslamiyyin ve İhtilafi'l-Musallin. Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısriyye, 1950.
- H.İbrâhîm Hasan, Tarihü'l-İslam es-Siyasiyyü ve'd-diniyyü ve's-sigafiyü ve'l-ictimai, Darul Ceyl, Beyrut, 1991.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalani, Hedyü's-Sari Mukaddimetü Fethi'l-Bari, Daru'l-Mearif, Beyrut, ts.
- , Takribu't-tehzib, Tahkik: Muhammed Avvame, Daru'r-Reşid, Suriye, 1986,
- , Tehzibu't-Tehzib Daru'l-Fikr, Beyrut, 1984.

- İbn Hibban, Ebû Hatim Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî, Meşâhîru Ulemâi'l-Emsar ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktar, Tahkik - Tevsik ve ta'lik: Merzûk Ali İbrâhîm, Darul-Vefa, 1991.
- , Kitabu'l-Mecruhin minel-Muhaddisine ve'd-Duafai vel-Metrukin. Tahkik: Mahmud İbrâhîm Zayid. Daru'l-Va'y, Halep, 1975.
- İbn Asakir, Tehzib-i Tarih-i Dımeşk el-Kebir, Darul-Mesira, Beyrut, 1979.
- İbn Haldun, Tarihi İbni Haldun, Müessesetü'l-a'lem, Beyrut, 1971.
- İbn Sa'd, Ebu Abdillâh el-Basri, et-Tabakatü'l-Kübra, Dâru Sadır, Beyrut, ts.
- İbn Teymiyye, el-Akâidetü'l-Vasitiyye (Akaide Dair İki Risale), M.Ü.İ.F.V.Y., İstanbul, ts.
- İbnü'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zehab fi Ahbâri Men Zeheb, Tahkik, ta'lik ve tahrir: Abdülkadir el-Arnâût, Mahmud el-Arnâût, Daru İbn Kesir, 1408/1988.
- İbnu'l-Murtaza Ahmed b. Yahya , Firak ve Tabakâtü'l-Mu'tezile, Tahkik ve ta'lik: Ali Sami en-Neşşâr, İsmüddin Muhammed Ali, Daru'l-Matbûati'l-Camiyye, 1972.
- , Kitabu Tabakati'l-Mu'tezile, Tahkik: Susana Diwald-Wilzer, Cemiyetü'l-Müsteşrikin el-Almaniyye, Beyrut, 1961.
- İbnü'l-Verdi Zeynüddin Ömer, Tarihu İbn-i'l-Verdi, Mısır, ts.
- İbrâhîm Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed A. en-Neccar, el-Mu'cemu'l-Vasît, Çağrı Yay., İst., 1992,
- İmadü'd-din İsmail Ebü'l-Fida, el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer, ts.
- Kandemir, M. Yaşar, Ebu Zür'a er-Razi maddesi, T.D.V. İslam Ans.,
- Kılavuz, A. Saim, Osman Çetin, Hüseyin Algül, Akif Köten, Din Kül. Ve Ah. Bil., kaynak kitap, Marifet Yay., İst., ts,
- Kliford Edmond Busurs, Silsilehay-i İslami, Farsçaya Çev: Feridun Bedreî, İntişaratu Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1349.
- Koçyiğit, Talat, Hadis İstılahları, Ankara Üniv., İlah. Fak. Yay., Ankara 1985.
- Mahmud Tahhan, Teysîru Mustalahi'l-Hadis, Dersaadet Kit., İst., ts.
- Malik b. Enes, Muvatta, Tahrir, Ta'lik ve Terkim: M. Fuad Abdülbaki, Daru'l-Hadis, Kahire, 1993.
- Mansur Ali Nasıf, et-Tacü'l-Camiu li'l-Usûl, Pamuk Yay., İst., 1992.

- el-Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan Ali b. el-Hüseyin b. Ali, Kitabu't-Tenbih vel-Eşraf, Mektebetü'l-Hayyat, Beyrut, 1965.
- el-Meydânî, Abdülganî el-Ganîmî, Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb ve meahu Tesbitü Üli'l-Elbâb bi Tahrîci Ehadîsi'l-Lübâb, Tahrîc ve ta'lik: Abdürrezzâk el-Mehdî, Darül-kitabi'l-Arabi, Beyrut, 3. baskı, 1997.
- Mir Muhammed Seyyid Burhaneddin Havendşah, Tarihi Ravdatü's-Safa, Ez intişarati Kitabhane-i Hayyam, ts.
- el-Mizzi, Ebu'l-Ferec Yusuf b. ez-Zeki, Tahkik: Beşşar Avvad Ma'rûf, Tehzibu'l-Kemal, Müessesetü'r-risale, Beyrut, 1980 (Mektebetü elfiyye cd'si),
- Muhammed Accac el-Hatib, es-Sünnetü Kable't-Tedvin, Daru'l-Fikr, II. Baskı, Kahire, 1971.
- Muhammed Ali es-Sabunî, Ravâ'iu'l-Beyan Tefsiru Âyâti'l-Ahkâm minel-Kur'an, Dersaadet Yay., İst., ts.
- Muhammed Ebu Zehra, el-İmam Zeyd Hayatuhu ve Asruhu, Arauhu ve Fıkhuhu, Darul Fikril Arabi, ts.
- Muhammed Hüseyin ez-Zeyn, eş-Şiatü fi't-Tarih, Darul Asar, Beyrut, 1979,
- Muhammed Ken'an, Kurretü'l-Ayneyn ale'l-Celaleyn, Dersaadet Yay., İst., 1411.
- Muhammed Kerimi Zencani, "Zeyd b. Ali" Maddesi, Teşeyyu', Dairatü'l-Mearif, Tahran 1379 (h.)
- er-Rub'î, Muhammed b. Abdillâh, Tahkik: Abdullâh Ahmed Süleyman el-Hamd, Daru'l-Asıme, Riyad, 1410 h.
- Salih Ahmed el-Hatib, el-İmam Zeyd b. Ali el-Müftera Aleyh, Menşuratü'l-Faysaliyye, 1404/1984.
- es-San'ani, Abdullâh el-Cerafi, Zeyd b. Ali, Risalâtü'l İslam, Kahire 1949.
- Sandıkçı, Kemal, İlk Üç asırda İslam Coğrafyasında Hadis, D.İ.B.Y., Ank., 1991.
- Sezgin, Fuad, Tarihu't-Turasi'l-Arabî, Arapçaya çeviren: M. Fehmi Hicazi, Medine, 1411/1991.
- Subhi es-Salih, Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları, Mütercim: M.Y. Kandemir, D.İ.B.Y. Ankara, 1981.
- eş-Şevkani, Muhammed b. Ali, el-Fevâidü'l-Mecmua fi'l-Ehadîsi'l-Mevzua, tahkik Abdurrahman b. Yahya el-Yemani, tashih: Abdulvehhab Abıullatif, Kahire, 1380/1960.

- Terceme-i Taberi-i Kebir, Uhuvvet Matbaası, İst., 1328.
- Ünal, İsmail Hakkı, İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebi'nin Hadis Metodu, Diyanet İşleri Bşk. Yay., Ankara, 1994.
- W. Montgomery Watt, İslam'ın ilk dönemlerinde hür irade ve kader, Terceme: Arif Aytakin, İst., 1996.
- el-Yakubî, Ahmed b. Ebi Yakub b. Ca'fer b. Vehb b. Vadîh el-Kâtib el-Abbâsî, Tarihu'l-Yakubi, Daru Sadır Daru Beyrut, Beyrut, 1960.
- Yardım, Ali, Hadis I-II, D.E.Ü. Yay., İzmir, 1984.
- Yatkın, Nihat, Ebu Bekr İbn Ebi Şeybe ve Kitabı'l-Musannef'i, Erzurum, 1998.
- Yavuz, A. Fikri, İslam Fıkhı ve Hukuku, İrfan Yay., İst., 1970.
- ez-Zehebi, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-İber fi Haberi Men Ğaber, Tahkik: Ebu Hacir Muhammed es-Sa'îd b. Bisyûni zağlûl, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985.
- , el-Kâşif fi marifeti men lehu rivayetün fi'l-kütübi's-sitte, Tahkik: Muhammed Avvame, Müessesetül-Ulüvv, Cidde, 1992.
- , Siyeru A'lâmi'n-Nübela, Tahkik: Şuayb el-Arnâût ve arkadaşı, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, h. 1313.
- , Tarihu'l-İslam ve Tabakatü'l-Meşahîri vel-A'lam, Mektebetü'l-Kudsî, ts.
- ez-Zerkeşi, Bedruddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, et-Tezkira fi'l-Ehadisi'l-Müştehirâ, Dirase ve Tahkik: Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ilk basım 1406/1986.
- Zeyd b. Ali, Müsned, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

ÖZGEÇMİŞ

Aytekin YILDIZ, 1971 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul'da başladığı ilkokulu memleketi Sivas'ta tamamladı. Ortaokuldan sonra Endüstri Meslek Lisesi'ni de Sivas'ta okudu. 1995'te Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 1995'te İstanbul'da başladığı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliğini halen Erzurum'da sürdürmektedir.

